કિંમત-વાંચન અને સદુપયોગ

ટપાલ ખર્ચના બે આના પ્રકાશકને મોકલવાથી
આ પુસ્તક ભેટ મોકલવામાં આવશે.

વીર સંવત ૨૪૭૭
વિક્રમ સં. ૨૦૦૭
જાન્યુઆરી ૧૯૫૧

આવૃત્તિ ૧ લી
પ્રત ૫૦૦૦

: મુદ્રક :

ફરેદુન રૂસ્તમજી મહેતા,
"સાંજ વર્તમાન પ્રેસ",
એપોલો સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ—૧.

સમર્પણ

પૂજ્યપાદ આચાર્ય ગુરૂદેવ શ્રીનાગચંદ્રજી સ્વામીએ મને ભાગવતી
દીક્ષા આપીને જેમને સોંપેલા એવા સદ્‌ગત શ્રીમાન યોગનિષ્ઠ
શ્રી. ત્રિલોકચંદ્રજી મહારાજ, જેમણે ઘણાં વર્ષો સુધી પોતાની સાથે
રાખી મને સાધુપણાના સદ્‌ગુણોથી કેળવી રસ્તે ચડાવ્યો; અનેક
સ્થળે વિચરી જૈનજૈનેતર જનતામાં જેમણે પોતાના આચાર,
વિચાર અને સદુપદેશથી પ્રકાશ પાડયો; પરોપકારનાં
કાર્યો કરી જેમણે યશ મેળવ્યો; યોગ માર્ગે મુમુક્ષુ-
ઓને ચડાવવાનું પોતે આદરેલ કાર્ય અણધાર્યું
અધૂરૂં મૂકી જેઓ સ્વર્ગવાસી થયા; જેમના
ઉપકારનો બદલો વાળવા હું કોઈ રીતે સમર્થ
નથી; એવા એ દિવ્ય આત્માને
(યત્‌કિંચિત્ ઋણમુક્ત થવા) નીતિ-
માર્ગાનુસારીના ૩૫ નિયમોના
વિવેચન રુપ પુષ્પોથી ગુંથા-
એલી આ પુસ્તક રુપ
માળા અર્ધ્ય રુપે
સમર્પણ કરી હું
કૃતકૃત્ય થાઉં
છું.

ૐ શાંતિ!

આભાર

આ પુસ્તક સંવત ૧૯૯૯ની સાલથી ભાવના રૂપે હૃદયમાં પ્રગટ્યું. સં. ૨૦૦૦ની સાલમાં ખરડા (કાચા લખાણ) રૂપે દૃશ્યમાન થયું. યોગશાસ્ત્ર, ધર્મબિંદુ, કર્તવ્યકંકણ વિગેરે પુસ્તકો વાંચી કંઈક સુધારો વધારો કર્યો.

કેટલીક લેખન, સંશોધન વિગેરે આવશ્યક પ્રવૃત્તિને લઈને આ પુસ્તકનું પાકું લખાણ ઘણે લાંબે વખતે સં. ૨૦૦૬ ચૈત્ર માસમાં પૂર્ણ કરી શકાયું.

આ પુસ્તકમાં સહાયક બનેલાં ઉપરોક્ત પુસ્તકોના કર્તાઓનો આભાર માનવામાં આવે છે.

લાંબે વખતે પણ આ પુસ્તક પૂર્ણ થતાં સુધી અન્ય દરેક કાર્યોમાં સહાયક બનેલા તપસ્વી, સેવાભાવી મહારાજ શ્રીકૃષ્ણજી સ્વામીનો મહાન ઉપકાર કોઈ રીતે ભૂલાય તેમ નથી.

જૈન-જૈનેતર, સ્ત્રી-પુરૂષો, નાના-મોટા દરેક વર્ગને અતિ ઉપયોગી એવું આ નાનકડું પુસ્તક વાચકો વાંચી સાર ગ્રહણ કરી પ્રતિદિન પણ આત્મમાં ઉતારશે, આત્માને સુધારશે તો લેખકના લેખનની સફળતા અને પ્રકાશકના દ્રવ્યનો સદુપયોગ થયો ગણાશે.

સુશેષુ કિં બહુના! ૐ શાંતિ!!!

પૂજ્યપાદ આચાર્ય શ્રીનાગચંદ્રજી સ્વામીના શિષ્ય

મુનિ રત્નચંદ્રજી. કચ્છ દેશ.

આ પુસ્તકના પ્રકાશનમાં સહાય
આપનારનાં સુબારક
નામો.

આ પુસ્તક છપાવી પ્રસિદ્ધ કરવામાં નીચેના ધર્મપ્રેમી સુશ્રાવક સદ્‌ગૃહસ્થોએ સહાય કરી છે. આ પુસ્તકોની કુલ પાંચ હજાર નકલ છાપવામાં આવી છે અને તેનો વિના મૂલ્ય પ્રચાર કરવા માટે નીચેના સદ્‌ગ્રહસ્થોના નામની સામે લખેલ રકમો તેઓશ્રીઓએ આપેલી છે.

રૂ ૧૫૦૦. શાહ વીરજી શીવજી. કુંદરોડી. કચ્છ.

રૂ. ૬૦૦. શ્રી વીરજી દેવન છેડા, ભવાનજી દેવન છેડા તથા ધારસી દેવન છેડા તેમના સ્વર્ગસ્થ પિતાશ્રી દેવન મુરગ છેડાના સ્મરણાર્થે. વાંકી કચ્છ.

રૂ. ૬૦૦. રામજી કુરપાલ શાહ. તેમના પિતાશ્રી કુરપાળ જેસંગ શાહના સ્મરણાર્થે. કાંડાકરા કચ્છ.

રૂ. ૩૦૦. શાહ નાગસી હીરજી. લાખાપુર. કચ્છ. (હાલ નાગપુર).

રૂ. ૩૦૦. શ્રી. સુંદરલાલ વેલચંદ શાહ, ધાનેરા. તેમના સ્વર્ગસ્થ પિતાશ્રી વેલચંદ હરિચંદના સ્મરણાર્થે.

આ પુસ્તક છપાવવાના ખર્ચ માટે ઉપર પ્રમાણે સહાય આપનાર આ સર્વે સદ્‌ગૃહસ્થોનો આભાર માનવામાં આવે છે.

જૈન મુનિ રત્નચંદ્રજી

પ્રસ્તાવના.

નીતિ માર્ગાનુસારી એટલે નીતિના માર્ગને અનુસરનાર. એટલેકે માણસાઈવાળો અથવા મનુષ્યપણાના આચારવાળો માણસ

શ્રી હરિભદ્રસૂરીએ ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મને અનુસરવા માટે જે બોલ, નિયમો લખ્યા છે તે લગભગ ૪૪ છે. જયારે એના ઉપરથી શ્રી. હેમચંદ્રાચાર્યે પાંત્રીશની સંખ્યા નિયત કરેલી છે. એ પાંત્રીશ બોલ જુદે જુદે ઠેકાણે પ્રચાર પામ્યા છે તેમાં દરેકે એક સરખા એ બોલ સંગ્રહ્યા નથી. પરંતુ તેમાં સ્વમતિ અનુસાર યોગ્ય ફેરફારો મૂળ અને વિવેચનમાં કર્યા જણાય છે.

આ પુસ્તકમાં શ્રી. હેમચંદ્રાચાર્યના યોગ શાસ્ત્રમાં આપેલા શ્લોકો લઈ તે ઉપર વિવેચન કરેલ છે.

પ્રથમ જ્યાં મૂળ જ ન હોય ત્યાં શાખા, પ્રતિશાખા ક્યાંથી હોય? ન જ હોય. તેજ પ્રમાણે મનુષ્ય જન્મ તો મળ્યો પણ માણસાઈ કે મનુષ્યપણાના ગુણ, લક્ષણ કે આચારજ ન હોય ત્યાં નીતિ ન હોય. જ્યાં નીતિ ન હોય ત્યાં ગૃહસ્થાશ્રમની ફરજો બરાબર પાળી શકાયજ નહિ.

જ્યાંસુધી માણસાઈ કે સંપૂર્ણ નીતિ માણસમાં ન આવે ત્યાંસુધી સમ્યકત્વની પ્રાપ્તિ ન હોય. સમ્યકત્વની પ્રાપ્તિ સિવાય શ્રાવક કુળમાં કે જૈન કુળમાં અવતરેલ હોવાથી ફક્ત નામનોજ જૈન કે શ્રાવક કહેવાય.

બાહ્યાચારથી સાધુ દેખાતા મનુષ્યમાં માણસાઈ, નીતિ કે સાધુતા ન હોય અને શ્રાવક કહેવાતા આત્માઓમાં શ્રાવકપણું નહોય તો તે નામ નિષ્ફળ છે.

માટે નીતિમાર્ગાનુસારીના અથવા માણસાઈના આ ૩૫ પાંત્રીશ બોલને—નિયમોને, વીતરાગતા, મુકતતા, સાધુતા, શ્રાવકપણું, સમ્યકત્વ અને ગૃહસ્થાશ્રમીપણું વિગેરે ક્રમિક ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્તિના પ્રથમ પગથિયાં રૂપ ગણવા એજ ઉચિત છે

ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેલા, સત્ય વસ્તુસ્થિતિને સમજીને સમ્યકત્વને ન પામેલા એવા મનુષ્ય માત્રને હમેશને માટે આ પાંત્રીશ બોલો, નિયમોને સમજીને પાળવાની આવશ્યકતા છે.

નીતિ માર્ગાનુસારીના ૩૫ બોલ.

અનુક્રમણિકા

નીતિ માર્ગાનુસારીના
પાંત્રીશ બોલ

નીતિ એટલે સદ્‌વૃત્તિ, સારી વૃત્તિ, સન્માર્ગે નહિ વર્તેલો અજ્ઞાની માણસ સામાન્ય રીતે બીજાને નુકશાન પહોંચતું હોય તો પણ તેથી પોતાનો સ્વાર્થ સધાતો હોય તો તેવું કામ, તેવું આચરણ કરવામાં આતુર રહે છે. આવી જાતના સ્વાર્થી વર્તનથી મનુષ્યોમાં એક બીજા સાથે અનેકવાર ઘર્ષણ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી અશાંતિ ઉપજે છે અને સંસાર વ્યવહારમાં ખલેલ પડે છે. આવું વર્તન અનીતિ ગણાય છે.

શાંતિ અને સુખ દરેક માણસને પ્રિય હોય છે. સંસાર વ્યવહાર શાંતિપૂર્વક અને સુખપૂર્વક તોજ ચાલી શકે કે જો મનુષ્યો અનીતિ છોડી નીતિનો વ્યવહાર રાખે અબુધ સંસારીજનોને નીતિને માર્ગે દોરવાને માટે શાસ્ત્રકારોએ પાંત્રીશ બોલ, નિયમો ઘડયા છે તેને અનુસરવાથી માણસ નીતિને માર્ગે ચાલતો થાય છે, તેથી તેને ધર્મનું જ્ઞાન થાય છે અને ધર્માચરણ કરવા લાગે છે.

સુખ સૌને પ્રિય છે. પરંતુ માણસો જયારે સુખનો વિચાર કરે છે ત્યારે તેઓ આ સંસારમાં મળતાં સુખોનોજ વિચાર કરે છે. પરંતુ સંસારનાં સર્વસુખો ક્ષણિક છે, નાશવંત છે, થોડોક વખતજ સુખ આપનારાં છે, પછી તો દુઃખમાંજ પરિણમે છે.

સંસારના સર્વ સુખદુઃખ કર્માધીન છે. ખરૂં શાશ્વત સુખ આ કર્મોથી છૂટવાથીજ મળે છે. શુભાશુભ સર્વ કર્મોમાંથી મુક્તિ મેળવવાથીજ સાચું સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. આવું પરમ સુખ, આવી પરમ મુક્તિ મનુષ્ય ભવમાંજ મેળવી શકાય છે તેથી જ્ઞાનીઓએ મનુષ્ય ભવને દુર્લભ કહેલ છે અને એટલા માટેજ મનુષ્ય ભવ, મનુષ્ય યોનિને બીજી યોનિઓ કરતાં ઉત્તમ કહેલ છે

સર્વજ્ઞ શ્રી તીર્થંકર ભગવાને કર્મ-મુક્તિ થવાનાં, મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાનાં ચાર અંગો—સાધનો બતાવ્યાં છે—

(૧) મનુષ્યત્વ, મનુષ્યપણું,

(૨) શ્રુતિ, રૂચિપૂર્વક શાસ્ત્રનુ સાંભળવું,

(૩) શ્રધ્ધા, સર્વજ્ઞ તીર્થંકર ભગવાનના વચનો ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ અને

(૪) ઇન્દ્રિયો તેમજ મનને વશ કરવા રૂપ સંયમ ને વિષે પરાક્રમ-ઉદ્યમ ફોરવવો.

આ ચારે બાબતો શ્રેષ્ઠ છે અને મનુષ્ય ભવે પણ પરમ દુર્લભ છે. (જુઓ ઉત્તરાધ્યયન ૩—૧)

મનુષ્યપણું એટલે માણસાઈ માણસ બીજા માણસો સાથેના પ્રતિકૂળ વર્તનમાં હંમેશા એવો ખ્યાલ રાખે કે સામો માણસ આવુંજ વર્તન મારી સામે રાખે તો મને કેવું લાગે? આવા ખ્યાલ સાથેનુ વર્તન તેજ માણસાઈ આવા ખ્યાલથી વર્તન કરવામા આવે તો કદી ખોટુ વર્તન થઈ શકેજ નહિ

આવા વર્તનથી માણસ બીજા બધા માણસોને પોતાના જેવાજ ગણતાં શીખે છે આત્મવત્ સર્વે ભૂતેષુ જેવી ભાવના તેનામાં પ્રગટ થાય છે. દરેક માણસને તે પોતાના આત્મા જેવોજ ગણવા લાગે છે.

ઉપર જણાવેલી ચાર દુર્લભ વસ્તુઓમાં સૌથી પહેલી દુર્લભ વસ્તુ માણસાઈને ગણાવેલ છે. આવી માણસાઈ પ્રાપ્ત થતાં સત્સમાગમની ઈચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે. સત્સમાગમથી શાસ્ત્ર સાંભળવાની રૂચિ પેદા થાય છે. શાસ્ત્રશ્રવણથી સારાસારનું જ્ઞાન થાય છે, સત્ય વસ્તુનું સ્વરૂપ સમજાય છે. એ રીતે બીજી પણ દર્લભ વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે.

જાણવાયોગ્ય, આદરવાયોગ્ય અને છોડવાયોગ્ય વસ્તુઓનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજવાથી જિનવચન ઉપર શ્રધ્ધા—વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રમાણે ત્રીજી દુર્લભ વસ્તુ પ્રગટે છે.

દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ પ્રત્યે અખંડ શ્રધ્ધારૂપ સમકિત સહિત વ્રત-નિયમ, તપ-ત્યાગ વિગેરે ધર્મકરણી કરવામાં પુરૂષાર્થ-ઉદ્યમ કરવામાં આવે એ મોક્ષનું ચોથું અંગ છે આ ચારેય દુર્લભ અને ઉત્તમ અંગો પ્રાપ્ત થતાં સ્વલ્પ કાળમાં આત્મા મુકિત પ્રાપ્ત કરે છે.

આ પ્રમાણે મનુષ્યપણું, માણસાઈ આત્માનો વિકાસ કરી તેને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવે છે. પાંત્રીશ પ્રકારના નિયમો પાળીને, પાંત્રીશ પ્રકારના ગુણો ધારણ કરીને નીતિમાર્ગને અનુસરવાથી મનુષ્યમાં આવી માણસાઈ પ્રગટ થાય છે. એ પાંત્રીશ બોલ અથવા નિયમોથી હેમચંદ્રાચાર્યે તેમના યોગ-શાસ્ત્રમાં વર્ણવેલા છે. તેને નીતિમાર્ગાનુસારીના પાંત્રીશ બોલ કહેવામાં આવે છે તેનું વર્ણન કરતા શ્લોકો નીચે પ્રમાણે છે.

નીતિમાર્ગાનુસારીના પાંત્રીશ બોલના યોગશાસ્ત્રમાં બતાવેલા શ્લોકો

न्यायसम्पन्नविभवः, शिष्टाचारप्रशंसकः ।
कुलशीलसमैः सार्धं कृतोद्वाहोऽन्यगोत्रजैः ॥ १ ॥

पापभीरुः प्रसिद्धं च, देशाचारं समाचरन् ।
अवर्णवादी न क्वापि, राजादिषु विशेषतः ॥ २ ॥

अनतिव्यक्तगुप्ते च, स्थाने सुप्रातिवेश्मिके ।
अनेकनिर्गम द्वार विवर्जित निकेतनः ॥ ३ ॥

कृतसंगः सदाचारै र्माता पित्रोश्च पूजकः ।
त्यजन्नुपप्लुतं स्थान मप्रवृत्तश्च गर्हिते ॥ ४ ॥

व्ययमायो चितं कुर्वन्, वेषं वित्तानुसारतः ।
अष्टभि र्धीगुणै र्युक्तः, शृण्वानो धर्ममन्वहम् ॥ ५ ॥

अजीर्णे भोजनत्यागी, काले भोक्ता च सात्म्यतः ।
अन्योऽन्याप्रतिबंधेन, त्रिवर्गमपि साधयेत् ॥ ६ ॥

यथावदतिथौ साधौ, दीने च प्रतिपत्तिकृत् ।
सदाऽन भिनिविष्टश्च, पक्षपाती गुणेषु च ॥ ७ ॥

अदेशाकालयोश्चर्यां, त्यजन् जानन् बलाबलम् ।
वृत्तस्थज्ञानवृद्धानां, पूजकः पोष्यपोषकः ॥ ८ ॥

दीर्घदर्शी विशेषतः, कृतज्ञो लोकवल्लभः ।
सलज्जः सदयः सौम्यः, परोपकृतिकर्मठः ॥ ९ ॥

अन्तरंगारिषड्वर्ग परिहार परायणः ।
वशीकृतेन्द्रियग्रामो, गृहि धर्माय कल्पते ॥ १० ॥

અર્થ

૧. ન્યાયથી ધન ઉપાર્જન કરવું.
૨. સારા પુરૂષના આચારની પ્રશંસા કરવી.
૩. સમાન કુળ શીળવાળા પણ અન્ય ગોત્રીની સાથે લગ્ન કરવું.
૪. પાપનો ડર રાખવો.
૫. દેશના પ્રસિદ્ધ આચારોનું પાલન કરવું.
૬. કોઈના અવર્ણવાદ બોલવા નહિ. તેમાં પણ ખાસ કરીને રાજાની નિંદા તો કરવીજ નહિ.
૭. અતિ ગુપ્ત તથા અતિ પ્રગટ નહિ તેવા તથા સારા પાડોશવાળા સ્થાનમાં જેમાં જવા આવવા માટેના અનેકદ્વાર ન હોય તેવા ઘરમાં રહેવું.
૮. હમેશાં સારા આચરણવાળા સાથે સંબંધ રાખવો.
૯. માતાપિતાની સેવાભક્તિ કરવી.
૧૦. ઉપદ્રવવાળા સ્થાનનો ત્યાગ કરવો.
૧૧. નિંદિત કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવી.
૧૨. આવકનાં પ્રમાણમાં ખર્ચ કરવો.
૧૩. લક્ષ્મી (ધન)ના અનુસારે વેષ ધારણ કરવો.
૧૪. બુધ્ધિના આઠ ગુણો મેળવવા.
૧૫. નિરંતર ધર્મનું શ્રવણ કરવું
૧૬. અજીર્ણ હોય ત્યાં સુધી ભોજન કરવું નહિ.
૧૭. હમેશાં વખત પ્રમાણે પથ્યાપથ્યનો વિચાર કરી ભોજન કરવું.
૧૮. પરસ્પર વિરોધ ન આવે તેમ ધર્મ,અર્થ અને કામ એ ત્રણ વર્ગને સાધવા.

૧૯. અતિથિ, દીન પુરૂષોનો યોગ્યતા પ્રમાણે સત્કાર કરવો
૨૦. કોઈપણ વાતમાં કદાગ્રહ કરવો નહિ.
૨૧. ગુણીજનોનો પક્ષપાત કરવો.
૨૨. દેશ તથા કાળ વિરૂધ્ધ આચારનો ત્યાગ કરવો.
૨૩. કાર્યના પ્રારંભમાં પોતાના બળાબળને જાણવું.
૨૪. વ્રત અને જ્ઞાન વડે મોટા હોય એવા પુરૂષોની સેવા કરવી
૨૫ પોષણ કરવા યોગ્ય જનોનું પોષણ કરવું
૨૬. દીર્ઘદર્શી થવું. દરેક કાર્યમાં પૂર્વાપર વિચાર કરવો.
૨૭. કૃત્યાકૃત્યના તફાવતના વિશેષ પ્રકારે જ્ઞાતા થવું.
૨૮. કરેલા ગુણને (ઉપકારને) જાણવો, કૃતજ્ઞ થવું.
૨૯ લોકની પ્રીતિ મેળવવી.
૩૦. લજ્જાવાન રહેવું.
૩૧. દયા રાખવી.
૩૨. શાંત સ્વભાવવાળા થવું.
૩૩. પરોપકાર કરવામાં તત્પર રહેવું.
૩૪. કામ, ક્રોધ આદિ છ આંતરશત્રુઓને જીતવા.
૩૫ ઈંદ્રિયોને વશ રાખવી.

નીતિ માર્ગાનુસારીના
પાંત્રીશ બોલની
સજઝાય

પાંત્રીશ બોલ એમને એમ યાદ રાખવા કઠીન પડે. સામાન્ય રીતે માણસને પાંત્રીશે બોલ ક્રમવાર યાદ રહી શકે નહિ પણ તે બોલોને જો કાવ્યમાં જોડ્યા હોય તો તેનું કાવ્ય જલ્દી યાદ રહી શકે. કાવ્ય આનંદથી ગાઈ શકાય

અને તેથી આનંદની સાથે પાંત્રીશે બોલ ક્રમ વાર યાદ રહી શકે કાવ્ય હમેશાં ગાવાથી પાંત્રીશ બોલને હમેશાં યાદ કરી શકાય.

એટલા માટે પૂજ્યપાદ આચાર્ય ગુરૂદેવ શ્રી નાગચંદ્રજી સ્વામીએ પાંત્રીશ બોલની સજઝાય બનાવી છે તે દરેક જીજ્ઞાસુ જને મોઢે કરવા જેવી છે તેથી તે અત્રે આપેલી છે

(રાગ—ઓધવજી સંદેશો કહેજો શ્યામને)

ન્યાય થકી ધન સંપાદન કરવું સદા,
શિષ્ટાચાર પ્રશંસા કરવી નિત્ય જો;
સ્વગોત્રી સાથે સગપણ કરવુ નહિ,
પાપભીરૂ થઈ વર્તો માર્ગે સત્ય જો
માર્ગા નુસારીના ગુણને ધારજો—એ ટેક. ૧

પ્રસિદ્ધ દેશાચાર પ્રમાણે વર્ત્તવું,
કોઈના અવર્ણવાદ ન બોલવા મુખ જો;
અતિ ગુપ્ત અતિ દ્વારનું સ્થાનક વર્જવું,
શુભ પડોશમાં વસતાં થાયે સુખ જો—માર્ગા૦ ૨

સારા જનની સોબતમાં વસવું સદા,
વિનયે માતપિતાની કરવી સેવ જો;
ભયવાળા સ્થાનકમાં કદિ વસવું નહિ,
નિંદિત કાર્યની તજવી માઠી ટેવ જો—માર્ગા૦ ૩

આવકને અનુસારે ખર્ચ કરવો ઘટે,
સ્વચ્છતાપૂર્વક ધરવો સાદો વેષ જો;
આઠ ગુણો બુદ્ધિના ઉરમાં ધારવા,
અજીરણે નવિ ભોજન કરવું વિશેષ જો—માર્ગા૦ ૪

સાત્ત્વિક રૂચિ અનુસારે અન્ન આરોગવું,
અબાધિત ત્રણ વર્ગો સાધવા પૂર્ણ જો;
ગુણિજનની ભકિત કરવી રુડી પરે,
અસત કદાગ્રહને તજવો કરી ચૂર્ણ જો—માર્ગા૦ ૫

પક્ષપાત સૌજન્ય તણો કરવો મને,
નિષિદ્ધ દેશે નવિ કરવો વિહાર જો;
કાર્યારંભ સ્વશકિત અનુસારે કરો,
અભ્યુત્થાન કરવું જ્ઞાનીનું ઉદાર જો—માર્ગા૦ ૬

પરિજનનું પોષણ કરવું પ્રેમે કરી,
વિશાળ દ્રષ્ટિએ પૂર્વાપર વિચાર જો;
સ્વ પર કૃત્યાકૃત્યનું અંતર જાણવું,
ભૂલવો નહિ અન્ય જનનો કૃત ઉપકાર જો—માર્ગા૦ ૭

જન વલ્લભ થાવાના સદ્ગુણ આદરો,
લજ્જાવંત બનો મતિવંત સુસંત જો;
દયાવંત થઈ આર્ય કાર્ય કરવાં સદા,
સૌમ્ય પ્રકૃતિ રાખવી હૃદયે અનંત જો—માર્ગા૦ ૮

પર ઉપકારમાં સત્ત્વર અંતર જોડવું,
અંતરંગ છ શત્રુ કરવા દૂર જો;
વિજય મેળવો ઈન્દ્રિય ઉપર સર્વદા,
દેશવ્રતી થાવાના ગુણ એ ધુર જો—માર્ગા૦ ૯

અહો અણુવ્રતી આ ઉત્તમ શિક્ષા અનુસરો,
શુભ આચારે ધર્મ વૃદ્ધિ જત થાય જો;
વ્યોમ ઋષિ નિધિ સોમ સાલે અર્જુનપુરે,
નાગચંદ્ર કહે સદ્ગુરૂને સુપસાય સુપસાય જો—માર્ગા૦ ૧૦

બોલ પહેલો

ન્યાયથી
ધન ઉપાર્જન કરવું

"ન્યાય થકી ધન સંપાદન કરવું સદા"

સંસારમાં રહેનાર દરેક માણસને ધનનું ઉપાર્જન કરવાની જરૂર રહે છે. કારણ સંસારનો સઘળો વ્યવહાર ધનથી, પૈસાથીજ ચાલે છે. એટલે સંસારમાં દરેક માણસને પોતાનો જીવનનિર્વાહ ચલાવવા માટે ધન કમાવાની જરૂર પડે છે.

ધન કમાવાના અનેક રસ્તા છે—વેપાર, હુન્નર—ઉદ્યોગ, ધીરધાર, ખેતીવાડી, નોકરી વગેરે કમાવા માટે ગમે તે રસ્તો પસંદ કરી શકાય છે અથવા અખત્યાર કરી શકાય છે. પણ તે રસ્તે ચાલતાં ન્યાયનીતિને કદી ભૂલવાં ન જોઈએ.

વેપાર

'કૂડ ત્યાં ધૂળ' આ વાક્ય લક્ષ્યમાં રાખી નીતિ, ન્યાય ને સત્યતા પૂર્વક વ્યાપાર કરવો એ વ્યાપારનીતિ ગણાય છે.

અનાજ, રસકસ, કાપડ, મરી મસાલા, લાકડું, ઔષધિ અને કટલેરી પ્રમુખ અનેક ચીજોના વ્યાપાર કરાય છે.

વ્યાપારી કેવો હોય?

વેચવા યોગ્ય વસ્તુનો વ્યાજબી અને એકજ ભાવ રાખે જે માલ જેવો બતાવે તેવો અને તેજ આપે, ભેળસંભેળ ન કરે ઓછું આપે નહિ અને વધારે લે નહિ. કોઈ માણસ વિશ્વાસે કંઈ વસ્તુ વેચાતી લેવા આવે તેની પાસેથી પ્રમાણથી વધારે પૈસા ન લે.

ગરીબ માણસોને માલ આપતાં વિશેષ લાભ મેળવવાની ઈચ્છા ન કરે સસ્તે ભાવે ખરીદેલા માલના ભાવ દુકાળના સમયે બહુજ ચીરીને વધારે ન લે કોઠામાં દયા રાખે

ઉધાર આપતાં બમણાં ત્રમણાં દામ ચોપડે ન ચડાવે બીજા વ્યાપારીઓના ગ્રાહકો તોડી તેમને આડે ન આવે પોતાના ભાગીદારને છેતરી ખાનગી વ્યાપાર કરી ધન મેળવે નહિ. ધર્માદાની રકમ પચાવી પાડે નહિ.

દાણચોરી કરે નહિ સડેલાં ધાન્ય, વેજીટેબલ વિગેરે બનાવટી પદાર્થો લાભદૃષ્ટિથી વિશેષ લાભની ઈચ્છાથી ખરીદીને વેચે નહિ ચોરીના માલને ઉત્તેજન આપે નહિ. ચોરીનો માલ જાણીબુઝીને ખરીદે નહિ.

ગરીબ માણસોએ બહુ મહેનતે તૈયાર કરેલ માલ લેતાં તેની કિંમત બજારભાવ કરતાં કસીકસીને તદન ઓછી ન આપે. નોકરો પાસેથી અનિયમિત હદ ઉપરાંત કામ લઈને પગાર ઓછો આપે નહિ.

જેની પાસેથી માલ ખરીદે તેના પૈસા તરત આપી દે. ઈત્યાદિક નીતિ, ન્યાય અને સત્યતાપૂર્વક વર્તે તેજ વ્યાપારી માણસાઈવાળો અને સાચી વ્યાપારનીતિ વાળો ગણાય.

નોકરી કરનાર કેવો હોય?

નોકરી કરનાર નોકર શેઠની નોકરી—સેવા બરાબર બજાવે. જો શેઠ કદરદાન ન હોય તો તેની નોકરી છોડી દે પરંતુ અનીતિ, અન્યાય, છેતરપિંડી, ચોરી કે કલેશ કરી દાનત બદ ન રાખે પોતાના ઘરનું કામ જેવી કાળજીથી કરે તેવીજ કાળજીથી શેઠની નોકરી બજાવે.

શેઠને પૂછ્યા વગર શેઠના પૈસાથી પોતાનો ખાનગી વ્યાપાર ચલાવે નહિ પોતાના તાબામાં રહેલા શેઠના પગારદાર નોકરો પાસેથી પોતાના ખાનગી ઘરના કામ કરાવે નહિ શેઠને વલુકડા—વ્હાલા થવા માટે ગ્રાહકોને છેતરે નહિ

શેઠ અનીતિવાળો હોય, કૂડ—કપટ કરનાર હોય અને તેજ પ્રમાણે વર્તવા શીખવતો હોય તો તેવા શેઠની નોકરી ન કરવી અધિક પગાર મેળવવાની લાલસાથી કે શેઠને રાજી રાખવાની ઈચ્છાથી ગ્રાહકોને છેતરી કૂડ—કપટ કે અનીતિથી વર્તવા જતાં પરિણામે 'ખાઈ ગયો જમાઈ અને કુટાઈ ગયો કંદોઈ' આવા બેહાલ થવા પામે.

પોતાના ધર્મની ટેક (નિત્ય નિયમ) સાચવીને શેઠની નોકરી કષ્ટ વેઠીને પણ બરાબર બજાવવી, અંગના હરામી ન થવું.

વ્યસનોમાં ફસાઈ ખોટા ખર્ચા ન કરવા આરોગ્ય જાળવી, જીભ ઉપર ખાવામાં તથા બોલવામાં કાબૂ રાખી શેઠની હાજરી કે ગેરહાજરીમાં નિયમિત પ્રમાણિકતાથી નોકરી બજાવવી

કાચા સોના ઉપર બેસાડે એટલે કે શેઠની ગમે તેટલી મોટી રકમ પોતાના હાથમાં હોય, શેઠનું ગમે તેટલું જોખમ—ધન વિગેરે સાચવતાં પણ તેમાંનું કંઈપણ ઉચાપત કરવા જેવી વૃત્તિ બગાડે નહિ. 'દાનત

બદ તો રોટી બંધ' 'દાનત સાફ તો ગુના માફ' આવી રીતે નોકરી કરી ધન મેળવે તે જ સાચો સેવક અને માણસાઈવાળો ગણાય

ધીરધાર કરનાર કેવો હોય ?

માણસને જ્યારે આપત્તિ આવે કે આવકના અભાવે, વ્યાપારમાં નુકશાની થવાથી કે લૂંટફાટ, અગ્નિ વિગેરે કારણે મુશ્કેલીમાં આવી પડતાં કુટુંબ નિર્વાહ કરવા કે આબરૂ સાચવવા માટે સ્થાવર મિલકત-ખેતર, વાડી, જગ્યા, ઘરેણાં વિગેરે આદાણે—ગીરવી મૂકવાની જરૂર પડે છે. આવે પ્રસંગે ધનવાન કે ધીરધારનો ધંધો કરનારને શરણે જવું પડે છે.

આવે વખતે તેવા માણસને કંઈ પણ સ્થાવર મિલ્કત લીધા કે ગુપ્યા વગર મિત્રભાવે, દયાબુધ્ધિથી જોઈતી રકમની જે સહાયતા કરે તેની તો બલિહારી છે. પરંતુ તેટલી ઉદારતા ન હોય તો છેવટ કંઈ પણ સ્થાવર મિલકત રાખીને કે વગર આધારે વ્યાજે નાણાં આપી સામા માણસની આબરૂ સાચવવામાં સહાયક બને તે પણ ભલો માણસ ગણાય

આવે વખતે ધીરધાર કરનાર કે ધનપતિ ગૃહસ્થે આફતમાં આવી પડેલા સ્થાવર મિલ્કતવાળા માણસને પણ વ્યાજે ધન આપતાં અધિક વ્યાજ ન લેવું જોઈએ તદન નિરાધાર ગરીબ માણસ પાસેથી અધિક વ્યાજ લેવું એ તો તેનું લોહી ચૂસવા બરાબર છે.

કોઈ વિશ્વાસુ માણસ સાગે માણસ જાણી વિશ્વાસે કંઈ કિંમતી વસ્તુ વગર સાક્ષીએ કે વગર લખાણે થાપણ રાખી ગયો અને પાછી લેવા આવે ત્યારે નામંજુર થવું, તે વસ્તુ પચાવી પાડવી; અગર તે માણસ મરી ગયો (તેના વારસદારને ખબર હોય કે ન હોય) તેની વસ્તુ પોતાની કરી રાખવી તે વિશ્વાસઘાત અને અનીતિ ગણાય છે.

ભલા વિશ્વાસુ મિત્રોને દગો, તેની ગુપ્ત વાતો પ્રગટ કરી, તેને નુકશાન કરી, દગો પ્રપંચ કરી તેની પાસેથી કંઈ લઈ લેવું તે પણ

અનીતિ ગણાય. આવા પ્રસંગે નીતિ, સચ્ચાઈ અને દયાને જે માણસ દિલમાં રાખે છે તે માણસાઈવાળો ગણાય છે.

હુન્નર-ઉદ્યોગ કરનાર કેવો હોય?

ધન મેળવવા માટે લોકો વિવિધ પ્રકારના હુન્નર—ઉદ્યોગ કરી રહ્યા છે. સઈ, સુતાર, સોની, કંસારા, કંદોઈ, મણિયાર, લુહાર, રંગારા, ચિત્રકાર, ઝવેરી વિગેરે અનેક કારીગરો હુન્નર—ઉદ્યોગ દ્વારા વિધવિધ-વસ્તુઓ બનાવે છે. તેમાં પણ ઘણા કારીગરો કૂડ કરે છે.

હલકી વસ્તુ ઉપર ઓપ ચડાવી ચળકતી અને આકર્ષક બનાવી મોંઘા મૂલ્યે વેચે છે. ઉંચા માલના લેબલ લગાડી અંદર હલકો અને અધૂરો માલ ભરે છે. હીરાને બદલે ઈમીટેશન [બનાવટી] વાપરે છે. વસ્તુ બનાવવાની વરધી આપી જનારનો સારો માલ છૂપાવી હલકો વાપરે. કદાચ સારો માલ વાપરે [સાગે માલ વાપરી વસ્તુ બનાવે] તો પૂરેપૂરો પાછો ન આપે

આવી રીતે કૂડ કરનારને પાપનો ઘડો ફૂટે એટલે રાજાના ઘેબર બનાવનાર કંદોઈની માફક વેઠવું પડે છે. આ પ્રમાણે કૂડ ન કરતાં નીતિપૂર્વક વસ્તુ બનાવી, યથાર્થ [વ્યાજબી] રીતે વેચીને ધન કમાય તે માણસ માણસાઈવાળો કારીગર ગણાય.

વૈદ્ય-ડોક્ટર કેવા હોય?

આજ કાલ વૈદ્યો, [ખાસ કરીને ડોકટરો] ન્યાય—નીતિ ને દયાને દેશવટો આપી ધન પેદા કરે છે. ધનવાન દર્દીની ચિકિત્સા ધ્યાન-પૂર્વક કરે, ગરીબ તરફ બેદરકારી રાખે ધનવાનને ઉંચી દવા આપે અને ગરીબને હલકી દવા આપે. ધનવાનને તપાસવા માટે અંધારી રાત્રે ચાલ્યા જાય. ગરીબ દર્દી તરફથી તેડું આવે તો 'હમણાં નહિ અવાય. સવારમાં અવાશે' આમ દુર્લક્ષ્ય અપાય.

તપાસવા જવાની ફી હદ ઉપરાંત લઈ લે પ્રથમ જરા સારી દવા આપી કંઈક ફાયદો જણાય અને દર્દીને વિશ્વાસ આવે એટલે પાછી દવા બદલાવી દર્દ લંબાય તેમ કરી દર્દી પાસેથી વધારે પૈસા કઢાવે

આજ કાલ તો ઈન્જેકશનનો [રસિઓ ભરાવવાનો] વા વાયો છે. ડોકટરો પણ ખાસ કરીને જલ્દી આરામ થવાની લાલચ આપી રસીઓ ભરાવવાનીજ સલાહ આપે છે. કારણ કે એ રસ્તે કમાણી ખૂબ થાય બે ચાર આનાની રસીના બે ચાર રૂપીયા પેદા કરે. પોતાનું પ્રીસ્ક્રિપ્શન [દવાની ચિઠ્ઠી] બીજા ડોકટરને બતાવવા ન આપે કારણ પોતાની પોલ પાધરી થઈ જાય. ઈત્યાદિક અનીતિ માર્ગે ધન પેદા કરનાર ડોકટરો માણસાઈ વગરના ગણાય.

જ્યારે કેટલાક માણસાઈવાળા ડોકટરો દયાળુ, નીતિવાળા, પરોપકારી, સેવાભાવી, વિશેષ લોભ ન રાખનારા સંતોષ વૃત્તિવાળા પણ હોય છે; પરંતુ તેવા તો આંગળીના વેઢા જેટલા વિરલા જ હોય છે.

જુગારી,
સટોડીયા અને ચોરી કરનાર

જુગારનો ધંધો અધમમાં અધમ ગણાય છે રાજ્ય તરફથી જુગાર રમવાની બંધી હોઈ જુગાર રમનાર લપાઈ છૂપાઈને રમે છે કારણ રાજ્યનો ભય રહે છે વડિલોની બીકે છુપી રીતે ધર્મ અને નીતિ વિરૂધ્ધ કાર્ય કરી ધન કમાવા ઈચ્છે છે

જુગારી ટોળીમાં ખરાબ સોબતને લઈ ચોરી, દારૂ ને અભક્ષ્ય ભક્ષણ વિગેરે કુવ્યસનો દાખલ થાય છે. અપકીર્તિ થાય છે અનેક પ્રકારનાં કષ્ટ વેઠવાં પડે છે. જુઓ, પાંડવો અને નળ રાજા વિગેરે મહાન પુરૂષોની જુગાર રમવાથી શી દશા થઈ? જુગારથી ધન પ્રાપ્તિ તો કોઈકનેજ થાય.

'હાર્યો જુગારી બમણું રમે' આ રીતે મૂળગી પૂંજી ખોઈને કરજદાર બને છે. લેણદાર માંગવા આવે એટલે ક્યાંક ભાગી છૂટવું પડે છે. લાચારી ભોગવવી પડે છે જીંદગી બરબાદ થાય છે. ધર્મ, કર્મ કે નીતિથી ભ્રષ્ટ થવાય છે અને છેવટ દુર્ગતિનાં દુઃખ ભોગવવાં પડે છે.

સટ્ટો અને છક્કો પંજો એ તો સાહુકારી જુગાર છે ઘડિકમાં લક્ષાધિપતિ અને ઘડિકમાં કક્ષાપધિપતિ (ભિખારી) બની જાય હાલમાં ઘણી જૂની પેઢીઓ જે વેપાર કરતાં હજારો લાખો કમાતી તેણે સટ્ટા કે છક્કા પંજામાં ઉતરીને દેવાળાં કાઢયાં અને તેમનું નામનિશાને ય ન રહ્યું.

વળી ઘણા વ્યાપારીઓ—દુકાનદારો વ્યાપાર કરી પોતાના કુટુંબનું સુખેથી પોષણ કરતા અને કેટલાક લોકો તો પોતાની પાસે પૂરતી મૂડી છતાં ધંધો બંધ કરી દેશમાં બેસી રહેલા પરંતુ જો ધર્મકરણીમાં ચિત્ત ન ચોટ્યું—સંતોષ ન રાખી શકયા અને પાછા સટ્ટામાં—છક્કા પંજામાં ઉતર્યા તો મૂળગી પૂંજી ખોઈ અને કરજદાર બન્યા વળી પાછો વૃધ્ધ અવસ્થામાં પરદેશ ખેડવો પડયો એવા અનેક દાખલા મળી શકે છે. માટે એ પણ ધંધો માણસાઈ વગરનો છે

ચોરી તો ખાનદાન સારો માણસ ન જ કરે. સિંહને સો લાંઘણ થાય છતાં ઘાસ કદિ ન જ ખાય તેમ કુલીન માણસ ખાવા ન મળે તો પેટે પાટા બાંધે પણ અણહક્કની પારકી વસ્તુ લેવાની—રજા વગર ચોરી લેવાની—પડાવી લેવાની કે પચાવી પાડવાની ઈચ્છા સરખી પણ ન કરે. અખાદ્ય—ન ખાવા યોગ્ય ન ખાય અપેય—ન પીવા યોગ્ય ન પીએ

પારકી વસ્તુ પડાવી લેતાં વસ્તુના માલેકની જે આંતરડી દુભાય એ મ્હોટી હિંસા ગણાય છે. તેમાં પણ અબળા સ્ત્રીઓ અને ગરીબ માણસોનું કંઈ પણ હરામની વૃત્તિથી પચાવી પાડવું ને તેમનાં નીસાસા લેવા એ પૂરેપૂરી પાયમાલીની નિશાની છે

'તુલસી હાય ગરીબકી, કબુ ન ખાલી જાય;
મુએ ઢોરકે ચામસેં, લોહા ભસ્મ હો જાય' ૧

એવું સમજી માણસાઈવાળો માણસ વ્યાપારાદિ પ્રસંગે કે અન્ય પ્રસંગે અણહક્કની વસ્તુ માલિકની રજા વગર છેતરપિંડી કરી લેવાની દાનત ન રાખે કાળા બજાર ન કરે.

અનીતિ, અન્યાય કે કૂડ કપટ કરી હદ ઉપરાંત નફો મેળવવો કે લક્ષ્મી એકઠી કરવી એ સાહુકારી ચોરી ગણાય આવી રીતે ધન-સંચય કરી બનેલા શ્રીમંતોની હોનારત, હુલ્લડ, વાવાઝોડાં કે અતિવૃષ્ટિ વિગેરે પ્રસંગે કેવી પાયમાલી થઈ? અને થાય છે તે જગમશહુર છે મોટી ચોરીનાં જે પરિણામો—માઠાં ફળો આવે છે તે તો સહુ કોઈ જાણે છે. માટે માણસાઈવાળો માણસ મોટી ચોરી કે સાહુકારી ચોરી પણ ન કરે. ‘દાનત બદ તો રોટી અધ્ધ’ ‘દાનત સાફ તો ગુના માફ.’

રાજા

રાજા એ પ્રજાનો નાયક, પુણ્યનું પૂતળું ગણાય રાજાને પ્રજાનો આધાર અને પ્રજાને રાજાનો આધાર હોય છે. રાજનીતિ સમજે તે રાજા પ્રજાના સુખે સુખી અને પ્રજાના દુ:ખે દુ:ખી તે રાજા. પ્રજા-વસ્તીને પોતાની સંતતિ બાળબચ્ચાં પેઠે પાળે તે રાજા પોતાના માણસો-નોકરો દ્વારા પ્રજાની રક્ષા કરે-સેવા બજાવે તે રાજા

પોતાના વ્યાજબી હક્ક સિવાય અનીતિ અન્યાય કરી કર કારોંડા વધારી, જોરજુલમ કરી પ્રજાને પીડે નહિ તે રાજા. ગૌબ્રાહ્મણ પ્રતિપાળ રાજા નોધારાનો આધાર રાજા. પ્રજાનો પોકાર સાંભળે તે રાજા પ્રજાને લૂંટી મોજ શોખ ન કરે તે રાજા કોઈના ધર્મને આડે ન આવે તે રાજા.

અપરાધીને તેના અપરાધ ઉપરાંત વિશેષ દંડની શિક્ષા ન કરે તે રાજા. નિરપરાધી માત્ર પ્રાણિઓનું રક્ષણ કરે-મરાણ ન કરે તે રાજા.

નોકરોને પૂરતા પગાર આપે; અમલદારો વસ્તીને અનીતિ, અન્યાય કે જોરજુલમ કરી લાંચ-રુશવત લઈ કનડગત કરતા હોય તો તેની તપાસ રાખે, તેમ ન કરવા દે તે રાજા ઈત્યાદિક ગુણયુક્ત, ન્યાય નીતિપૂર્વક, પ્રજાને સુખી

રાખી જે ભંડાર ભરે-સુખ ભોગવે તે માણસાઈવાળો રાજા ગણાય. એથી ઉલટા વર્ત્તનવાળો 'રાજેશ્વરી તે નરકેશ્વરી' કહ્યો છે.

અમલદાર વર્ગ

દીવાન, ફોજદાર, પોલીશ કમિશ્નર, પોલીશ ઈન્સ્પેક્ટર, ન્યાયાધીશ, વહિવટદાર, નાયક, ધ્રુ (વિઘોટીકારકૂન) અને પોલીશ સીપાઈ વિગેરે રાજ્ય-કર્મચારી-રાજાનો પગાર ખાનાર, રાજા અને પ્રજાના સહાયક-સેવા બજાવનાર-મુંઝવણ ટાળનાર ગણાય છે.

તેઓ બંને આંખો સરખી રાખે રાજાનું તેમ પ્રજાનું ભલું ઈચ્છે અને કરે પારકુ ભલું કરતાં પોતાનું પણ ભલું થાય; એવું સમજી અનીતિ, અન્યાય કે જોરજુલમ ન કરે લોકોને ભય બતાવી, લાલચ આપી કે રાજ્યના કાયદાને બહાને લૂંટે નહિ પોતાના હોય તેને લાભ કરી આપી કે લાભ અપાવી બીજાનું [લાંચ ન આપનારનું કે વિરોધીનું] નુકશાન ન કરે

ધન લૂંટવાની ઈચ્છાથી કેસ લંબાવે નહિ, અદલ ઈન્સાફ કરી તરત પતાવે. રાજાનો પગાર લઈ પ્રજાની સેવા બજાવવાની પોતાની ફરજ ભૂલે નહિ લાંચ રૂશ્વત લઈ, સોંપેલા કામમાંથી અનીતિ કરી પૈસા પડાવવાની દાનત ન રાખે ચોર, લુચ્ચા, લફંગાને કુકર્મો કરવામાં ટેકો ન આપે તેમનાં કૂડાં કૃત્યોની બરાબર તપાસ કરી યોગ્ય ઈન્સાફ કરે

સત્તા મેળવીને સત્તાના મદમાં ન તણાતાં જેઓ નીતિ-ધર્મ પૂર્વક ધન સંપાદન કરી દાનપુણ્ય-પરોપકારનાં કામ કરી જે સ્વ પરનું હિત સાધે રાજા-પ્રજાની સેવા બજાવે તેજ માણસાઈવાળા સાચા અમલદારો-રાજ્ય-કર્મચારી કહેવાય.

કન્યાવિક્રય કરનાર

માતા પિતાને પુત્ર કે પુત્રી ઉપર સમાન પ્રીતિ હોવી જોઈએ. છતાં રૂઢીની બલિહારી છે. કોઈક સ્થળે તો વરવિક્રય [બ્રહ્મદેશ અને ચરોતર-

ગુજરાતના પાટીદારોમાં કન્યાના બાપને પૈસા આપવા પડે-વરનો બાપ પૈસા લે તે] થાય છે. જ્યારે હિંદુઓની ઘણીખરી જ્ઞાતિમાં કન્યાવિક્રય [કન્યાનો બાપ કન્યાના બદલામાં પૈસા લે તે] ચાલે છે

બાળક કે બાળિકાને વેચીને પૈસો લેવો એ અનીતિનું દ્રવ્ય ગણાય. શાસ્ત્રોમાં તો કન્યાદાન કહેલ છે યોગ્ય ઉમર અને પૂર્ણ લાયકાતવાળા [ગરીબ હો તવંગર હો] વરને કન્યાદાન કરાય-પરણાવાય અને પોતાની શકિત—ગજા પ્રમાણે દાયજો [કરીયાવાર] આપાય, એ નીતિ છે

કન્યા વિક્રય એ કંઈ નાતનો કાયદો નથી કોઈ કન્યા વિક્રય ન કરે તો તે કંઈ નાતનો ગુન્હેગાર ઠરતો નથી. કન્યા વિક્રય કરનાર સુખી ન થાય

કન્યાની વિશેષ ઉત્પત્તિ થવાથી 'કોથીઉ કે રૂપીયાનાં વ્હાણ આવ્યાં' માની તેમનાં માવિત્રો હર્ષ પામે છે એ કન્યાનો પૈસો આવતો દેખાય છે પણ ઘરમાંથી ક્યારે, ક્યાં અને કેવી રીતે ચાલ્યો જાય છે? તેનો વિચાર ભાગ્યેજ કોઈ કરતું હશે. માટે કન્યા વિક્રય [તેમજ વર વિક્રય] સર્વ અનર્થનું કારણ જાણી તેવો પૈસો ઘરમાં ન સંગ્રહે તે માણસ માણસાઈવાળો ગણાય છે.

વકીલ

સહેજ-નજીવા કારણે પોતાનો હક્ક મેળવવા કે પારકા હક્ક મેળવવા કે પારકા હક્ક ઉપર તરાપ મારવા સહનશીલતાના અભાવે કે પૂર્વ વૈરને લઈ મમતે ચઢી માણસો પરસ્પર લડે છે વકીલો પાસે જાય છે

ગામોના મૂર્ખાઓને વકીલો ઊંધા ભણાવે સ્ક્રૂ ટાઈટ કરે 'અરે! ભાર શો છે? આપણે તેને બરાબર બનાવી લેશું તમે બરાબર હિંમતમાં રહેજો આપણીજ ફતેહ થશે' આ પ્રમાણે અસીલને ચઢાવી, પ્રપંચ કરી, ખોટાં લખાણો કરી કેસ લડે. અસીલ પાસેથી પૈસા કઢાવે

વાદી-પ્રતિવાદીના વકીલો એક બીજામાં અને ન્યાયાધીશો સાથે મળેલા હોય, એટલે કેસનો ચૂકાદો નજ કરે. કેસ જેમ લંબાય તેમ વકીલોને ટંકશાળ પડે. આવી વકીલાતથી મેળવેલ ધન એ પણ અનીતિ, અન્યાયનુંજ ગણાય.

જે નીતિ ન્યાયપૂર્વક કોઈ પણ જાતની લાલચ રાખ્યા વગર અસીલોને સાચી સલાહ આપી તેને નીતિના માર્ગે દોરી કજીયા કલેશ મટાડી ધન મેળવે તેજ માણસાઈવાળો સાચો વકીલ ગણાય.

કસાઇ, ધીવર, રબારી, વેશ્યા વિગેરે

નિરપરાધી તૃણુચરાં પશુઓની માંસભક્ષણ માટે કે ધન કમાવા માટે કતલ કરનારા કસાઈ, ધીવર-મચ્છીમાર [ઉપરોકત ભાવનાથી નિર્દોષ જળચર જંતુઓને જાળમાં ફસાવી મારનારા], રબારી [ધન મેળવવા કસાઈવાડે પશુઓને વેચનારા] અને વેશ્યાઓ [વિષયરુપ કીચડમાં માણસોને ફસાવી ધન મેળવનારી] વિગેરે હિંસા અને અનાચાર સેવી, ધન મેળવી મોજશોખ કરનારાં બધાં માણસાઈ વગરના ગણાય છે. તેમજ એવાઓ સાથે લેતીદેતીનો પરિચય રાખનારા અને એમનો કણકો ખાનારા પણ પદભ્રષ્ટ થઈ છેવટ નીતિ-ધર્મ વગરના બની દુર્દશા પામે છે

ખેતી-વાડી કરનાર

ખેતીવાડી પણ ધન કમાવાનું ઉત્તમ સાધન છે દરેક શાસ્ત્રોમાં દરેક જાતના વ્યાપારો, હુન્નર-ઉદ્યોગો કરતાં ખેતીનાં ધંધાને શ્રેષ્ઠ ગણેલ છે કારણકે એ ધંધામાં કૂડ કપટ ચાલતું નથી. છતાં એ ધંધામાં પણ ઉદારતા, સહનશીલતા અને દયાની તો ખાસ જરૂર છે

ખેતીના કામમાં બળદની તેમજ સાથી (માણસ) વિગેરેની પણ જરૂર પડે છે બળદનો કે સાથી વિગેરેનો આત્મા આપણા આત્મા જેવોજ છે. એને પણ આપણી માફક સુખ ગમે છે. એની પાસેથી હદ ઉપરાંત કામ લેવામાં આવે તો તે અનીતિ ગણાય. એની ખાવા પીવા વિગેરેની બેદરકારી રખાય, બરાબર માવજત ન થાય તો તેને દુઃખ થાય.

માણસાઈવાળા દયાળુ માણસે જેની સહાયતાથી પોતાના કાર્યની સિદ્ધિ થાય તેના તરફ બેદરકારી નજ રાખવી જોઈએ, પરંતુ પોતાના શરીરની તેમજ પોતાનાં સ્ત્રી પુત્રાદિકની જેવી માવજત અને સંભાળ રખાય તેના કરતાં અધિક સંભાળ પોતાના આશરે રહેલાં માણસો કે પશુઓ વિગેરેની રાખવી જોઈએ. તેમને ખવરાવ્યા પીવરાવ્યા સિવાય પોતે ખાવું પીવુ ન જોઈએ. પોતે કષ્ટ વેઠીને પણ તેની અગવડ ટાળવી જોઈએ. એમાંજ માણસાઈ છે અને એજ સુખનો રસ્તો છે કારણ કે 'પ્રાણિઓની સેવા એજ મહાવીરની સેવા'

ત્યાર પછી જમીન ખેડતાં કીડી મકોડા વિગેરે સૂક્ષ્મ જંતુઓના નાગ તેમજ સાપ વીછૂ વિગેરે સ્થૂલ-મોટા જીવો નજરે ચડે તો તે જીવો કચરાય નહિ તેવી સંભાળ રાખવી જોઈએ આવાં આરંભનાં કામો કરવા છતાં પણ કોઠામાં દયા હોય અને આવા જીવોને બચાવી લે તે દયાધર્મી કહેવાય છે

તેમજ ખેતર કે વાડીમાં પૂરતો જાપતો રાખવા છતાં પશુ કે પક્ષીઓ ધાન વિગેરે ખાઈ જાય તો તેમના ઉપર ગુસ્સો ન કરવો, તેમજ તેમને એવો માર ન મારવો કે જેથી તેમને સખત ઈજા થાય કે પ્રાણ જાય પશુ પક્ષીઓ જે ખાઈ ગયા હોય તે ધાન વિગેરે પાછું તો નજ મળે.

આપણા ભાગ્યનું હશે તે અને તેટલુંજ આપણને મળવાનું, વિશેષ નહિજ મળે દરેક વસ્તુના અનેક ભાગીદાર હોય છે. જેનો જેમાં ભાગ હોય તે અમે તે રીતે લીધા વગર નજ રહે. આપણી વસ્તુના આપણેજ માલેક છીએ, બીજો કોઈ પણ નજ ખાઈ (ભોગવી) શકે એવી માન્યતા ભૂલભરેલી છે. આપણી ઈચ્છાથી આપણે કદાચ ન આપી શકીએ, પરંતુ તે તે વસ્તુના ભાગીદાર ગમે તે રીતે ભાગ લેવાનાજ. આવે વખતે ડાહ્યા માણસે ઉદારતા, સહનશીલતા અને દયા રાખવી જોઈએ.

ખેતી ઉત્તમ ગણેલ છે તેનું કારણ, મનુષ્ય અને પશુપક્ષીઓના જીવનને આધારભૂત ધાન્ય અને ચારાની જેનાથી ઉત્પત્તિ થાય છે, કંઈક જીવો બંતાષાય છે અને આરંભ થવા છતાં જેમાં કૂડ કપટને બિલકુલ સ્થાન નથી માટે ઉદારતા, સહનશીલતા અને દયા સહિત ખેતીનો ધંધો કરનાર માણસ મહાન પુણ્ય ઉપાર્જન કરે છે અને તે માણસાઈવાળો ગણાય છે

એવું જાણી સુખના ઈચ્છક માણસે ઉપરોક્ત કોઈ પણ જાતનો વ્યવસાય કરતાં અનીતિ, અન્યાય, કૂડ-કપટ અને અનાચાર વિગેરે છોડી નીતિ, ન્યાય, સત્ય, ઉદારતા, સહનશીલતા, દયા અને સદાચારપૂર્વક ધન મેળવી; દાન-પુણ્ય પરમાર્થના કામ કરી, માણસાઈવાળા બનીને જીંદગી સફળ બનાવવી એજ મનુષ્ય-જીંદગીનો સાર છે

'ન્યાય થકી ધન સંપાદન કરવા' રુપ માર્ગાનુસારીના ૩૫ ગુણોમાંથી આ પ્રથમ બોલનું સ્પષ્ટીકરણ છે

પોતાને ઉચિત વ્યાપાર પણ કદિ અન્યાયથી કરવો નહિ. જે મનુષ્ય કેવળ ધનની આશાથીજ નહિ પણ પોતે મેળવેલું ધન ગરીબ તથા અનાથ મનુષ્યોને ઉપયોગી થશે, તેમજ પોતાને પણ ધર્મ માર્ગમાં લાભદાયી થશે, એવું ધારી ધન પ્રાપ્ત કરવા ન્યાયપૂર્વક પ્રયત્ન કરે છે તે ગૃહસ્થ ધર્મને યોગ્ય અનુષ્ઠાન કરે છે એમાં સંદેહ નથી

તેથી ઉલટું જે ગૃહસ્થ ધન મેળવવા ઉદ્યમ કરતો નથી અને નિર્વાહ સારૂં બીજા ઉપર આધાર રાખે છે તેનું ચિત્ત સ્થિર રહેતું નથી; પરાધીનતાથી તેને અનેક પ્રકારની ચિંતાઓ જાગૃત થાય છે અને ધર્મકાર્યોને સારૂં જોઈતા ધન વિના તે અધર્માનુષ્ઠાનજ કરે છે

માટે જયાં સુધી ગૃહસ્થાશ્રમીપણું છે ત્યાં સુધી તેને ધન મેળવ્યા સિવાય નજ ચાલી શકે કારણ કે આજીવિકાનો નાશ થવાથી ગૃહસ્થની સર્વ ધાર્મિક ક્રિયાઓ શિથિલ થઈ જાય જેને આજીવિકાની જરૂર નથી તેને તો સંપૂર્ણ સંયમ એજ યોગ્ય છે માટે આજીવિકાની જરૂરીયાતવાળો ગૃહસ્થ ન્યાય-પૂર્વકજ ધન પેદા કરે.

ન્યાયપૂર્વક પેદા કરેલા ધનથી આ લોક અને પરલોકમાં સુખ મળે છે. કારણ-નિ:શંકપણે તેનો ઉદાર ભાવે પરમાર્થ કાર્યોમાં સદુપયોગ કરવાની ભાવના થાય છે. જયારે અન્યાયથી ધન પેદા કરીને તે દ્રવ્યમાંથી બંગલો બંધાવે, ગાડી ઘોડા રાખે, મોટરની મોજ કરે કે નાટક સીનેમા જાવે તો તે માણસને જોઈ લોકો શંકા કરે અને કહે કે 'આ બંગલો તો લોકો પાસેથી લૂંટેલા ધનનો

છે, અમુક પાસેથી લાંચ લઈને બંધાવેલો છે, અગર આ માણસ હરામનું અર્થાત ચોરીનું ધન ભેગું કરી મોજશોખ કરે છે, વિગેરે શંકાઓ કરવાનો લોકોને અવકાશ મળે.

વળી તે માણસનું ચિત્ત પણ અસ્થિર રહ્યા કરે, પોતાના મનમાંજ શંકાઓ થાય કે 'મ્હારી આ અન્યાયની વાત કોઈ જાણશે તો મ્હારા વિશે શું કહેશે? આમ રાત દિવસ આર્ત્તધ્યાન તથા રૌદ્રધ્યાનમાં તેનો સમય પસાર થાય છે

ધન પાસે હોવા છતાં તેનો છૂટા હાથથી પોતે ઉપભોગ કરી શકતો નથી. તેમજ જેણે અનીતિ અન્યાયથીજ ધનભેગું કરેલું હોય તેવો માણસ લોભવૃત્તિને લઈનેજ દાનાદિક સત્કાર્યોમાં પણ તે વાપરી શકે નહિ. અન્યાયથી પેદા કરેલા ધનથી અહિતજ થાય છે. કદાચિત પાપાનુંબંધી પુણ્યના યોગથી કેટલોક વખત તે ધન સ્થિર રહે તો પણ રાચવાનું નથી.

કેટલાક અજ્ઞાન મનુષ્યો બીજાઓને અન્યાયથી ધન પેદા કરતા જોઈ લલચાઈ જાય છે. અને લોભ વશ થઈ તે પ્રમાણે આચરવાને દોરાય છે. તેમને ખરેખર કર્મના કાયદાની ગમ નથી કારણ કે કર્મનો નિયમ અચળ અને સનાતન છે. તે આપણને જણાવે છે કે 'કરશો તેવું પામશો' કદાચ છાનો ગુનો કરી રાજદંડથી બચી જવાશે, પરંતુ કર્મદંડથી નહિજ બચાય માટે અન્યાયથી વેગળા રહી ન્યાયી બનવું

મનુષ્ય ન્યાયી થયો એટલે શુભ કર્મ ઉપાર્જન કરે શુભ કર્મ ઉપાર્જ્યું એટલે ધન તો પોતાની મેળેજ આવીને ભરાવાનું પૂર્વ પાપના ઉદયે કદાચ અહિ ધન ન પણ મળે. તેથી કોઈ અધર્મી મનુષ્ય તે મેળવવાને અનીતિ, અન્યાય કરે, છતાં પણ ધન ન મળે એટલુંજ નહિ પણ ભવિષ્યમાં પણ તે અન્યાય આચરણ રુપ પાપ થકી તે ધન મેળવવા શક્તિમાન થઈ શકતો નથી. માટે તે મેળવવાને પ્રથમ પાત્ર બનવું જોઈએ અને પાત્ર બનવાનો તે ન્યાયાચરણ સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય—માર્ગ નથી.

મનુષ્ય કસોટીમાંથીજ આત્મામાં રહેલા ગુણો પ્રગટ કરી શકે છે. અને લોભની જાળમાંથી પસાર થવું એ કંઈ નાની કસોટી નથી. છતાં જેઓ

લોભને વશ નથી થતાં અને દુ:ખ આવવા છતાં ન્યાયનેજ વળગી રહે છે તેઓને ગુણમાં રાચેલી લક્ષ્મી પોતાની મેળે મળે છે. જેમકે સમુદ્ર જળની યાચના કરતો નથી છતાં જળ વડે ભરાય છે. માટે આત્માને પાત્ર બનાવવો જોઈએ. "ઈચ્છા કરો તે પહેલાં તે મેળવવા પાત્ર બનો" કારણ કે સંપત્તિઓ પાત્ર-મનુષ્ય તરફ સ્વત: આકર્ષાય છે.

કર્મ એ સૂર્યરુપ આત્માના પ્રકાશને ઢાંકનાર વાદળરુપ છે. જેમ સૂર્ય ઉગ્રરુપે પ્રકાશે એટલે વાદળાં પોતાની મેળે વિખરાઈ જાય છે, તેજ રીતે જ્યારે આત્માં (જેનો સ્વભાવ સત્ય અને ન્યાયી છે તે)પોતાના ન્યાયી સ્વરૂપમાં પ્રવર્તે એટલે કર્મરુપ વાદળાં નાશ પામવાનાંજ

આ રીતે ન્યાયાચરણથી લાભાંતરાય રુપ કર્મ નાશ પામવાથી ધન સ્વાભાવિક રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. તેનાથી અન્ય રીતે પ્રવૃત્તિ કરવાથી-અન્યાય યુકત આચરણથી અર્થલાભ તો વિકલ્પે થાય છે [ધન પ્રાપ્તિ થાય યા ન પણ થાય] કદાચિત્ પૂર્વપુણ્યના ઉદયથી તેને [અન્યાયી વર્તન છતાં] ધન પ્રાપ્તિ થાય પણ ખરી, પરંતુ તેથી આનંદ માનવાનો નથી; કારણ કે તે કાર્યથી તેનું પૂર્વનું પુણ્ય નાશ પામ્યું અને જે અશુભ કર્મ અન્યાયાચરણથી ઉપાર્જ્યું તેનું અહિતકારી ફળ તો અવશ્ય આ ભવ કે પર ભવમાં ભોગવવુંજ પડશે માટે કર્મના નિયમમાં પ્રતીતિ રાખી અન્યાયી આચરણથી વેગળા રહેવું.

અધમ પુરૂષ રાજદંડના ભયથી, મધ્યમ પુરૂષ પરલોકના ભયથી અને ઉત્તમ પુરૂષ તો સ્વાભાવિકજ પાપકર્મ કરતો નથી. જે ઉત્તમ પુરૂષો છે તેમનો તો સ્વભાવજ તેમને ન્યાય તરફ દોરે છે તેઓ તો સર્વ આત્માઓ સત્તાઓ એકસરખા છે એ અચળ સિદ્ધાંતને અનુભવનારા છે. જ્યારે આત્મા બધા એક સરખા છે તો પછી બીજા આત્માને છેતરવામાં શું આપણે આપણી જાતનેજ નથી છેતરતા?

વળી અન્યાયી આચરણથી વિશ્વાસઘાત થાય છે તથા અન્ય જીવને દુ:ખ થાય છે પોતે તેવી સ્થિતિમાં હોય તો પોતાને કેટલું દુ:ખ થાય? તેનો વિચાર કરી, જેથી બીજા પ્રાણિને અશાંતિ થાય, ઉદ્વેગ-ખેદ થાય તેવું અશુભ

કાર્ય ઉત્તમ પુરૂષો કરેજ નહિ. આવા બધા વિચારો તેમના હૃદયમાં રમી રહ્યા હોય છે તેથી પાપાચરણ તો તેમના સ્વભાવનેજ ખરે વિરૂદ્ધ લાગે છે અને તેમની પ્રવૃત્તિ હમેશાં પરોપકારમય ન્યાયાચરણ તરફજ થાય છે.

જે મધ્યમ વર્ગના મનુષ્યો છે તેઓનો સ્વભાવ હજુ ન્યાયમય બનેલો નથી હોતો લોભ અને ન્યાય બુદ્ધિ વચ્ચે તેમના હૃદયમાં ભારે યુદ્ધ થાય છે.લોભ તેમને તાત્કાલિક લાભ દેખાડી અન્યાયી વર્ત્તન તરફ દોરે છે જ્યારે ન્યાય બુદ્ધિ ભવિષ્યમાં તેથી નિપજતા અનિષ્ટ પરિણામ તરફ તેઓનું ધ્યાન દોરી અશુભ કર્મ કરતાં અટકાવે છે.

આ યુદ્ધમાં ક્ષણવાર લોભવૃત્તિ વિજયી નિવડે છે, તો ક્ષણવાર ન્યાયબુદ્ધિ પોતાનું રાજ્ય સ્થાપન કરે છે. પણ છેવટે અનુભવદ્વારા તેમજ ઉપદેશદ્વારા મેળવેલા બોધથી, પરલોકના ભયથી ડરીને ન્યાયમાર્ગ પરજ તેઓ ચાલે છે.

ત્રીજા વર્ગના સામાન્ય માણસો જેઓ અધમ તરીકે ગણાય છે. તેઓ તો ફક્ત રાજદંડના ભયથી અથવા લોકોમાં આબરૂ જશે તેવા ભયથીજ અન્યાય માર્ગથી દૂર રહે છે.

જ્યાં સુધી ઉત્તમ આશયથી અન્યાયનો ત્યાગ થાય ત્યાંસુધી તો સારૂં, પણ તે ન થાય તો પણ છેવટ રાજદંડ જેવા કનિષ્ટ કારણનો પણ આશ્રય લઈ અન્યાયયુક્ત આચરણનો ત્યાગ કરવો એ પણ સારૂં છે.

ધન તે આત્માની વસ્તુ નથી, તે આવે છે ને જાય છે પણ આત્મગુણ જે મલીન થાય છે તે સુધરતાં અનેક ભવો ચાલ્યા જાય છે. માટે આત્મ-કલ્યાણાર્થીઓ ન્યાયયુક્ત માર્ગે ચાલવું એમ પુનઃ પુનઃ શાસ્ત્રકારો—જ્ઞાની પુરૂષો ફરમાવે છે. ટુંકામાં માણસાઈ પ્રાપ્ત કરવા 'ન્યાયસંપન્ન વિભવ' [ન્યાયપૂર્વક ધન મેળવવું] એ ગુણ પ્રગટાવવાની જરૂર છે.

બોલ બીજો

શિષ્ટાચારની પ્રશંસા કરવી

"શિષ્ટાચાર પ્રશંસા કરવી નિત્ય જો."

શિષ્ટ-સારા પુરુષોની તથા તેમના આચાર-નીતિમાર્ગની હમેશાં પ્રશંસા કરવી. અર્થાત દયા, સત્ય, શુદ્ધ દાનત, પવિત્રવૃત્તિ, સંતોષ, સહનશીલતા, નમ્રતા, ઉદારતા અને સમતા વિગેરે સદગુણરુપ નીતિમાર્ગ શ્રેષ્ઠ—ઉત્તમ છે, આદરવા યોગ્ય છે તેમજ સુખદાયક છે, માટે તેની પ્રશંસા કરવી

સમ્યગ જ્ઞાન અને સત્ક્રિયા વડે ઉત્તમ આચરણવાળા મનુષ્યોના આચાર તે શિષ્ટાચાર કહેવાય. તેમાં લોક વિરુદ્ધ કાર્યો નજ હોઈ શકે. જેવાં કે-પરસ્ત્રી-ગમન, વેશ્યા-ગમન, જુગારની રમત, શિકાર કરવો, ચોરી કરવી, અતિ જીવહિંસાવાળા વ્યાપારો કરવા, કોઈને મહાન કે અલ્પ નુકશાન થાય અગર કોઈનો જીવ જાય તેવું જૂઠું બોલવું, માંસ-મદિરા-તાડી વિગેરે અભક્ષ્યનું ભક્ષણ કરવું, કન્યાવિક્રય કરવો ઈત્યાદિક રાજા દંડે અને લોકો નિંદે તેવું વર્ત્તન કરવું તે અશિષ્ટાચાર-દુષ્ટાચાર કહેવાય.

તેવા આચારવાળાની પણ ઈર્ષ્યા, નિંદા કે ચાડીચૂગલી, બદબોઈ વિગેરે ન કરવી; પરંતુ તેમને સુધારવા માટે હિતેચ્છુ થઈને કોશિષ કરવી. અગર 'પ્રભુ તેમને સદબુદ્ધિ આપે' એવી પ્રાર્થના કરી મૌન ધારણ કરવું.

ઉપરોક્ત દુષ્ટાચાર છોડનાર કે પ્રથમથીજ શિષ્ટાચાર, નીતિ, ન્યાય, સત્ય અને સદાચાર પાળનાર માણસાઈવાળા પુરુષોની તેમજ તેવા સદાચાર નીતિમાર્ગની નિત્ય પ્રશંસા કરવી તે માર્ગાનુસારીપણું-નીતિ અને ધર્મના માર્ગને અનુસરવાપણું છે. અર્થાત્ જે માણસ દુષ્ટાચાર છોડી સદવર્ત્તન-પૂર્વક નીતિ, ન્યાય, સત્ય, તથા સદાચાર પ્રમુખ સદગુણોની અને સદગુણધારક મહાપુરુષોની પ્રશંસા કરે તે માર્ગાનુસારી ગણાય

શિષ્ટાચાર પ્રશંસાનું સ્પષ્ટીકરણ.

શિષ્ટ એટલે સાધુ પુરૂષોની શ્લાઘા-પ્રશંસા કરનાર, પરંતુ પોતાની પ્રશંસા પોતે નહિ કરનાર તેમજ બીજા પાસેથી પણ સાંભળવા ન ઈચ્છનાર; કોઈની પણ નિંદા નહિ કરનાર અને પોતાની નિંદા સાંભળી ગુસ્સો કે ખેદ નહિ કરનાર; આપત્તિના પ્રસંગે દીનપણું ન કરનાર અને સંપત્તિના સમયે પણ ગર્વ છોડી નમ્રતા રાખનાર; સલાહ લેવા આવનારને યોગ્ય સાચી સલાહ આપનાર; કોઈની સાથે પણ વિરોધ-કજીઓ-કલેશ નહિ કરનાર; યોગ્ય અંગીકાર કરેલ કાર્યને પાર પહોંચાડનાર; દેશાચાર કે કુળાચાર પ્રમાણે વર્તી સદાચાર પાળનાર; નીતિ-ન્યાય અને સત્યતાથી ધન પેદા કરનાર અને તેમજ દ્રવ્યનો સન્માર્ગે સદુપયોગ, કરનાર, જ્ઞાન અને ક્રિયાપૂર્વક ધર્મનું આચરણ કરનાર; ઉત્તમ નીતિધર્મ કે પરોપકારના કાર્યો કરવાનો આગ્રહ રાખનાર; દુષ્ટ કાર્યો તરફ પ્રવૃત્તિ નહિ કરનાર; ધર્મને બાધ ન આવે તેવી રીતે લૌકિક વ્યવહારનાં કાર્યો કરનાર, પ્રમાદને છોડી, સ્વાર્થરહિત પણે ગરીબોને મદદ કરનાર; કરેલા ઉપકારનો બદલો વાળવાનું ન ભૂલી જનાર; નિત્ય પરોપકાર કરનાર અને સ્વાર્થનો ત્યાગ કરી સર્વનું ભલું ઈચ્છનાર પુરુષ શિષ્ટ પુરુષ ગણાય.

અથવા પોતાથી અધિક ગુણવાન પુરુષને ઉત્તમ ગણી તેના ગુણો પોતામાં પ્રગટ કરવા. જેમ જેમ ગુણવાન થતા જવાશે તેમ તેમ અધિક અધિક ગુણવાન ઓળખાતા જશે અને છેવટ સર્વ ગુણસંપન્ન મહાપુરુષના આશ્રયથી સર્વ ગુણો પોતામાં પ્રગટશે. આ પ્રમાણે ક્રમે ક્રમે અધિક અધિક ગુણી પુરુષોના સમાગમથી સર્વગુણસંપન્ન થઈ શકાય છે.

શિષ્ટ પુરુષોની પ્રશંસા કરવાથી તેમને સારાં કાર્યો કરવાનો બમણો ઉત્સાહ વધે છે અથવા શિષ્ટ પુરુષોની પ્રશંસા સાંભળી બીજા સામાન્ય મનુષ્યોને પણ તેવા થવાની [પરોપકારનાં કાર્યો કરવાની] ભાવના થાય છે. આપણે તેવા શિષ્ટ પરોપકારી પુરુષોના ઉપકારનો બદલો ન વાળી શકીએ તો પણ તેમની પ્રશંસા કરવાથી કૃતજ્ઞતા દાખવી ગણાય. તથા તેથી આપણું મન ઉલ્લસિત થવાની સાથે તેવા પુરુષોનો ઉત્સાહ વધે

તેમજ ગુણવાન ઉપર પ્રીતિ રાખનાર, ગુણોનું અનુમોદન કરનાર અને સર્વ સ્થળે ગુણ જોનાર મનુષ્ય અવશ્ય ગુણવાન બને છે 'જેવી દ્રષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ'. વ્યાપારની દ્રષ્ટિવાળો વ્યાપારી, કવિત્વની દ્રષ્ટિવાળો કવિ, ભોગની દ્રષ્ટિવાળો ભોગી અને યોગની દ્રષ્ટિવાળો યોગી બને છે. તેમજ સર્વ સ્થળે ગુણની દ્રષ્ટિ રાખનાર માણસ ગુણી બને છે. પોતે જેની પ્રશંસા કરતો હોય તેના જેવી શકિત પોતે પણ ધરાવી શકે છે. આજ સદગુણ પ્રગટયે થકે વીતરાગ માર્ગમાં પ્રવેશ કરાવી વીતરાગ પણ બનાવે છે માટે ઉત્તમ પુરુષોની અને તેમના આચાર વિચારની પ્રશંસા કરવાની ટેવ રાખવી.

બોલ ત્રીજો

સમાન કુળ શીળ વાળા અન્ય ગોત્રીની સાથે લગ્ન કરવું

'સ્વ ગોત્રી સાથે સગપણ કરવું નહિ.'

સર્વથા બ્રહ્મચર્ય પાળવું એ શ્રેષ્ઠ છે. અનાદિ કાળથી કામ વિકાર વડે તરબોળ જીવાત્માઓ એકદમ વૃત્તિઓને ન રોકી શકે એટલે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી મર્યાદિત બ્રહ્મચર્ય પાળવા પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરી સ્વસ્ત્રીમાં કે સ્વપતિમાં સંતોષ રાખવા લગ્ન સંબંધથી જોડાય છે.

લગ્ન સંબંધથી જોડાયેલા સ્ત્રીપુરુષે થોડે થોડે વિકારોને જીતી નિર્વિકારી બનવાનું છે, પણ ઉલટ વિશેષ વિકારી બનવાનું નથી. એ લગ્ન સમાન કુળ, શીલ, વય, વિદ્યા અને યોગ્યતા જોઈ પરગોત્રમાં કરવાનું નીતિકાર કહે છે.

આ સંબંધમાં જૈન સિદ્ધાંત માસિકના તંત્રી શેઠ નગીનદાસ ગિરધરલાલનો અભિપ્રાય નીચે પ્રમાણે છે:—

ગોત્ર જોવાનું કારણ શું ?

જેઓ સંપૂર્ણ સંયમી થઈ શકતા નથી તેમને માટે લગ્ન અનિવાર્ય છે તો તેમણે લગ્ન તો કરવું જોઈએ અથવા તેમને લગ્ન તો કરવુંજ છે અને લગ્નનું સ્વભાવિક ફળ સંતાન છે તો લગ્ન એવી જાતનું થવું જોઈએ કે તેથી સારામાં સારૂં સંતાન ઉત્પન્ન થાય

બે જુદા જુદા ગોત્રીય સ્ત્રીપુરુષ જોડાય એટલે બે ગોત્રનાં સદગુણો ભેગા થઈ એકઠા થઈ બાળકમાં ઉતરે. તેથી બાળક માબાપ કરતાં ચઢિઆતું થાય એટલે ઉત્તરોત્તર પ્રજા ઉત્તમ બનતી જાય

આવા હેતુથી બે જુદાજુદા ગોત્રીયનું જોડાણ થવું જોઈએ એવું બંધન પાંચમાં આરામાં નંખાયું કારણ કે માણસોની બુદ્ધિશકિત એટલી બધી હલકી થઈ ગઈ, થતી જાય છે કે તેઓ સારાસારની પરીક્ષા કરવાને અશકત છે. તેથી આવા નિયમ-બંધન ન હોય તો પ્રજા એકદમ હલકી બનતી જાય.

આગળ ઘણું ખરૂં આવું બંધન નહોતું કારણ તેની જરૂર નહોતી કારણ કે માણસો બુધ્ધિશાળી—પ્રખર બુધ્ધિવાળા હતા માણસના ગુણદોષ પારખવામાં એક્કા હતા. એટલે સગોત્રી હોય તો પણ સારા સદગુણી, ઉચ્ચ મનોભિલાષી અને મજબૂત મનવાળાં સ્ત્રીપુરુષોનાંજ જોડાણ થતાં. તેથી તેમની પ્રજા નિર્બળ થતી નહિ પણ શકિતવાનજ નીપજતી, નીવડતી

કાશ્યપ, વાત્સાયન, ગૌતમ, કાત્યાયન, વાસિષ્ઠ વિગેરે અનેક ગોત્રો શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ છે કશ્યપ, ગૌતમ, વસિષ્ઠ વિગેરે અનેક મહર્ષિઓ પૂર્વ કાળમાં થયા છે તેમના વંશજો તે તે ગોત્ર વાળા ગણાય છે એકજ ગોત્ર વાળા પરસ્પર કુટુંબી ભાઈઓ કહેવાય એટલે ભાઈ ભાઈની કન્યા કે બ્હેનને પરણે એ લોકવિરૂદ્ધ ગણાય માટે કર્મભૂમિમાં આર્ય પ્રજા માટે સ્વગોત્રિય સાથે સગપણ-લગ્નસંબંધ કરવાનું વર્જ્ય છે-નીતિ વિરુદ્ધ છે તેમજ હાલના મેડિકલ ડોકટરો પણ પૂરવાર કરી આપે છે કે 'એકજ ગોત્રમાં જોડાયલા લગ્નસંબંધથી ઉત્પન્ન થતાં પુત્ર પુત્રી શરીરે અશકત અને નિર્બળ માલુમ પડે છે.'

અસિ [તલવારપ્રમુખ શસ્ત્રો વડે શૂરાતનથી સ્વ-પરનું રક્ષણ કરવા રુપ કર્મ], મષી [શાહી દ્વારા લખાણનું કાર્ય છે મુખ્ય જેમાં એવા વિવિધ વ્યાપારો રુપ કર્મ] અને કૃષિ [ખેતીવાડી-ખેડ કરવા રુપ કર્મ] એ ત્રણ પ્રકારના કર્મ ઉદ્યોગ કરી પોતાની આજીવિકા ચલાવનાર કર્મભૂમિના મનુષ્ય કહેવાય. એ ત્રણ પ્રકારના કર્મરહિત, દેવાધિષ્ઠિત કલ્પવૃક્ષો જેમની ઈચ્છાઓ માત્ર પૂર્ણ કરે છે તેવા મનુષ્યો તે યૌગલિક-યુગલિયા [જોડલે જન્મ લેનાર] અકર્મ-ભૂમિના ગણાય છે.

યૌગલિક મનુષ્યણી પોતાની જીંદગીમાં એકજ જોડલું-બાળક બાળિકા રુપ પ્રસવે. ૪૯-૬૪ કે ૭૯ દિવસ બાળક બાળિકાને ઉછેરે-પ્રતિપાલન કરે એકને છીંકને એકને બગાસું આવે અને યુગલનાં માતા પિતા એક સાથે આયુષ્ય પૂર્ણ કરી સ્વર્ગમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થાય.

પાછળ રહેલ જે બાળક બાળિકા ભાઈ-બ્હેન તે પતિ-પત્ની બને એટલે ત્યાં કાકા-કાકી, દાદા-દાદી, પૌત્ર-પૌત્રી, મામા-મામી, નાના-નાની ફોઈ-ફુઆ, માસી-માસા અને સાસુ-સસરા વિગેરે કોઈ પણ જાતના સંબંધો ઉત્પન્ન થતા નથી

જ્યાં રાજા કે પ્રજાનો સંબંધ નથી જ્યાં કોઈ જાતના પર્વ સંબંધી મહોત્સવો થતા નથી તે યુગલો કોના વંશજો છે? તેનું નિર્માણ નથી જેમ-નામાં વેરઝેર નથી સરળ અને ભદ્રિક સ્વભાવી હોઈ જેમનામાં કળા-કુશળતા કે કોઈ પ્રકારના ગૃહવ્યવહારો નથી. ખાવા, પીવા કે પહેરવા કે રહેવાની ઈચ્છા થાય કે તે તે સાધનો કલ્પવૃક્ષો-દેવો પૂરાં પાડે છે. આવી સ્થિતિમાં જે જુગલ-પણે જન્મેલ ભાઈ અને બ્હેન હોય તે પતિ અને પત્ની બને છે એટલે ત્યાં લગ્ન સંબંધ જોડવામાં વંશ કે અવટંક જોવાની તેમને જરુર રહેતી નથી.

કર્મભૂમિપણું પ્રવર્ત્યા પછીજ ચાર વર્ણની સ્થાપના થઈ. બ્રહ્મચર્ય પાળે અને શાસ્ત્રોનું અધ્યયન [ભણવું] અધ્યાપન [ભણાવવું] કરે તે બ્રાહ્મણ. શસ્ત્ર ધારણ કરે અને નિરાધાર-નિર્બળનું રક્ષણ કરે તે ક્ષત્રીય, વિવિધ જાતના વ્યાપાર કરે તે વણિક વૈશ્ય તથા ખેતી કરે કે ઉપરોક્ત ત્રણે વર્ણની સેવા કરે તે શૂદ્ર.

પૂર્વ કાળમાં આવી રીતે કર્ત્તવ્ય અનુસાર વર્ણ ગણાતા. પરંતુ કાળક્રમે તે વર્ણો તે તે જ્ઞાતિરુપે ગણાવા લાગ્યા તે એક એક જ્ઞાતિમાંથી પ્રસંગ-કારણ-વશાત્ અનેક ફાંટા નીકળ્યા. આજકાલ જગતમાં અનેક જ્ઞાતિયો ગણાય છે. સૌ પોતપોતાની જ્ઞાતિમાંજ બેટી વ્યવહાર-લગ્નસંબંધ કરે છે.

ધંધા રોજગાર ઉપરથી પણ માણસો-કુટંબો ઓળખાય છે. જેમકે મહેતા, દેસાઈ, ભણશાળી, ફોફરીયા, સંઘવી, વ્હોરા, પટેલ, ગાંધી વિગેરે. પરંતુ તેમાં બધા ભાઈઓ એકજ વંશના છે એવું પ્રાય: હોતું નથી, અવટંકે એક પણ વંશ જુદા હોય છે. જે કુટુંબ પોતાના પૂર્વે થયેલા સમર્થ વડવાના નામથી ઓળખાય-[જેમ કે કાનાણી, વેલાણી, ભારાણી, હેમાણી, પાલાણી, માલાણી વિગેરે] તે એકજ અવટંકવાળા ભાયાતો ગણાય છે

અવટંક એટલે ઓળખાણ-તે તે નામ વાળા કે તે તે સંજ્ઞાથી પ્રસિદ્ધિ પામેલ સમર્થ પૂર્વજ કે આદિ પુરૂષથી ઓળખાવું તે અવટંક કે ગોત્ર-વંશ કહી શકાય.

આવા ગોત્રો ચારે વર્ણની જ્ઞાતિઓમાં હોય છે અને પોતપોતાના ગોત્રવંશમાં આર્ય મનુષ્યો લગ્ન સંબંધ જોડતા નથી. ગોત્ર કે વંશ તપાસી અન્ય ગોત્રવાળા સાથે લગ્ન સંબંધ જોડવો એ વિવેક છે અને વિવેક છે ત્યાં માણસાઈ છે.

તેમજ અન્ય ધર્મવાળાઓ સાથે, ઉચ્ચ કુળવાળાએ નીચ કુળ-વાળા સાથે, સદાચારીએ દુરાચારી સાથે, ગરીબે ધનવાન સાથે, મોટી ઉમરનાએ નાની ઉમરવાળા સાથે, ગુણીએ અવગુણી સાથે, વિદ્વાને મૂર્ખ સાથે સ્ત્રી પુરૂષે પરસ્પર લગ્નસંબંધો જોડવાથી ઘણી વખતે ઘરમાં કજીયા-કલેશ-કુસંપ વધે છે. અને ઘર ગધેડે ચડે છે. લોકોમાં અપકીર્તિ અને કર્મબંધન થાય છે.

નિશ્ચિંતપણે ધર્મ કરણી કે પરોપકાર વિગેરેના શુભ કાર્યો બની શકે તે માટે અન્ય ગોત્ર, સમાન કુળ, શીલ, સદગુણ, વય અને સમાન ધર્મવાળા સાથે લગ્નસંબંધ જોડવાનો વિવેક રાખવો કે જેથી સંપ-સુલેહ અને શાંતિમય જીવન પસાર થાય. એ માણસાઈનો [માર્ગાનુસારીનો] ત્રીજો ગુણ ગણાય છે.

બોલ ચોથો

પાપનો ડર રાખવો

'પાપભીરૂ થઇ વર્તો માર્ગે સત્ય જો'

પાપથી ડરે તે પાપભીરૂ કહેવાય અંતરમાં મલીનતા રાખી જે કાર્ય કરવું તે પાપ જીવોને પ્રાણિમાત્રને મારવાં કે જાનથી મારી નાંખવા તે પાપ. જૂઠ્ઠું બોલવું તે પાપ, આપ્યાવિના કોઈ પણ વસ્તુ-ચીજ આપનારની ધણીયાતની કે બિનધણીયાતી રજા વગર લેવી તે પાપ

મૈથુન સેવવું કે કામ ચેષ્ટા-કુચેષ્ટા કરવી તે પાપ પરસ્ત્રી કે વેશ્યાગમન કરવું તે પાપ આસક્તિપૂર્વક [લોભથી] ધનાદિક પદાર્થોનો સંગ્રહ કરવો તે પાપ.

ક્રોધ કરવો, માન [અહંકાર-ગર્વ-અભિમાન] કરવું, માયા [કપટ-દગલબાજી-છેતરપિંડી] કરવી અને લોભ એ ચાર કષાયો સેવવા તે પાપ.

ઈર્ષ્યા કે નિંદા [પર પુંઠે પારકા અવગુણ ગાવા રૂપ] કરવી તે પાપ કજીઆ-કલેશ, ઝેર-વેર કરવાં તે પાપ રાગદ્વેષ અને રતિ અરતિ કરવાં તે પાપ. કોઈ ઉપર કૂડું કલંક-આળ ચડાવવું, ચાડીચુગલી કરવી તે પાપ.

કોઈની આજીવિકા તોડવી તે પાપ ઓછું આપવું, વધારે લેવું તે પાપ. હદ ઉપરાંત વ્યાજ લેવું તે પાપ કોઈની થાપણ ઓળવવી-પચાવી પાડવી તે પાપ વિશ્વાસઘાત કરવો તે પાપ

ચા, બીડી, ભાંગ, દારૂ, માંસ વિગેરે નકામાં વ્યસનો સેવવાં તે પાપ. શિકાર કરવો તે પાપ.

પાપનાં કામોમાં ઉત્તેજન આપવું કે તેવાં કામોની પ્રશંસા કરવી તે પાપ.

હાસી-મશ્કરી કરવી કે કોઈને ખીજવવું તે પાપ. ગાળો-ભાંડવી અપશબ્દ બોલવા તે પાપ. ગરીબોની આંતરડી દુભવવી કે તેમને બનતી મદદ ન કરવી તે પાપ મરતાં કે દુ:ખથી રીબાતાં કોઈ પણ પ્રાણી—જીવને દયા લાવી બચાવવાં નહિ કે દુ:ખથી ન મૂકાવવાં તે પાપ

બકરા, પાડા કે વાછરડા પ્રમુખ પ્રાણિઓને દૂધ પૂરૂં કે તદ્દન ન આપવું-સ્વાર્થવશ તેમનાં તરફ બેદરકારી રાખી તેમનાં નીસાસા લેવા તે પાપ નાટક-સીનેમા જોવાં, રમતગમત કરવી કે મોજશોખ કરવા તે પાપ જુગાર રમવો તે પાપ.

આમ પાપની વ્યાખ્યા સમજી તે તે પાપથી વેગળા રહેવા કોશિષ કરવી. પાપકર્મ કરનાર નિંદાને પાત્ર બને છે.

સુખી થવાની ઈચ્છાવાળા મનુષ્યે બીજા પ્રાણીને દુ:ખ ન આપવું. દુ:ખ આપવાથી દુ:ખ અને સુખ આપવાથી સુખ મળશે. પોતાનું ભલું ઈચ્છનારે બીજાનું ભલું કરવું. આપણને કોઈ ગાળ આપે તે ન ગમે તો આપણે બીજાને ગાળ આપીએ તે તેને કેમ ગમે? આપણને કોઈ મારે તો તે ન ગમે તો આપણે બીજાને મારીએ તે તેને કેમ ગમે? બીજાની આજીવિકા તોડનારે પ્રથમ પોતાની કોઈ આજીવિકા તોડે તો પોતાને કેવું લાગે? તેનો વિચાર કરવો જોઈએ અર્થાત્ આપણને જે બાબત ન ગમે તેવું વર્તન આપણે બીજા તરફ ન કરવું.

'કરશો તેવું પામશો' 'વાવશો તેવું લણશો' આ ભવમાં કરેલાં પાપનાં ફળ આ ભવમાં પણ ભોગવવાં પડે છે કેટલાંક પાપો પર ભવમાંજ ફળે છે, જ્યારે કેટલાંક પાપોનાં ફળ આ ભવ, પર ભવ અને ભવોભવ પણ ભોગવવાં પડે છે માટે પાપથી ડરીને ચાલે—વર્તે તે સુખી થાય છે.

મલીન વાસનાથી, સ્વાર્થવૃત્તિથી, પૂર્વકર્મની પ્રેરણાથી, કોઈ સત્તાધારી વ્યકિતની પ્રેરણાથી કે દબાણથી, મમત્વ ભાવથી, અજ્ઞાનતાથી કે અશુભ કર્મના પડેલા બંધને લઈ આત્મા પાપકર્મ કરવા પ્રેરાય છે. પાપ—કર્મ કરતી વખતે વિરલ વિવેકી આત્માઓને ભાન હોય છે. બેભાનપણાથી બાંધેલા પાપ-કર્મ ઉદયમાં આવે છે અને જ્યારે દુ:ખ કે આપત્તિથી ઘેરાય છે ત્યારે રાડો પાડે છે, મુંઝાય છે અને તે દુ:ખથી છૂટવા આકાશ પાતાળ એક કરે છે તો પછી ઈરાદાપૂર્વક, જાણીજોઈને કરેલાં કુકર્મોનાં કડવાં-માઠાં ફળ ભોગવવાં પડે તેમાં શી નવાઈ?

એવું જાણી દરેક આત્માએ પાપના પરિણામ વિચારી પાપકર્મ બાંધવાથી પાછા હટવું પોતાને અને પરને દુ:ખકારી એવા વ્યસનો સેવવામાં અને પાપકર્મ બાંધવામાં શૂરા ન થવું, પરંતુ પૂર્વનાં પાપકર્મો તોડવામાં શૂરવીર થવું. દયા, સત્ય, પવિત્રતા, સહનશીલતા, નમ્રતા, પરોપકાર અને સરળતા વિગેરે ગુણો [પાપભીરૂ થઈ] પ્રગટાવવામાં પ્રયત્ન કરવો

ન છૂટકે કુટુંબાદિ નિર્વાહના કારણે કોઈ પાપ કરવું પડે તો પણ તે પાપને પાપ રૂપે સમજી ડરીને વર્ત્તનાર અને નીતિ તેમજ દયામય જીવન ગાળનાર મનુષ્ય પાપભીરૂ ગણાય છે. એ પ્રમાણે પાપભીરૂ બની નીતિ અને દયામય, સત્ય[1] અને સંતોષમય [ઈત્યાદિક સદ્‌ગુણમય] શુદ્ધ માર્ગે ચાલવું-વર્ત્તવું તે માર્ગાનુસારી કે માણસાઈનો ચોથો ગુણ ગણાય

૧ સત્ય બોલવાથી અને સત્ય ચિંતવી વર્ત્તવાથી પ્રમાણિકતા આવે છે અને અસત્ય બોલવાથી જૂઠાબોલાપણાની છાપ પડે છે. કોઈ પણ જૂઠાબોલાનો વિશ્વાસ ન કરે. માટે કીર્ત્તિ અને સુખનું કારણ એવું સત્ય પ્રાણ જતા પણ માણસે ન છોડવું જોઈએ સત્યની કસોટીમાંથી પસાર થનાર રાજા હરિશ્ચંદ્રની પેઠે સુખી થાય છે.

બોલ પાંચમો

દેશના પ્રસિદ્ધ આચારોનું પાલન કરવું

'પ્રસિધ્ધ દેશાચાર પ્રમાણે વર્તવું'

પોતાના દેશમા રુઢી પ્રમાણે ચાલતો અને ઉત્તમ જનોને માન્ય ખાનપાન ને પોશાક વિગેરેનો આચાર-રીત-રિવાજ હોય તે પ્રસિદ્ધ દેશાચાર કહેવાય. એ દેશાચાર તથા કુળાચાર [કુળની નીતિ તથા ધર્મ સહિત જે આચાર તે] પ્રમાણે વર્ત્તવું તે માર્ગાનુસારીનો ગુણ છે

યુરોપિયન-ઈગ્રેજ, મુસલમાન, વોરા, પારસી, મારવાડી, પંજાબી, કણબી અને મિસ્રી વિગેરે લોકો પોતાના દેશ, જ્ઞાતિ કે કુળને અનુસરી ઘણે ભાગે ખાનપાન, પોશાક વિગેરે રીતરિવાજ રાખે છે. જ્યારે હાલ કેટલાક લોકો કચ્છી, કાઠિયાવાડી ગુજરાતી વિગેરે તેમાં પણ ખાસ કરી કહેવાતા જૈનો પરદેશ વસ્યા, કંઈક પશ્ચિમની કેળવણી લેવાઈ અને અન્ય જ્ઞાતિના લોકોનો

વિશેષ પરિચય થયો અને પોતાનો દેશાચાર કે કુળાચાર છોડી માણસાઈનો ગુણ ખોઈ બેઠા. અન્ય દેશના ખાનપાન, પોશાક અને પરદેશી ચીજો ચા, સિગારેટ, દવાઓ, ખાંડ-સાકર વિગેરેના વપરાશથી દેશભ્રષ્ટ, દેહભ્રષ્ટ, શાંતિભ્રષ્ટ, ચિત્તભ્રષ્ટ અને કુળ તેમજ ધર્મ ભ્રષ્ટ પણ થયા.

પૂર્વકાળમાં એમનાજ વડિલો દેશમાંજ રહી ઉદ્યમ કરતા અને શાંતિ અનુભવતા. સાદુ ખાતાં, જાડુ પહેરતાં, ખૂબ અંગમહેનત કરતા અને કંઈને કંઈ ઉદ્યમમાં રચ્યાપચ્યા રહેતા-નવરા ન બેસતા. તેથી તેમને રોગ ઓછા થતા. તેઓમાં કજીયાકલેશ ઓછા હતા. તેઓ દયા, દાન, નમ્રતા, લજ્જા-મર્યાદા, સંપ, સાદાઈ અને પરગજુપણું વિગેરે માણસાઈના ઉંચા ગુણો ધરાવતા અને દેવ, ગુરૂની સાચી ભકિતપૂર્વક સાચા ધર્મનિષ્ટ હતા. એ બધો પ્રતાપ દેશાચાર કે કુળાચારનો છે.

વર્તમાનકાળે પણ ગાંધીજી જેવા મહાપુરૂષો યુરોપ વિગેરેની મુસાફરીમાં કે યુરોપિયન વિગેરે લોકોની મુલાકાતમાં પણ પોતાનો દેશાચાર કે શિષ્ટાચાર પોતે છોડતા ન હતા, તેમજ બીજાઓને દેશાચાર પ્રમાણે સાદાઈથી વર્તવાનો ઉપદેશ આપતા. પોતે આનંદ અનુભવતા અને બીજાઓને સુખી બનાવતા

ત્યારે આજ કાલ લોકોએ દેશાચાર ને કુળાચાર છોડયો પરદેશ ખેડયો ભાગ્ય અનુસાર બે પૈસા મેળવ્યા ખર્ચા-વ્યવહારો વધાર્યા. મ્હોટા ભા' બનવા, દેખાદેખી, નાક વધારવા, ખોટે રસ્તે, બિનજરૂરી, ધામધૂમ કરી ખૂબ પૈસો વાપરતા થયા. પરંતુ લજ્જા-મર્યાદા, સંપ, સાદાઈ, વિવેક, વિનય-નમ્રતા, ગુપ્તદાન, દયા અને પરોપકાર વિગેરે માણસાઈને લગતા ગુણો ગુમાવ્યા.

આજે વ્યસનો વધ્યાં. શરીરની ટાપટીપ વધી વિલાસિતા અને જાપાનીઝ ભપકો વધ્યો રોગો વધ્યા. હુંસાતુંસી—અભિમાન, તોછડાઈ, કજીયાકલેશ, વેરઝેર, કૂડકપટ અને હાયવોય વિગેરે દુર્ગુણો વધ્યા. જેના પરિણામે લડાઈ અને તેને લઈને મોંઘવારી અને મોંઘવારીને લઈને ભૂખમરો વધ્યો. ધર્મ, નીતિ કે ન્યાય વિગેરે સુખના માર્ગોને દેશવટો અપાયો. આ બધો પ્રતાપ દેશાચાર અને કુળાચાર છોડવાનો છે.

જે દેશાચાર કે કુળાચાર [ખાન, પાન, પોશાક, કન્યા વિક્રય, બાળ-લગ્ન, વૃદ્ધ લગ્ન અને રોવાકૂટવાના રિવાજો વિગેરે] પોતાને કે પરને અહિત કરતા-હાનિ કરતા હોય તેનો જરૂર ત્યાગ કરવો પરંતુ જેનાથી પોતાને કે પરને કોઈ જાતનું નુકશાન ન હોય પણ પરિણામે ફાયદો હોય તેવા દેશાચાર કે કુળાચારને માન આપવું એ વિવેક ગણાય છે. સમય વિચારી સમજી ને વર્તવું. દેશાચાર કે કુળાચાર પ્રમાણે વર્તવાથી લોકલાગણી મેળવી ધારેલાં કાર્યો પાર પાડી શકાય છે. માટે સુખી થવું હોય તો દેશાચાર અને કુળાચાર પ્રમાણે વર્તવાની જરૂર છે. દેશાચાર તથા કુળાચાર પ્રમાણે વર્તવું એ માણસાઈનો પાંચમો ગુણ છે.

બોલ છઠ્ઠો

કોઇના અવર્ણવાદ બોલવા નહિ. તેમાં ખાસ કરીને રાજાની નિંદા તો નજ કરવી.

'કોઇના અવર્ણવાદ ન બોલવા મુખ જો'

જે વસ્તુ જેવી હોય તેનું યથાર્થ—વ્યાજબી વર્ણન કરવું તે અગર ગુણો કહી દેખાડવા તે વર્ણવાદ અને વસ્તુમાં કે કોઈ પણ પ્રાણીમાં રહેલા ગુણો ઢાંકી દઈને છતા કે અછતા અવગુણો બીજા પાસે પ્રગટ કરવા તે અવર્ણવાદ કે નિંદા કહેવાય માણસાઈવાળો માણસ કોઈની પણ નિંદા ન કરે. પારકી નિંદા કરવાથી પોતાને અને સાંભળનારને નુકશાનજ થાય છે.

પોતા કરતાં બીજો કોઈ વધારે સુખી હોય, ધનવાન હોય, ગુણવાન હોય, વિદ્વાન હોય અને તેની લોકો વિશેષ પ્રશંસા કરતા હોય તે જોઈ કે સાંભળીને હૈયામાં બળતરા થાય, તેના તરફ અણગમો થાય તે અદેખાઈ યા ઈર્ષ્યા કહેવાય. એ ઈર્ષ્યા જ્યારે હૈયામાં ન સમાય ત્યારે તેનો ઉભરો [દૂધના ઉભરાની પેઠે] વચન રૂપે બહાર નીકળે તેનું નામ અવર્ણવાદ કે નિંદા કહેવાય

એ નિંદાને મીઠા (લવણ)ની ઉપમા આપેલ છે. મીઠુ જે ઠામમાં વધારે વખત રહે તે ઠામને ખાઈ જાય છે. તેમ નિંદા પણ જે મનુષ્યના હૃદયમાં પેઠી તેના પુણ્યનો ખજાનો જલ્દી ખૂટી પડે છે અને પુણ્ય ખલાસ થયાં એટલે દુઃખનાં વાદળ તે નિંદા કરનારને ઘેરી વળે છે આંખમાં આંસુ રેડવાનો વખત આવે છે અને પાયમાલ થઈ જાય છે.

શાસ્ત્રમાં કહ્યા મુજબ સાધુપણું યથાર્થ પાળનાર સાધુ પણ જો પારકી નિંદા કરવા માંડે છે તો તે સાધુપણાથી ભ્રષ્ટ થાય છે તો પછી બીજો કોણ બચી શકે? માટે બીજાના દોષો નિરખવા કરતાં પોતાના દોષો તપાસવા અવગુણગ્રાહી ન થતાં શ્રીકૃષ્ણે જેમ કુતરાની બત્રીશી વખાણી [ગુણ લીધો] તેમ ગુણગ્રાહી બનવું

નિંદા કરનાર માણસનો વિશ્વાસ કોઈ પણ કરે નહિ જેની નિંદા કરી હોય તે માણસ જો સાંભળે તો કજીયો કરે અને વેરઝેર વધે સાધુ-સંતની નિંદા કરતાં ચીકણાં કર્મ બંધાય. તેમજ રાજા વિગેરે સત્તાધારીની નિંદા કરતા દંડ વિગેરે શિક્ષા ભોગવવી પડે લોકમાં અપકીર્તિ થાય કરેલ તપ-જપ વિગેરે ધર્મકરણી નિષ્ફળ જાય

અવગુણ ગ્રહણ કરનાર અવગુણી બને છે અને ગુણ ગ્રહણ કરનાર સદ્ગુણી બને છે પારકી નિંદા કરનાર પોતે પણ નિંદાપાત્ર બને છે અને પરભવમાં નીચ કુળમાં જન્મ લેવો પડે છે પોતાની પ્રશંસા, પારકી નિંદા, ગુણી પુરુષોની ઈર્ષ્યા અને સંબંધ વિના જેમ તેમ લવારો કરવાથી મનુષ્ય પોતે પોતાના પાપે હેઠો પડે છે

દુર્જન, અકુલિ (હલકા કુળવાળા) અને ઓછી બુદ્ધિવાળાનેજ પારકી નિંદા કરવી ગમે છે જ્યારે સજ્જન માણસો જેનો દોષ હોય તેને ખુલ્લા શબ્દોમાં રૂબરૂ કહી આપે છે, પણ પુંઠ પાછળ બીજા પાસે તેનું વાંકુ બોલતા નથી પોતાના અવગુણ શોધે છે અને બીજામાંથી અવગુણ છોડી ગુણ ગ્રહણ કરે છે, કે જેથી પોતે સદ્ગુણી બની આત્મસાધના કરી શકે છે માટે સુખની ઈચ્છા કરનાર માણસે કોઈની નિંદા ન કરવી

કોઈમાં પણ દોષ-અવગુણ દેખાય તો હિતેચ્છુ થઈ એકાંતમાં બેસાડી તેના અવગુણ ટાળવા તેને સભ્યતાથી સમજાવવાનો ઉદ્યમ કરવો કદાચ ન સમજે તો દયા રાખવી, 'પ્રભુ એને સદબુદ્ધિ આપે' એવી ભાવના ભાવવી. પરંતુ પરપુંઠે-પુંઠ પાછળ નિંદા ન કરવી. દરેકમાંથી ગુણ ગ્રહણ કરવો-ગુણ-ગ્રાહી બનવું, એ માર્ગાનુસારીનો છઠ્ઠો ગુણ જાણવો

બોલ સાતમો

અતિ ગુપ્ત તથા અતિ પ્રગટ નહિ તેવા અને જવા આવવા માટેનાં અનેક દ્વાર ન હોય તેવા ઘરમાં રહેવું

અતિ ગુપ્ત અતિ દ્વારનું સ્થાનક વર્જવું.'

માણસ માત્રને રહેવા માટે મકાનની જરૂર પડે છે સહુ પોતપોતાના ગજા પ્રમાણે ઝુપડાં કે બંગલા બાંધી-બંધાવીને તેમાં રહેઠાણ કરે છે. પરંતુ તે મકાનો કેવાં અને કેવે સ્થળે હોવાં જોઈએ? તે જાણવાની દરેક મનુષ્યને જરૂર છે.

સ્થાનક એટલે રહેવાનું સ્થાન-ઘર. જે ઘર તદન એકાંતમાં, કોઈ શેરી કે વરંડા પ્રમુખમાં, ખૂણે ખચકે-બહુજ ઉંડાણમાં હોય, જયાં હવા અને પ્રકાશનો અભાવ હોય કે જેથી રોગની ઉત્પત્તિ થાય અને જેની નજીકમાં બીજા ઘર ન હોય તેવા ઘરમાં રહેવું નહિ. તેવા ઘરમાં રહેતાં સાધુ સંત કે કોઈ પણ યાચકને

દાન દેવાનો પ્રસંગ ઓછો આવે. તેમજ લૂંટફાટ કે આગ-લાય-પ્રલાય વિગેરે ભયના પ્રસંગે કોઈ સાંભળનાર કે મદદગાર ન મળવાથી જાનમાલ બચાવવા મુશ્કેલ થઈ પડે તેવા ઘરમાં રહેવું નહિ.

વળી ઘણાં બારી બારણાં વાળા, ચારે બાજુ તદ્દન ખુલ્લા કે જાહેર રસ્તા ઉપર રહેલા મકાનમાં પણ વસવાટ કરવો ન જોઈએ કારણ કે તેવા ઘરમાં રહેતાં રસ્તા ઉપર ઘણા માણસોની આવજા થતી હોવાથી ઘરમાં બેઠેલ સ્ત્રીઓની લાજ-મર્યાદા ન સચવાય સ્ત્રીઓની વૃત્તિ ચપળ બને ઘણાં બારણાં હોવાથી ચોર, લુચ્ચા, લફંગા વિગેરે ખરાબ માણસોને ઘરમાં પેસવું સુલભ થાય અને ઘર આગળ ઘણી ગરબડ થતી હોઈ સ્થિર ચિત્તે કોઈ કામ થઈ શકતું નથી

વળી વિશેષમાં રહેવાનું મકાન કોતરકામ વગરનું સાદુ અને પોતાના કુટુંબનું સુખેથી પોષણ થઈ શકે તેટલું-તેવું હોવું એ લાભદાયક છે. સાદુ અને પૂરતું હોય તો તે મકાન હમેશાં વપરાતું હોવાથી સાફસુફ થઈ શકે આયવા રહી શકે. બનાવતી વખતે પૈસા અને વખતનો પણ બચાવ થાય કોતરકામ વાળું કે અતિ વિશાળ હોય તો તે મકાન સાફસૂફ ન થવાથી રજ-ઝાળાં વિગેરે ક્યારેક જામે અને અનેક જંતુઓ ઘર કરી રહે છે જ્યારે સાફ કરવાનો વખત આવે ત્યારે અનેક જંતુઓના ઘર ભાંગે અને જીવોની હિંસા થવા પામે.

વળી જે ભૂમિ અશુદ્ધ હોય—હાડકાં, મડદાં જ્યાં દટાયેલાં હોય કે મળ-મૂત્ર જ્યાં પડતાં હોય તેવી જમીન ઉપર પણ ઘર બનાવવાં ન જોઈએ. તેમજ ઘરમાં કે આંગણામાં પેશાબ, સેડા, લીટ, બળખા કે પાણી વિગેરે નાંખી કીચડ કરી ગંદકી કરવી નહિ ઘર દરેક રીતે સ્વચ્છ રહેવાથી જીવજંતુઓનો ઉપદ્રવ થવા ન પામે, હિંસા ન થાય અને રોગાદિક પીડા થવા ન પામે, તેમજ ચિત્ત-વૃત્તિ શાંત અને સ્થિર રહેવા પામે વળી ધન અને જીંદગી સહીસલામત રહે, અનાચારથી બચી જવાય અને ધર્મમાં અખંડ પ્રવૃત્તિ સેવી શકાય. ઈત્યાદિક અનેક ફાયદા થાય. માટે ઘર સંબંધે ઉપર બતાવેલ બાબતોનો વિવેક રાખનાર માણસ માર્ગાનુસારી ગણાય છે એ માર્ગાનુસારીનો સાતમો બોલ કહ્યો.

સારા પડોશવાળા સ્થાનમાં રહેવું

'શુભ પડોશમાં વસતાં થાએ સુખ જો.'

જીવો નિમિત્ત વાસી છે. એક પોપટનાં બે બચ્ચાં એક ભીલોના સહવાસમાં રહ્યું અને બીજું તાપસોના આશ્રમમાં રહ્યું ભીલોના પરિચયમાં રહેનારને કુસંસ્કારો પડયા આવતા જતા માણસોને જોઈ 'મારો, પકડો, લૂંટો, વિગેરે શબ્દો બોલે. જ્યારે તાપસોના સહવાસમાં રહેનારે વેદસૂત્રો કંઠસ્થ કર્યા, સારા સંસ્કારો મેળવ્યા અને આવતા જતા જનોને 'આવો, પધારો, બેસો' વગેરે બોલવાનું શિક્ષણ અને સુખ મેળવ્યું એજ પ્રમાણે માણસ લુચ્ચા, લફંગા, જુગારી, ચોર વિગેરેની સોબત કરે તો તેવી કુટેવ પડે તેમજ નીતિમાન, સદાચારી એવા સાધુસંતનો સંગ કરે તો સદબુદ્ધિ આવે અને ઉંચા સંસ્કાર પડે

માટે આજુબાજુમાં વસતા પાડોશી પ્રમાણિક, નીતિવાળા, સદાચારી, નમ્ર, વિવેકી અને ધર્મનિષ્ટ હોય તેવે ઠેકાણે રહેવાથી વિચાર, ઉચ્ચાર અને આચાર સારા રહે યા સારા થવા પામે, તથા સુખી જીવન વીતાવી શકાય. ધન્ના, શાળિભદ્ર અને કયવન્ના શેઠના જીવો પૂર્વ ભવે સારા પડોશમાં રહેતા, જેથી સુપાત્રે દાન દેવાનો અવસર આવ્યો અને ભાગ્યશાળી બન્યા

શુભ પડોશ એટલે શુભ વાતાવરણ વાતાવરણ અનેક જાતનું હોય છે. ઘરનું વાતાવરણ ઘરમાં વસતાં માણસો-માતા, પિતા, સ્ત્રી, ભાઈ, ભોજાઈ વિગેરે કુટુંબીજનોનાં જેવા સ્વભાવ ને વર્ત્તન હોય તેની અસર સારી કે નરસી સાથે રહેનારને થાય છે

એજ રીતે પડોશનું વાતાવરણ જાણવું. જમીનનું વાતાવરણ જે સ્થળે યુદ્ધ થયું હોય, હાડકાં કે મડદાં દટાયાં હોય અથવા મડદાં બાળવામાં આવેલાં હોય તેવી જમીનનો સ્પર્શ થતાં માઠી અસર થાય છે.

દા ત —માતા પિતાને તીર્થ કરાવી પાછા વળતાં પિતૃવત્સલ-વિનીત 'શ્રવણ કડિયારે' અમુક એક પ્રદેશમાં આવતાં કાવડ નીચે ઉતારીને માવિત્રોને કહ્યું કે 'ઉપાડવાની મજુરી આપો તો આગળ લઈ જાઉં.' માવિત્રો સમજયા કે આવો પિતૃભકત પુત્ર આવી માંગણી કદિ પણ ન કરે, પરંતુ આ જમીનજ અશુદ્ધ છે, તેની અસર પુત્રને થઈ એટલેજ આમ બોલે છે. એમ ધારી 'અહીંથી આગળ ચાલ એટલે તને મજૂરી આપશું' એમ સાંભળી કાવડ ઉપાડી એ ભૂમિકા ઓળંગી આગળ ચાલ્યો. શુદ્ધ ભૂમિમાં પ્રવેશ કરતાંજ શ્રવણના વિચારો બદલ્યા 'અહો! મેં અવિનીતે માવિત્રો પાસે મજૂરી માંગી! ધિક્કાર છે મને!' આમ ખેદ કરી માવિત્રોના પગમાં પડી અવિનય ખમાવ્યો.

એમજ ગામ, દેશ અને દુનિયાનું વાતાવરણ ગામમાં વસતા મ્લેચ્છ-હિંસક પ્રવૃત્તિથીજ આજીવિકા-કરનારા-વાઘેર મચ્છીમાર વિગેરેની માઠી અસર તથા સદાચારી-પ્રમાણિક, નીતિવાળાની સારી અસર થવા પામે છે. દેશ કે દુનિયામાં ચાલતાં યુદ્ધ, દુષ્કાળ કે રોગચાળો વિગેરેની ચાલતી હાડમારીની અસર ચિંતારૂપે થવા પામે છે.

આ રીતે અશુભ પડોશ કે વાતાવરણથી ચિત્ત અસ્થિર થાય, ચિંતા ઉપજે અને આત્મિક અહિત થાય છે. માટે અશુભ પડોશ કે વાતાવરણ ટાળી શકાય અગર તેનાથી દૂર રહી શકાય તેમ હોય તો તેને ટાળી [દૂર જઈ] શુભ પડોશ કે શુભ વાતાવરણમાં વસવું-વસવા બનતી કોશિષ કરવી એ આત્માને સુખકારી છે વિવેકીજનોએ આ બાબતનું પુરતું લક્ષ રાખવું જોઈએ. સ્વપરને ગુણકારી માણસાઈનો આ સાતમો ગુણ માર્ગાનુસારી માણસે અવશ્ય આરાધવા ઉદ્યમવાન થવું જોઈએ.

બોલ આઠમો

હમેશાં સારા આચરણવાળા સાથે સંબંધ રાખવો.

'સારા જનની સોબતમાં વસવુ સદા.'

શુભ પડોશ કે શુભ વાતાવરણમાં રહેવા છતાં જો નઠારા માણસની સોબત હોય તો તેની માઠી અસર થવા પામે છે ચોર, જુગારી, પરસ્ત્રીલંપટ વ્યભિચારી, હિંસક, અસત્યવાદી, કપટી, દારૂડીયા હમેશાં મોજશોખમાં રાચતા અને નિંદક વિગેરે દુષ્ટ માણસની સોબત કરવાથી ધર્મી, ત્યાગી કે સજ્જન સદગુણી પુરુષને પણ ઘણે ભાગે તેનો ચેપ લાગી જાય છે

સત્સંગતિ-સારા માણસની સોબત કરવાથી સારી બુધ્ધિ આવે છે. જડતા દૂર થાય છે. કુશળતા આવે છે. જીંદગી સુખમય બને છે. યશકીર્તિ ફેલાય છે. દુર્ગુણો દૂર થાય છે અંતે મોક્ષમાર્ગ પ્રાપ્ત થાય છે. આવા અનેક લાભો સત્સંગતિથી થાય છે જેમ મહાત્માના ચરણસ્પર્શથી પવિત્ર થયેલ ધૂળ

જેવી સામાન્ય ગણાતી વસ્તુને પણ રાજા-મહારાજાઓ મસ્તકે ચડાવે છે, તેમજ સામાન્ય મનુષ્ય સત્સમાગમના પ્રભાવથી ઉચ્ચ દશાને પ્રાપ્ત કરે છે.

સત્પુરુષોની વાણી, તેમનાં બનાવેલ પુસ્તકોનું વાંચન, તેમના ગુણોની પ્રશંસા વિગેરેથી પણ સારી અસર થવા પામે છે તો પછી તેમનાં દર્શન અને નિત્ય સમાગમ કરતાં મહાન લાભ થાય તેમાં શી નવાઈ છે? સારીનરસી સોબતની અસર પશુઓ અને વનસ્પતિને પણ થાય છે. ચંદન વૃક્ષને પડખે ઉગેલા લિંબડાના ઝાડમાં ચંદનની સુગંધ આવે છે અને ચંદનના ભાવે વેચાય છે. જ્યારે લિંબડાના વૃક્ષને સિંચેલું મીઠું પાણી પણ કડવાશ ધારણ કરે છે. નદીઓનું પાણી દરિયામાં ભળવાથી ખારૂં થઈ જાય છે. વિગેરે 'સોબત તેવી અસર.' માટે યશ-કીર્તિ, સુખ-સમૃદ્ધિ અને સદગતિની ઈચ્છાવાળા માણસે હમેશાં સંત-સાધુ, સદાચારી, સદગુણી કે પરોપકારી ધર્માત્મા પુરુષોનીજ સોબત કરવી એ માર્ગાનુસારી-માણસાઈનો આઠમો ગુણ જાણવો

બોલ નવમો

માતા-પિતાની સેવાભક્તિ કરવી

'વિનયે માત પિતાની કરવી સેવ જો.'

વિનય-વિશેષે નમ્રતા રાખવી એ મહાન ગુણ છે. જેનું હૃદય આંટી-ઘુંટી વગરનું સરળ અને સીધું હોય તેનામાં નમ્રતા હોય વિવેક-સારાસારની સમજણપૂર્વકની જે નમ્રતા તેજ સાચો વિનય ગણાય નમ્ર થવું-નમવું તે વિનય, પરંતુ નમવા નમવામાં ફેર છે.

નમે નમે મેં ફેર હૈ, બહોત નમે નાદાન;
દગલબાજ દૂના નમે, ચિત્તા ચોર કમાન

સામા માણસને છેતરવા, લૂંટવા કે મારવા માટે ચોર, ચિત્તા અને ધનુષ્ય-કામઠું વગેરે ખૂબ નમીને પોતાનું કાર્ય સાધે છે. એટલે એવી રીતે બીજાને છેતરવા, લૂંટવા પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા કે ઠાર કરવા નમ્ર થવું, લાવા ટાવા કરવા કે મીઠું મીઠું બોલવું એ તો અવગુણપોષક આત્માને અધોગતિમાં લઈ જનાર અવિનય છે જ્યારે નિ:સ્વાર્થતા, સરળતા અને વિવેકપૂર્વક નમવું એજ

આત્માને ઉન્નત બનાવનાર વિનય નામનો ઉત્તમ ગુણ છે એવો વિનય ત્યાગી કે ગૃહસ્થ દરેકમાં એકસરખો હોવો જોઈએ વિનય એ ધર્મનું મૂળ છે, તેમજ પુદગળ સંબંધી આત્મા સંબંધી સુખને ઉત્પન્ન કરનાર છે.

સુદેવ અને સદગુરૂને નમવું તે ધાર્મિક વિનય અને માતા પિતા વિગેરે વડિલોને નમવું તેમની સેવા-ભકિત કરવી એ વ્યવહારિક વિનય છે. જ્ઞાન અને ક્રિયા એ જેમ મોક્ષનો માર્ગ છે તેમ વ્યવહાર-નીતિ અને ધર્મ એ પણ મોક્ષનો માર્ગ છે. ધર્મ હોય ત્યાં નીતિ તો હોયજ, પરંતુ નીતિ હોય ત્યાં ધર્મ હોય યા ન પણ હોય. ધર્મને ઉત્પન્ન કરનાર નીતિ છે એટલે વ્યવહારિક વિનય માતા-પિતા વિગેરેનો તો પ્રથમ હોવોજ જોઈએ માતા પિતા વિગેરે વડિલોનાં સેવા-ભકિત વિનય કરનાર દેવ-ગુરૂની પણ સેવા-ભકિત કરી શકે છે. પ્રથમ ઉપકારી એવાં માતા-પિતાના જેણે સેવા-ભકિત વિનય ન કર્યાં હોય તે દેવ-ગુરૂની પણ સેવા-ભકિતનો લાભ લઈ શકતો નથી

માતાપિતાની સેવા કરવાની મનુષ્ય માત્રની ફરજ છે. કારણ કે તેઓ તીર્થસ્વરૂપ અને ઉપકારી છે. તેઓ પોતાનાં બાળકો માટે ગર્ભમાં હોય ત્યારથી માંડીને અનેક સંકટો સહન કરી છેવટ સુધી તેમનું રક્ષણ કરવાની પૂરતી કાળજી રાખે છે. બાળકોનાં શરીર, મન અને હૃદય કેળવવા માટે તન, મન અને ધનનો પણ ભોગ આપે છે. તેમજ ઉચ્ચ સંસ્કાર રેડી ઉચ્ચ જીવન બનાવવામાં માવિત્રોનો પૂરતો ફાળો છે.

માતા વાત્સલ્યભાવે બાળકના હૃદયમાં જે ઉચ્ચ જીવન-સાધન-શિક્ષણ રેડી શકે છે, તે હજાર શિક્ષકો પણ નથી રેડી શકતા જેટલી કેળવણી માતાની ગોદમાં બે વર્ષમાં મળે છે તેટલી કેળવણી આખી જીંદગીમાં કોઈ પણ પ્રકારે મળવી મુશ્કેલ છે એક ઉત્તમ માતા સો શિક્ષકોની બરાબર છે મદાલસા-માતાએ પોતાના પૂત્રને પારણામાં ઝૂલાવતાં તત્ત્વજ્ઞાની બનાવેલ સતી સીતાએ લવ-કુશને કેળવ્યા. નેપોલીયન જેવો વીર પણ માતાની ઉત્તમ શિક્ષારૂપ પ્રસાદીથીજ ઉચ્ચ શકિત મેળવી શક્યો

પ્રભૂ મહાવીર માતા ત્રિશલાજીની કુક્ષિમાં હતા ત્યારે 'મ્હારા હાલવા-ચાલવાથી માતાજીને દુઃખ થતું હશે' એમ ધારી કાયાને સંકોચી સ્થિર રહ્યા 'મ્હારો ગર્ભ ગળી ગયો યા કોઈ હરી ગયો' એવી આશંકાથી માતાજી કલ્પાંત-રૂદન કરવા લાગ્યાં 'પોતા ઉપર માતાજીનો અથાગ મોહ છે' આવું ધારી પ્રભૂએ કાયા ચલાવી કે માતાજી ખુશી થયાં. આ વખતે ગર્ભમાં રહ્યાં થકી પ્રભૂજીએ અભિગ્રહ લીધો કે 'માતા પિતા-જીવતાં મ્હારે દીક્ષા ન લેવી.' વીર પ્રભુએ પોતે જાતે આવા પિતૃભકત બની જગતના લોકોને પોતાના જ દાખલાથી માવિત્રોનો વિનય કરવાનો પાઠ શીખવ્યો માવિત્રો સ્વર્ગે સીધાવ્યા પછી દીક્ષા લેવા તૈયાર થયેલા મહાવીરે વડિલ બંધુ નંદીવર્દ્ધનના આગ્રહથી તેમને શાંતિ પમાડવા તેમનું વચન માન્ય રાખી બે વર્ષ દીક્ષા મોડી લીધી

શ્રાવણ કઠિયારે અપંગ માતા-પિતાને કાવડમાં બેસાડી ૬૭ તીર્થો કરાવ્યાં. રામચંદ્રજીએ ઓરમાન માતાના વચનની ખાતર અને પિતા દશરથની મુંઝવણ ટાળવા વનવાસ સ્વીકાર્યો. મહમદ પયગમ્બર નાની વયમાં વૃદ્ધ માતાની દિલોજાન સેવા બજાવી માતાનો આશિર્વાદ મેળવી વડાપીર-મ્હોટા પીર પ્રભૂ થયા. આવા તો અનેક મહાપુરુષો થયા કે જેમણે માતા-પિતા વિગેરે વડિલોનો વિનય-સેવા ભકિત કરી પોતાનું નામ અમર કર્યું છે

આવું સમજી માવિત્રોની આજ્ઞા પાળવી સવારમાં ઉઠી તેમને પગે લાગવું તેમને જમાડીને જમવું તેમની દરેક ઈચ્છાઓ પૂર્ણ કરવી પરદેશ જતી વખતે તેમને પગે લાગી આશિર્વાદ લેવો. માવિત્રો કંઈ કહે તો તેમના ઉપર ક્રોધ નં કરવો કડવા વચન ન કહેવાં. તેમના સામા ન થવું તેમનું કોઈ પણ અયોગ્ય કાર્ય જોઈ વિનય અને વિવેકપૂર્વક તેમને સમજાવવાં

આપણી બાલ્ય અવસ્થામાં આપણા મળમૂત્ર સૂગ લાવ્યા વગર ધોયા છે. પોતાનાં બચ્ચાંને રોગાદિથી પીડાતાં જોઈ ભૂખ, તરસ, ઉજાગરા વેઠી તેમને આરામ કરવા બનતા ઉપાયો કરે છે. બહુ કષ્ટો વેઠી દિલોજાન સેવા બજાવે છે આપણે પરદેશ હોઈએ ત્યારે આપણી આબાદી ઈચ્છે છે તેમની

વૃદ્ધ અવસ્થા કે બિમારીના પ્રસંગે ખાન પાન, ઓષધાદિ ઉપચાર વિગેરે સારવાર-પૂર્વક યથાશકિત બનતી સેવા બજાવવી જોઈએ

આ રીતે તેમના અથાગ ઉપકારનો બદલો સર્વ પ્રકારનાં સુખ આપતાં કે પોતાના શરીરની ચામડી વડે મોજડી બનાવી પહેરાવવા છતાં વળતો નથી; પરંતુ તેમને ધર્મના માર્ગે ચડાવીએ કે ધર્મ કાર્ય કરતાં તેમને સહાયતા આપી સદગતિગામી બનાવીએ તોજ કંઈક અંશે તેમના ઋણમાંથી મુકત થઈ શકીએ.

ધર્મથી ભ્રષ્ટ થયેલા ગુરૂઓનો ત્યાગ કરવો પણ આચારથી ભ્રષ્ટ થયેલ માતાનો કયારે પણ ત્યાગ ન કરવો; કેમકે ગર્ભ ધારણ અને પોષણ કરવા વડે ગુરૂ કરતાં પણ કોઈક અપેક્ષાએ માતા અધિક ઉપકારી છે. પાંચ વર્ષ પછીની અવસ્થાએ બાળકોને અનેક સદગુણો, સુવિદ્યા અને કળા પ્રાપ્ત કરાવનાર પ્રાયઃ પિતા છે માટે માતાપિતા બંનેનો પુત્ર જીંદગી પર્યંતનો ઋણી છે. તેથી તેમની જીવનયાત્રા સુખમય પસાર થાય એ ખાસ લક્ષમાં રાખવું જોઈએ. એવું જાણી માતા પિતાદિ વડિલો અને દેવગુરૂની સેવા [વિનય] કરનાર માણસ માણસાઈવાળો ગણાય છે એ માર્ગાનુસારીનો નવમો ગુણ સમજવો.

બોલ દશમો

ઉપદ્રવવાળા સ્થાનનો ત્યાગ કરવો

'ભયવાળા સ્થાનકમાં કદિ વસવું નહિ.'

સ્થાનક એટલે ઘર અથવા જંગલ જ્યાં થોડો કે ઘણો વખત રહેવું હોય તેવી જગ્યા, તેવો પ્રદેશ કે તેવું સ્થળ જ્યાં સાપ, વીંછી, વાઘ, ચિત્તા, ચોર, ચરડ, સ્વરાજ્ય કે પરરાજ્ય, પ્લેગ, મરકી, કોલેરા પ્રમુખ ચેપી રોગ, લડાઈ, લંપટ પુરૂષો વિગેરેનો અવારનવાર ભય-ઉપદ્રવ રહ્યા કરે તેવી જગ્યા કે તેવા પ્રદેશમાં રહેવાથી અશાંતિ ચિત્તની અસ્થિરતા થવા પામે ચિત્તની અસ્થિરતા થવાથી કોઈ પણ કાર્યમાં ચિત્ત ચોંટે નહિ

બેચિત્તા મનથી એટલે બેધ્યાનપણે કરાયલું કાર્ય બગડવા પામે છે. ધારેલું કોઈ પણ કાર્ય સિદ્ધ ન થવાથી આર્ત્તધ્યાન ચિંતા ઉપજે, લોહી શોષાય અને કર્મબંધન થાય માટે ભયવાળુ ઠેકાણું છોડી નિર્ભય સ્થાને [જ્યાં સત્પુરૂષોનો અવારનવાર સમાગમ થાય ત્યાં] રહેવા માટે બનતી કોશિષ કરવી કે જેથી આત્માને શાંતિ પ્રાપ્ત થાય અને ધર્મક્રિયા વિગેરે નિર્વિઘ્ને થઈ શકે-ધર્મ, અર્થ ને કામ-સત કાર્યો કરવાની સુલભતા થાય આ પ્રમાણે ભયવાળા સ્થાનકમાં કદિ ન વસવું એ માણસાઈનો-માર્ગાનુસારીનો દશમો ગુણ બતાવ્યો.

બોલ અગીઆરમો

નિંદિત કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવી

'નિંદિત કાર્યની તજવી માઠી ટેવ જો.'

જે કાર્ય લોક વિરુદ્ધ હોય કે જેનાથી લોકો નિંદે, રાજા દંડે અને આ લોક તથા પરલોકમાં દુઃખ પ્રાપ્ત થાય તેવાં કાર્ય ન કરવાં. દારૂ પીવો, માંસ ખાવું, શિકાર કરવો-જીવોની વગર અપરાધે ઘાત કરવી, ચોરી કરવી, પરસ્ત્રી કે વેશ્યા સાથે ગમન કરવું [મૈથુન સેવવું] અને જુગાર રમન કરવી, અન્યાયપૂર્વક હિંસામય વ્યાપાર કરવા, પરિણામે અનિષ્ટ ફળ આપનારું લડાઈનું જૂઠું બોલવું દાણચોરી વિગેરે રાજ્ય વિરુદ્ધ કાર્ય કરવાં, બાળલગ્ન કે વૃદ્ધ લગ્ન કરવાં, વિશ્વાસઘાત કરવો તેમજ પારકી નિંદા કરવી; વિગેરે કાર્યો-અકાર્યો આબરૂદારવાળો માણસ ન કરે. તેમજ જે જે દેશ, જાતિ કે કુળધર્મની અપેક્ષાએ જે જે કાર્યો નિંદિત ગણાતાં હોય તે તે દેશ, જાતિ કે કુળ-ધર્મ વાળાઓએ તે તે કાર્યો ન કરવાં.

દારૂ મદિરા કે તાડી વિગેરે માદક પીણાં નિરંતર પીવાથી બુધ્ધિ મંદ-ભ્રષ્ટ થાય છે માદક પદાર્થના કેફથી માણસ બેભાન બની જાય છે. કપડાં પહેરવાની શુદ્ધિ રહેતી નથી. બોલવાનું ભાન રહેતું નથી એલફેલ જેમ આવે તેમ બકયા કરે છે. લડથડીયાં ખાઈ જયાં ત્યાં પડી જાય છે. ખીસામાં રહેલ પૈસા બદમાસ માણસો લઈ લે છે. આમ પૈસાની નુકશાની થાય છે. શરીરના બેહાલ થાય છે દારૂડીયા તરીકેની ખરાબ છાપ પડે છે આ ભવમાં અપકીર્ત્તિ અને દુઃખ થાય તથા પરભવમાં દુર્ગતિનાં દુઃખ ભોગવવાં પડે

માંસ ભક્ષણ કરવાથી વૃત્તિઓ તામસી બને છે. ક્રુરતા-નિર્દયતા વધે છે. ક્રોધ વધે છે. કજીયાકલેશ વધે છે જે જીવોનું માણસ માંસ ખાય તે જીવો સાથે વૈર બંધન થાય છે. વિષયવાસના વધે છે આમ અનીતિ-અનાચાર વધતાં બન્ને ભવ બગડે છે

નિર્દોષ જીવોનો શિકાર-વધ કરવાથી વૈરની પરંપરા વધે છે. નારકી તિર્યંચ-પશુ પક્ષી વિગેરે દુર્ગતિમાં ઘણો કાળ સુધી રહીને વિવિધ દુઃખો સહન કરવાં પડે છે

ચોરી, દારી અને જુગારકર્મ કરવાથી ચોર, લંપટ અને જુગારી તરીકે લોકો ઓળખે છે રાજા દંડે છે. સખત મજૂરી સાથે જેલ વિગેરેની શિક્ષા ભોગવવી પડે છે. ધન અને તનની હાનિ થાય છે દુનિયામાં અપકીર્તિ થાય, આર્ત્ત-રૌદ્ર ધ્યાન થાય-મરવાનો પ્રસંગ આવે, કર્મ બંધાય અને દુર્ગતિમાં જવું પડે ઈત્યાદિક માઠાં કામોનાં માઠાં પરિણામ-ફળ જાણી તેવાં નિંદિત કાર્યોની માઠી ટેવ તજવી એ માર્ગાનુસારીનો ૧૧ મો ગુણ જાણવો

બોલ બારમો

આવકના પ્રમાણમાં ખર્ચ કરવો

'આવકને અનુસરે ખર્ચ કરવો ઘટે.'

જેટલી ધનની આવક-પેદાશ હોય તેના પ્રમાણમાં ખર્ચ રાખવો ઘટે. દુનિયામાં મોટા થવા માટે-નાક વધારવા માટે, દેખાદેખી, દબાણથી કે કોઈએ ચડાવવાથી કરજ કરીને મૃત્યુભોજન કરવાથી, લગ્નાદિ પ્રસંગે જમણ કરવાથી, વાસણોની લહાણી કે ગજા ઉપરાંત દાન દેવાથી અને નાટક-સીનેમા પ્રમુખ મોજશોખમાં ધન વાપરવાથી પાછળ સીદાવું પડે

તેમજ છતી શક્તિએ કંજુસાઈને લઈ સુપાત્ર, કરુણા કે ઉચિત-આજની દાનપુણ્ય પરમાર્થના કાર્યો ન કરવાં એ પણ અયોગ્ય છે [નિદાન પાત્રે] સ્થિતિ નબળી હોય તો દાન કરનારની અનુમોદના પ્રશંસા કરવી અગર દાન કરવા માટે દલાલી કરવી-ઉપદેશ આપવો.

હમેશાં પોતાની પાસે ઘણું દ્રવ્ય હોય કે ઘણી પેદાશ હોય તો તેના ચાર ભાગ કરવા-પાડવા. જમીન, વ્યાપાર, ઘરખર્ચી અને દાન પુણ્ય માટે જમીનમાં દાટી રાખેલું ધન જરૂરી પ્રસંગે ઉપયોગમાં આવી શકે. અથવા ક્ષેત્ર, વાડી કે મકાનમાં રોકેલું ધન પણ અવસરે લાભદાયક-મદદગાર થાય છે. એ બે રીતે રોકેલું દ્રવ્ય બગડતું નથી કે ચોરાદિક વડે નાશ પામતું નથી. વ્યાપારમાં રોકાયલું ધન મૂડી પ્રમાણે નીતિપૂર્વક વ્યાપાર કરતાં ભાગ્ય અનુસાર વધતું રહે. જયારે ઉદારતાથી, આ લોક કે પર લોકની લાલસા વગર, યોગ્ય સ્થળે, યથાશકિત કરાયલું દાન આ ભવ અને પર ભવમાં અપાર લાભદાયક નીવડે છે.

આ પ્રમાણે આવક અનુસાર યથાશકિત દાનાદિક શુભકાર્યોમાં ધનનો સદુપયોગ કરવો, પરંતુ ખોટા ખરચામાં કરજ કરી ધનનો દુરૂપયોગ ન કરવો એ નીતિમાર્ગાનુસારીનો બારમો બોલ કહ્યો.

બોલ તેરમો

લક્ષ્મી (ધન)ના અનુસારે વેષ ધારણ કરવો

'સ્વચ્છતાપૂર્વક ધરવો સાદો વેષ જો'

'ગંદકી ત્યાં માંદગી' શરીર, કપડાં અને ઘર વિગેરે ગંદાં ગણવાં એ રોગ અને હિંસાનું કારણ છે; તેમજ જોનાર માણસને દુગંછા કે નિંદા કરવાનું નિમિત્ત મળે છે માટે શરીર, કપડાં અને ઘર વિગેરે હમેશાં સ્વચ્છ રાખવાં

શરીરસ્વચ્છતા નહાવાથી થાય છે. નહાવું એ ગૃહસ્થોનો આચાર છે. તદન સ્નાન ન કરવાથી ધર્મની હેલણા થાય તેમ ઘણું પાણી ઢોળવાથી હિંસા, ગંદકી અને રોગની ઉત્પત્તિ થાય માટે સ્નાન વિગેરેમાં ગળેલા અને જરૂરિયાત પૂરતા પાણીનો ઉપયોગ કરી સ્વચ્છતા જાળવવી એ વિવેકી માણસનું કામ છે. નહાવું એ ધર્મ નથી, પરંતુ સ્વચ્છતા જાળવવાથી ગંદકી અને રોગાદિ ન થતાં પરિણામે દયા પળે છે. ચિત્ત નિર્મળ રહે છે.

હરેક વસ્તુ સ્વચ્છ બનાવતાં તેમજ ઉપયોગ અને સંભાળપૂર્વક રાખતાં અંગને કસરત મળે છે. કસરતથી જઠરાગ્નિ તેજ બને છે જઠર સતેજ હોવાથી ખાધેલું પચી જાય છે ખાધેલું પાચન થવાથી જૂદા જૂદા રસ-ધાતુરુપે શરીરમાં પ્રગમે છે; જેથી શરીરમાં બળ, કાંતિ ને સ્ફૂર્તિની વૃદ્ધિ થાય છે અને અઘરૂં કામ પણ ઈચ્છા અનુસાર પાર પાડી શકાય છે માટે જીવદયા અને આરોગ્યતાનું કારણ એવી સ્વચ્છતા રાખવી એ વિવેક છે.

'ખીસા ખાલી ને ભભકા ભારી' કેટલાક માણસોનો એવો સ્વભાવ હોય છે કે માથે કરજ હોય, નશીબના બળીયા હોવાથી કમાણી-આવક ન હોય અને બીજા પાસેથી પૈસા ઉપાડી ગુજરાન ચલાવવાનું હોય છતાં અપ-ટુ-ડેટ બની ફેન્સી જાપાનીઝ વસ્ત્રોનો ભભકો કરી, માથે વેસેલાઈન કે પોમેડ પ્રમુખ સુગંધી તેલ નાંખી, આડી સિંથવાળી બાબરી ઓળીને, કાનમાં અત્તારના પૂમડાં રાખી, ફ્રેન્ચ કટ અથવા મૂંછે વળ ચડાવી, કોટ-પાટલૂન-જાકીટ પહેરી, સુગંધી દ્રવ્ય છાંટેલ રૂમાલ, અછોડાવાળું ઘડિયાળ અને ઈન્ડીપેન ખીસામાં રાખીને કે ઘડીઆળ કાંડે બાંધી, મોઢામાં પાન બીડુ અને સિગારેટ નાખી, સ્ટોકિંગ-બૂટ-ચમચો-કોલર-નેકટાઈ-કફ વિગેરે ધારણ કરી, દર્પણમાં જોવું, આંગળીમાં વીંટી, હાથમાં છત્રી કે બંકોડો ધરીને, આંખે સોનેરી ફ્રેમના ચશ્મા ચડાવી, ઉંચી નજર રાખી, છાતી કાઢીને ગાવવું, આડી ટોપી કે કિમતી સાફો માથા ઉપર પહેરી નાટક-સીનેમા જોવાં કે લોજ-હોટેલોમાં ચા-પાણી નાસ્તા કરવા જવુ અને ધબ ધમ કરતા પૃથ્વી ઉપર પગ મૂકી ચાલવું.

આવો ઉદભટ વેશ પહેરી ફરનારાની દુનિયામાં અપકીર્તિ થાય છે એવા માણસોનો કોઈ વિશ્વાસ ન કરે. તથા તેવા માણસો ઉદ્ધત, વ્યભિચારી, દિવાળીયા, નાલાયક, મૂર્ખ, ચોર અને શંકાપાત્ર ગણાય છે. એવાં ફેન્સી સ્ત્રી-પુરૂષોથી ત્યાગ-તપ ન બને, કોઈની સેવા ન બની શકે અને તેમનો આ ભવ કે પર ભવ બગડે. આવું સમજી સ્થિતિ સામાન્ય હોય કે શ્રીમંતાઈ હોય છતાં પ્રમાણિકતાપૂર્વક-ખાન-પાન. પોષાક અને બોલવા વિગેરેમાં સાદાઈ રાખવી.

જ્ઞાતિ, સ્થિતિ, વય, દેશ કે હોદ્દો અને સાદીગમીના પ્રસંગો વિગેરેનો વિચાર કરી વેષ ધારણ કરનાર વિવેકી ગણાય છે.

શ્રીમંતાઈ હોવા છતાં ગરીબ કે ભીખારીની માફક મેલાં કે ફાટેલાં-તૂટેલાં કપડાં પહેરે તો લોકોમાં કંજૂસ તરીકે નિંદાય. તેમ બહુજ ઉદ્ભટ વેષ [ઉપર બતાવ્યા મુજબ] રાખે તો પણ નિંદાને પાત્ર થાય. માટે બન્નેથી જૂદો ત્રીજો સાદાઈનો માર્ગ બધાને રૂચિકર અને પ્રશંસા પાત્ર છે. જાડાં ટકાઉ અને સાદાં તેમજ સ્વદેશમાં બનેલાં વસ્ત્રો પહેરવાથી શરીરની મર્યાદા બરાબર જળવાય અને ખર્ચ ઘટવા સાથે સાદાઈ કહી શકાય. રાજા, અમલદાર કે માસ્તરો વિગેરે હોદ્દાધારી માણસો પોતાના મોભા પ્રમાણે વેષ ન રાખે તો તેની છાપ ન પડે. પોતાના દેશનો વેષ છોડી બીજા દેશોનું અનુકરણ તો નિંદાપાત્ર બને.

સાદાઈ ત્યાં નમ્રતા-લઘુતા આવે છે. 'લઘુતા [નમ્રતા] સે' પ્રભુતા [મ્હોટાઈ] મિલે, પ્રભુતાસે' પ્રભુ દૂર; તારે [ગ્રહ નક્ષત્ર તારા પ્રમુખ] સબ ન્યારે રહે, ગ્રહે શશી ઓર સૂર. ૧: ચંદ્ર સૂર્ય મ્હોટા છે એટલે તેમને ગ્રહણ લાગુ પડે છે. તારા-ગ્રહ-નક્ષત્ર ન્હાના છે તો તેમને ગ્રહણ ઘનું નથી. માટે સ્વચ્છતા અને સાદાઈ રાખવી એ માર્ગાનુસારીનો તેરમો બોલ કહ્યો

બોલ ચૌદમો

બુદ્ધિના આઠ ગુણો મેળવવા

'આઠ ગુણો બુદ્ધિના ઉરમાં ધારવા.'

૧ શુશ્રૂષા, ૨ શ્રવણ, ૩ પ્રશ્ન, ૪ ગ્રહણ, ૫ ઈહા, ૬ અપોહા, ૭ ધારણા અને અનુષ્ઠાન એ બુદ્ધિના આઠ ગુણો નંદી સૂત્રમાં બતાવ્યા છે. એ ગુણો હૃદયમાં ધારવા જોઈએ.

૧ શુશ્રૂષા—[સાંભળવાની ઈચ્છા] પાંચ ઈન્દ્રિયવાળા પ્રાણી માત્રને સાંભળવાને કાન મળેલ છે, એથી પશુ, પક્ષી, દેવ અને મનુષ્યો વિગેરે સાંભળી શકે છે; અને સાંભળવાની ઈચ્છા પણ બધાને થાય છે; પરંતુ શું સાંભળવું? શા માટે સાંભળવું? અને સાંભળવાનું પરિણામ શું? એ બાબતનો વિવેક તો વિરલાઓનેજ હોય છે.

શુશ્રૂષા એટલે સાંભળવાની ઈચ્છા ગાળો—અપશબ્દો, કજીયા-કલેશના શબ્દો, કુતૂહળ-હાંસી-મશ્કરીના શબ્દો, રૂદનના શબ્દો, ગાનતાન વિગેરે સંગીતના શબ્દો અને વિવાહ પ્રમુખ માંગળિક ગણાતા પ્રસંગોમાં ગવાતાં ગીતોના શબ્દો સાંભળવાની ઈચ્છા કે સાંભળવામાં રતિ-આસક્તિ હોવી એ

તો કર્મબંધનનું કારણ હોવાથી શુશ્રૂષા ન કહેવાય.

મનુષ્ય ભવ કેવો છે?, તેની કિંમત શી છે?, આ ભવ કેમ મળ્યો છે? અને શા માટે મળ્યો છે?, આ ભવમાં રહીને શું કરવાનું છે? અને તે સફળ કેમ થાય? વિગેરે બાબતોનો નિર્ણય બતાવનારાં-શાસ્ત્ર સિદ્ધાંતો, સત્પુરૂષોનો ઉપદેશ કે સજ્જન પુરૂષોની સુશિક્ષા-સારી શિખામણ સાંભળવાની ઈચ્છા, એમાંજ રૂચિ અને આસક્તિ હોવી એજ સાચી શુશ્રૂષા કહેવાય એ બુદ્ધિનો પહેલો ગુણ છે

૨. ધર્મશ્રાવણ-[સાંભળવું] શબ્દોનું કાનમાં અથડાવું તે. પૂર્વોક્ત અપશબ્દો-ગાળો વિગેરેનું સાંભળવું એ રાગદ્વેષનું કારણ હોવાથી ખરૂં શ્રવણ ન કહેવાય પરંતુ જેનાથી આત્માની અવળાઈ અને નબળાઈ ટળે, દુર્ગુણો દૂર થાય, સત્યમાર્ગ સમજાય અને જેથી ઈચ્છિત આત્મિક સુખ મળે, એવા ધર્મનું સ્વરુપ સાંભળવું કે ધર્મનો બોધ સાંભળવાનો યોગ હોય તો દરરોજ સાંભળવો.

ધર્મનો બોધ સાંભળવાથી સંસારની ઉપાધિથી કંટાળેલા મગજને આરામ મળે છે વસ્તુસ્વરુપ જાણી શકાય છે. જાણવાયોગ્ય વસ્તુને જાણ્યા પછી તજવાયોગ્ય [વિષય કષાયાદિ] તજવાની ભાવના થાય અને આદરવાયોગ્ય [જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ, ત્યાગ, સમતા, સંતોષ વિગેરે] આદરવાની ભાવના થાય આદરી શકાય માટે ધર્મનું નિત્ય શ્રવણ અવશ્ય કરવું જોઈએ.

સંસાર વ્યવહારનો સંબંધ સર્પ અને નોળીયા જેવો છે નોળીયો જ્યાં નોરવેલ હોય ત્યાં વસે છે નોરવેલ સુંઘવાથી ઝેર ઉતરી જાય છે. સર્પ સાથે નોળીયાને લડવાનો પ્રસંગ આવે અને સાપ તેને ડંખ મારે, તેને ઝેર ચડે કે તરતજ નોળીઓ નોરવેલ સુંઘે એટલે ઝેર ઉતરી જાય, પાછો લડે. એમ કરતાં છેવટ નોરવેલની મદદથી સાપને મારવા માટે નોળીયો સમર્થ થાય છે

તેવીજ રીતે સંસારવ્યવહારમાં ગયેલા મનુષ્યરુપ નોળીયાને સંસાર વ્યવહારના પ્રપંચરુપ સર્પનું કામ, ક્રોધ, મદ મોહ, અજ્ઞાનાદિરુપ ઝેર ચડે

છે. તે સદગુરૂના ઉપદેશ-શ્રવણ રૂપ નોરવેલ સુંઘવાથી ક્રોધાદિરૂપ ઝેર ઉતરે છે. સંસાર વ્યવહારના પ્રપંચમાં રહેનારને કામક્રોધાદિરુપ ઝેર વારંવાર ચડયા કરે છે. જયારે નિરંતર-હમેશાં ધર્મોપદેશ સાંભળવાથી અને અંતરમાં ઉતારવાથી કામક્રોધાદિરુપ ઝેર ક્રમે ક્રમે ઘટવા માંડે છે અને અંતે જીવાત્મા નિર્વિષ બની [કર્મ લેપરહિત બની] નિર્ભય બને છે. માટે ધર્મનું શ્રવણ કરવુંજ જોઈએ. આવું સાંભળવું એજ સાચું શ્રવણ કહેવાય. એ બુદ્ધિનો ત્રીજો ગુણ છે

૩ પ્રશ્ન [પૂછવું] સાંભળ્યા પછી શંકાઓ ઉત્પન્ન થાય તે ઉત્પન્ન થયેલ શંકાઓનો ખુલાશો મેળવવા સભ્યતા, વિનય અને વિવેકપૂર્વક જીજ્ઞાસા-બુદ્ધિથી શાસ્ત્રના જાણકાર ગુરૂ આદિને પૂછવું અને મનની શંકાઓનું સમાધાન કરવું. જેમકે:-

'પ્રશ્ન-ગુરૂદેવ ! આપ કહો છો કે ધર્મ કરવાથી સુખ મળે, પરંતુ હાલ તો એથી ઉલટું દેખાય છે. અર્થાત ધર્મ કરનારા દુ:ખી દેખાય છે અને અધર્મ-પાપ કરનારા પાપી લોકો મોજ કરે છે, તેનુ કારણ શું?

ઉત્તર-ભાઈ ! પાપી લોકોએ ગયા ભવમાં અજ્ઞાન તપરુપ કષ્ટ વિગેરે કરી પુણ્ય ઉપાર્જન કરેલ છે તેથી આ ભવમાં તેનાં મીઠાં ફળરુપ સુખ ભોગવે છે અને હાલ જે હિંસા વિગેરે પાપ કરી રહ્યા છે તેનું કડવું ફળ આવતા જન્મમાં દુ:ખરુપે ભોગવશે. કર્મનો કાયદો અચળ છે તીર્થંકર વિગેરે મહાન પુરૂષોને પણ તેમણે કરેલાં શુભાશુભ કર્મનાં ફળ ચાખવાં પડે છે

વળી જે ધર્મી લોકો દુ:ખી દેખાય છે તેનું કારણ એક તો એ કે પૂર્વ ભવમાં ધર્મ કરવામાં ખામી રાખી છે, અર્થાત ધર્મના નિયમો લઈ બરાબર પાળ્યા નહિ હોય. દુષણ લગાડયાં હશે અને આ જન્મમાં પણ ધર્મ કરતાં વિષય કષાયો સેવે છે; મમત્વ, ઈર્ષ્યા, નિંદા, વિકથા, વેર-ઝેર અને ઝગડાઓ કરે છે તેમજ ગતાનુંગતિક ગાડરીયા પ્રવાહની માફક સમજયા વગરની ધર્મ ક્રિયાઓ કરે છે. એટલે તેનું ફળ સુખરુપ કયાંથી મળે? જો પૂર્વ ભવની ખામીઓ ન હોય અને આ ભવમાં સરળતાથી, પાપભીરૂ થઈ, જ્ઞાનીઓએ બનાવેલ ધાર્મિક ક્રિયાઓ યથાર્થ સમજણ સહિત, એકાંત કર્મ નિર્જરા માટેજ વિધિપૂર્વક કરવામાં આવે

તો જરૂર ઈચ્છિત સુખ મળી શકે. આ પ્રમાણે શંકાઓનું પૂછીને સમાધાન કરવું તે બુદ્ધિનો ત્રીજો ગુણ છે.

૪. ગ્રહણ—કોઈપણ માણસ કંઈપણ સારી વસ્તુ આપતો હોય તે પ્રેમ પૂર્વક લઈ લેવી તે ગ્રહણ. ઉપદેશ કે કોઈપણ હિતેચ્છુ માણસે હિતકર શિખામણ કે સદુપદેશ આપેલ હોય તે તથા પૂછેલા પ્રશ્નોના ખુલાશા કર્યા હોય તેને પોતાના મગજમાં લઈ લેવા, મગજમાં સ્થાન આપવું કે તે શબ્દો સંગ્રહી રાખવા તે ગ્રહણ.

જો ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી તે શબ્દો મગજમાં લીધા ન હોય તો તે સંબંધે કશી શંકા કે પ્રશ્ન પૂછવાનું કશું સૂઝેજ નહિ અને ઉપયોગ વગરનું સાંભળવું એ પણ નકામુંજ છે એથી કશો લાભ થતો નથી. માટે ઉપયોગપૂર્વક સાંભળી તે બાબતને મગજમાંથી જવા ન દેવી, સંગ્રહી રાખવી તે ગ્રહણ નામનો બુદ્ધિનો ચોથો ગુણ છે

૫. ઈહા—વિચારણા—જેમ પૈસો પેદા કરનાર માણસ વિચારે કે 'આ પૈસો નીતિનો છે કે અનીતિનો ?, હક્કનો છે કે અણહક્કનો?, કેવી રીતે પેદા કર્યો છે ?, કેમ સાચવવો ?, વ્યાજુ રાખવો કે જમીનમાં દાટી રાખવો ? અને તેનો ક્યાં ક્યાં ને કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો ?' વિગેરે વિગેરે તેવીજ રીતે જે ધર્મ તથા નીતિનો બોધ ધ્યાનપૂર્વક શંકારહિત સાંભળી મગજમાં સંગ્રહી-ત રાખ્યો હોય તેનો પોતાની બુદ્ધિથી વિચાર કરવો કે 'આ બોધનો સાર શો છે? આવો બોધ એ ઉપકારી ઉપદેશકો આપણા ભલા માટે વગર સ્વાર્થે પરોપકાર બુદ્ધિથી સંભળાવે છે માટે એ બોધ ઉત્તમ છે આત્માનું ભલું કરનાર છે. પૂર્વે અનેક જીવો આવો બોધ સાંભળી તે પ્રમાણે વર્તન કરીને તર્યા છે, વર્તમાનકાળે તરે છે અને ભવિષ્યમાં પણ અનેક ભવ્યાત્માઓ તરશે માટે મારે પણ એ બોધ પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ.' ઈત્યાદિક વિચારણા કરવી એ બુદ્ધિનો પાંચમો ગુણ છે

૬ અવાય-અપાય કે અપોહ—જેનું પાત-પતન ન થાય સ્થિર-નિશ્ચળ રહે કે જે આગમમાં ઉહ-ઉહાપોહ-તર્કવિતર્ક ન થાય-શંકારહિત નિઃશંક રહે તે

અર્થાત જે નીતિ, દાનાદિક ધર્મ, સમ્યકત્વ, મોક્ષ કે આત્મા વિગેરે વિષયનો સાંભળવાની ઈચ્છા પૂર્વક બોધ સાંભળ્યો હોય, શંકા-રહિત મગજમાં સંગ્રહ્યો હોય અને તે વિષે વિચાર પણ કર્યો હોય; તે બોધ આત્મામાં એવો તો ઉત્તરે-નિશ્ચળ બને કે તે શ્રદ્ધાથી-ધર્મથી કોઈ દેવાદિક પણ ચળાયમાન ન કરી શકે. કોઈ ખોટો ઉપદેશ આપી ભરમાવી-વિચારો ફેરવી ન શકે. એ શ્રદ્ધામાં, ધર્મમાં કે શાસ્ત્રમાં શંકા, કાંક્ષા વીગેરે થવા ન પામે અને પ્રાણ જતાં પણ એ બોધ [જ્ઞાન, ધર્મ કે શ્રદ્ધા] હૃદયમાંથી ઉખડે નહિ-જાય નહિ એ રીતે નિશ્ચળ બને તે અવાય-અપાત કે અપોહ નામનો બુદ્ધિનો છઠ્ઠો ગુણ છે

૭ ધારણા—જે સાંભળ્યું, ગ્રહણ કર્યું, વિચાર્યુ અને નિશ્ચળ કર્યું એવું તે જ્ઞાન વિગેરે જીંદગીના છેડા સુધી ધરી રાખવું-જવા ન દેવું-ભૂલવું નહિ તે ધારણા.

અમુક શબ્દો, અમુક જાતનો ધર્મ કે નીતિનો ઉપદેશ કે અમુક શિખામણ, અમુક ઉપદેશ કે અમુક હિતેચ્છુ માણસે, અમુક વખતે અને અમુક ઠેકાણે કહેલ-આપેલ છે; એમ જીંદગી પર્યંત ભૂલાય નહિ, તે સંબંધમાં કોઈ ગમે ત્યારે પૂછે તો પણ તેનો જવાબ વગર વિલંબે નિ:શંકપણે આપી દેવાય ચાલુ સમયમાં થતા અવધાન પ્રયોગો એ આ ધારણાશકિતનો પ્રભાવ છે આ પ્રમાણે જીંદગી પર્યંત જે ધારણાશકિત-સ્મરણશકિત તે બુદ્ધિનો સાતમો ગુણ છે.

૮ અનુષ્ઠાન—[કરવું કે કરાવવું] સાંભળેલી, વિચારેલી, નિશ્ચળ કરેલી અને ધારી રાખેલી બાબત વર્તનમાં મૂકવી તે અનુષ્ઠાન જેમ કે 'ધર્માત્મા ત્યાગી કે ગૃહસ્થે ઈન્દ્રિયો અને મન ઉપર વિજય મેળવવો અને અંતરંગ છ શત્રુઓ [કામ ક્રોધાદિક]ને જીતવા' ઈત્યાદિક પ્રભુનાં અમૂલ્ય વચનો સાંભળી, વિચારી, [બાહ્ય શત્રુઓના એ કારણભૂત છે] એમ નિશ્ચય કરી કામ, ક્રોધ, મદ, લોભ, રાગ, દ્વેષ પાંચ ઈન્દ્રિયો અને મનને જીતવા ઉદ્યમ કરવો ઉદાર ચિત્તવાળા બની, ઉચ્ચ ભાવના-ઉચ્ચ પરિણામ રાખી, યશ-કીર્તિ વિગેરેની લાલસા વગર, યથાશકિત, તપત્યાગ પૂર્વક, સમજણ અને વિધિ સહિત ઉચિત

ધાર્મિક ક્રિયાઓ હમેશાં પોતે કરવી અને બીજાઓને તે પ્રમાણે કરવાની પ્રેરણા કરવી—ઉપદેશ આપવો એ બુદ્ધિનો અનુષ્ઠાન નામનો આઠમો ગુણ જાણવો.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે બુદ્ધિના આઠ ગુણોને અનુસરવારુપ માર્ગાનુસારી-માણસાઈના ૩૫ બોલ—નિયમોમાંનો આ પંદરમો ગુણ નિયમ [કે બોલ] છે. ઉંડો વિચાર કરતાં ૩૪ બોલોનો આધાર આ એકજ બોલ [બુદ્ધિના આઠ ગુણો હૃદયમાં પ્રગટાવવા રુપ] ઉપર રહેલો છે.

આ ગુણ જો માનવીના હૃદયમાં પ્રગટ્યો-વિકાસને પામ્યો ન હોય તો તે મંદ બુદ્ધિવાળો ગણાય અને જ્યાં સુધી બુદ્ધિ મંદ હોય, વિચારશક્તિ ન હોય કે સારાસારના ભાનરુપ વિવેક ન હોય ત્યાં સુધી બીજા ૩૪ ગુણો પણ ક્યાંથી આવી શકે? માટે બુદ્ધિના આઠ ગુણોને ખીલવવાની-સતેજ કરવાની દરેક માણસે કોશિષ [શાસ્ત્રીય અભ્યાસ, શાસ્ત્રશ્રવણ અને સત્સમાગમ દ્વારા અવશ્ય] કરવી જોઈએ

કારણ કે એ બુદ્ધિના ગુણો સહિત માર્ગાનુસારીના ૩૫ ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય તો જ માણસમાં સાચી માણસાઈ આવી શકે. માણસાઈ વગરનો માણસ એ તો મનુષ્યના રુપમાં જનાવર કરતાં યે ઉતરતો ગણાય માણસાઈ વગરનો માણસ ગૃહસ્થાશ્રમ વિગેરે આશ્રમોમાં શું સમજે? અને તે શી રીતે એ આશ્રમો પાળન કરી શકે? માણસાઈ વગરના માણસમાં સમકિત, શ્રાવકપણું કે સાધુપણું પણ શી રીતે આવી શકે? અને છેવટમાં કર્મમુક્તિ પણ શી રીતે થાય?, નજ થાય.

માટે કર્મમુક્તિ અને ઇચ્છિત સુખની પ્રાપ્તિ અર્થે માણસે માણસાઈ પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. માણસાઈની પ્રાપ્તિ ૩૫ ગુણો-નિયમોથી થાય છે અને ૩૫ નિયમોનો આધાર બુદ્ધિના આઠ ગુણો ઉપર છે. એટલે બુદ્ધિના આઠ ગુણો પૂર્ણ ખંત અને પ્રયાસથી વિકસાવવાની માણસમાત્રની પ્રથમ ફરજ છે અને એમાંજ સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ છે. એ 'આઠ ગુણો બુદ્ધિના ઉરમા ધારવા' રુપ માર્ગાનુસારીનો ચૌદમો ગુણ કહ્યો.

બોલ પંદરમો

નિરંતર ધર્મશ્રવણ કરવું

(આ બોલનો બુદ્ધિના આઠ ગુણોમાંથી બીજા ગુણમાં સમાવેશ થઇ જાય છે.)

બોલ સોળમો

અજીર્ણ હોય ત્યાં સુધી ભોજન કરવું નહિં.

'અજીરણે નવિ ભોજન કરવું વિશેષ જો'

ભૂખ વગર, હરતાં ફરતા, જે આવે તે, જ્યારે ને ત્યારે, શરીર પ્રકૃત્તિ તપાસ્યા સિવાય ઢોરની માફક ચર્યા કરવાથી [અનિયમિત ખાવાથી]; ભોજન સ્વાદિષ્ટ અને મન ગમતું મળ્યું હોય, સરખેસરખા પાંતમાં બેસીને હોડાહોડ કરીને, ભાણામાં વધારે આવેલું એઠ ન મૂકવાના કારણે કે પોતાની પ્રકૃતિને પ્રતિકૂળ એવું ભોજન અગર ભલે અનુકૂળ હોય છતાં ભૂખ થકી અધિક ખવાઈ જવાથી, જઠરાગ્નિ ઉપર અધિક બોજો પડવાથી, જઠરાગ્નિ મંદ પડી જતાં ખાધેલું પાચન ન થવાથી અજીર્ણ-અપચો થાય છે

અજીર્ણ થતાં શરીરમાં વાયુ ભરાવાથી પેટમાં ભાર જણાય, બેસાય નહિ, આમણ દૂમણ થાય, પછી સૂવાનું મન થાય, કંઈ કામ કરવું ઉકલે ગમે નહિ;

તાવ આવી જાય, ઝાડા કે ઉલટી થાય, ઝાડામાં-વાસરમાં તેમજ ઓડકારમાં ખરાબ ગંધ આવે અને પેટમાં દુ:ખાવો વિગેરે હરકત થાય. સર્વ રોગોનું મૂળ અજીર્ણ છે. મળ પ્રકોપ એ સર્વ રોગોનો ખાસ હેતુ છે અને મળ પ્રકોપનો હેતુ અજીર્ણ છે અજીર્ણ, બાદી કે બંધકોશ થયા વગર તાવ ન આવે

આવા અજીર્ણના સમયે પોતાના વૈદ્ય પોતેજ બનવું જોઈએ અર્થાત્ સવારમાં ખુલ્લી હવામાં એકાદ માઈલ ફરવાથી, પરસેવો વળે ત્યાં સુધી કસરત કરવાથી, ગરમાગરમ પાણી પીવાથી, લાંબા ખેંચીને શ્વાસોશ્વાસ લેવાથી અને અનાજ ન લેવાથી-ઉપવાસ કરવાથી અજીર્ણ જલ્દી મટી જવા પામે છે.

મન ઉપર કાબુ રાખવો ઘરના માણસો ખાવાનો આગ્રહ કરે છતા જ્યાં સુધી અપચો ન મટે, કોઠો સાફ ન થાય અને કકડીને ભૂખ ન લાગે ત્યાં સુધી અનાજ માત્ર અને ભારે કે વાયુકરતા ચીજ મોઢામાં ન નાખવી અપચો થવા છતાં ખાવાનો મોહ ન છૂટતાં કંઈ પણ ખવાય છે તો અજીરણ વધે છે-વધારે વખત ચાલે છે અગ્નિમાં જેમ ઈન્ધન પડયા કરે ત્યાં સુધી સતેજ રહે છે તેમ અપચામાં ખાધા કરવાથી વધારે જોસ કરે છે-મટતો નથી બળતણ ન નાખતાં જેમ અગ્નિ ધીમે ધીમે ઓલવાઈ જાય છે તેમ ખોરાક બંધ થતાં અપચો—અજીરણ પણ તરત મટી જાય છે. માટે જ્યારે જ્યારે અપચો થયો જણાય કે નવું ભોજન લેવાનું-ખાવાનું ડાહ્યો વિવેકી માણસ બંધ કરે છે. એથી પોતાને કે બીજાને ઉપાધિ-ચિંતા-પીડા વિગેરે ભોગવવી ન પડે અને દ્રવ્યે તથા ભાવે લાભ થાય. એ માર્ગાનુસારી-માણસાઈનો સોળમો ગુણ—નિયમ સમજવો.

બોલ સત્તરમો

નિયમિત વખતે પથ્યા-પથ્યનો વિચાર કરી ભોજન કરવું

'સાત્વિક રૂચિ અનુસારે અન્ન આરોગવુ.'

ખાવાનો હેતુ ભૂખ મટાડવાનો છે. 'દેહ ટકાવવા-જીવવા માટે ખાવાનુ-છે, પરંતુ ખાવા માટે જીવવાનું નથી.' જ્યાં જીવવા-દેહ ટકાવવા માટેજ ખાવાનું લક્ષ્ય હોય ત્યાં કોઈ પણ જાતના સ્વાદ કરવાની ભાવના નજ હોવી જોઈએ. 'જ્યાં ઝાઝા સ્વાદ ત્યાં ઝાઝા રોગ' અતિ ખારાં, ખાટાં, તીખાં, તમતમતાં, ગરમા-ગરમ ભોજન કરવાથી તામસિ વૃત્તિ-પ્રકૃતિ [સ્વભાવ] થવાની સાથે પ્રતિશણે માનસિક પ્રકૃતિ ઉશ્કેરાઈ જાય છે અને મહાન્ હાની થવા પામે છે.

સ્વાદ કરવાની દ્રષ્ટિ-ભાવનાવાળો માણસ ભૂખ સામે નથી જોતો પણ સ્વાદ સામે જુએ છે. સ્વાદિષ્ટ પદાર્થો ટેસથી ખાય છે. જેમ ત્યાંથી મેળવીને

કે બનાવીને પણ ખાય છે. મન ગમતી વસ્તુ મળે એટલે ખાઈને રાજી થાય છે. મનને અણગમતી વસ્તુ મળે તો ગ્લાની ઉપજે છે. બનાવનારને ગાળો વરસાવે, ભાણું પછાડે અને મારકુટ શુદ્ધાંયે કરી છૂટે છે. આવા પ્રકારની અમૂક વસ્તુ તો દરરોજ અમૂક વખત જરૂર જોઈએ. એના વગર નજ ચાલે. ઈષ્ટ વસ્તુ ન મળે ત્યાં સુધી ચિત્ત તે વસ્તુમાંજ પડ્યું હોય. એના વગર અંગ ઢીલાં થઈ જાય કંઈ કામ ન સૂઝે. માથું દુ:ખે એવા બંધાણને વ્યસન કહેવાય છે. જે વસ્તુ શરીરને પુષ્ટ બનાવવાને બદલે નુકશાન કરે અને જેના વગર નજ ચાલે તે વ્યસન કહી શકાય.

ચા, બીડી, સોપારી, પાનપટ્ટી કે બજર ફાકવી વિગેરે અનેક પ્રકારનાં વ્યસનો છે જેથી દ્રવ્યે પૈસાની હાની અને ભાવે શરીરની હાની તથા તેમાં આસક્તિ હોવાથી કર્મબંધન વિગેરે નુકશાની થાય છે. વ્યસની માણસ પૈસા, શરીર કે કર્મબંધનની દરકાર નથી કરતો. નીરજો થઈને આસક્તિપૂર્વક વ્યસનો સેવ્યાજ કરે છે. પરિણામે શરીરમાં ભયંકર વ્યાધિ વિગેરે ઉપાધિ જાગતાં પોતે અને સાથેનાઓ પાયમાલ થઈ જાય છે શરીરમાં જડતા આવી જાય છે. જીવન અકારૂં થઈ પડે છે અને દવાઓ લેવી પડે છે. મનોવૃત્તિ બગડી જાય છે. સ્વભાવ ચીડીયો થઈ જાય છે અને વ્યવહારિક કે ધાર્મિક કાર્યોમાં વિઘ્ન પડે છે

ધાર્મિક નિયમો સાથે વૈદિક નિયમોનો અત્યંત ગાઢ સંબંધ છે. માટે નીતિ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે 'શરીર એ પ્રથમ ધર્મનું સાધન છે.' માટે સારું ભોજન સારી રીતે ચાવી ચાવીને એકરસ બનાવી ગળા હેઠે ઉતરે તો શરીરને ગુણકારી થાય. ભોજન કરતાં ક્રોધ, ચિંતા, ભય અથવા દુષ્ટ વિચારો અંત:કરણમાં ઉત્પન્ન થવાથી પૌષ્ટિક ખોરાક લેવા છતાં શરીર અને મનને શાંતિ કે પુષ્ટિ-કરતા થતું નથી, પરંતુ ઝેર રુપે પ્રગમે છે. (અવગુણકર્ત્તા થાય છે.]

ખૂબ ચાલવાથી કે મહેનતનું કામ કરવાથી લાગેલો થાક ઉતારી વિસામો લઈને પાણી પીવાથી કે ભોજન કરવાથી શરીરમાં ભર્ત્તક્રિયા થતી નથી. પરંતુ વિસામો લીધા વગર તરત ખાવા-પીવાથી ઘણે ભાગે નુકશાન થાય છે.

શાસ્ત્રમાં અનાજને ઔષધિ કહેલ છે. અનાજને ઔષધ તરીકે [ક્ષુધા વેદનીય ભૂખ શાંત કરવા નિમિત્તે] નિયમિત સ્વાદ કર્યા વગર ખાનારને ઘણે ભાગે રોગાદિ ઉપદ્રવો થવા ન પામે. વિવેકી, વિચક્ષણ માણસ કકડીને ભૂખ લાગે ત્યારેજ પોતાના ઘરે કે પારકે ઘરે અનુકળ અને નિયમિત સાત્ત્વિક સાદો ખોરાક દૂધ, ઘી, ઘઉં, ચોખા, મગ, પાકાં ફળ, મેવો વિગેરે ખાય. ભૂખ લાગવા માટે શરીરને વ્યાયામ-કસરત અગર મહેનતવાળું કામ આપવાની જરૂર છે. અંગમહેનત કરવાથી જઠરાગ્નિ સતેજ થાય છે, ખૂબ ભૂખ લાગે છે અને લૂખો કે ટાઢો [સ્વાદ વગરનો] ખોરાક ખાતાં મીઠો લાગે છે, તેમજ તરત પાચન પણ થઈ જાય છે.

ખાધેલું અનાજ બરાબર પચી જાય અને પાછી ટાણા ઉપર બરાબર ભૂખ લાગે તોજ ખાધું કહેવાય અને એવો ખોરાક શરીરનેગુણ કરે-પુષ્ટ-બળવાન બનાવે છે. શરીરમાં રોગાદિકની ઉપાધિ થવા પામતી નથી પ્રતિકૂળ ભોજન લેવાથી પુડરીક કુડરીકની પેઠે વિક્રિયા થવા પામે છે. આવું સમજી વિવેકી માણસે મહેનત કરી ભૂખના પ્રમાણમાં સાત્ત્વિક-પ્રકૃતિને અનુકૂળ, સાદું અને નિયમિત ભોજન લેવું જોઈએ. એ માણસાઈનો ૧૭ મો ગુણ થયો

બોલ અઢારમો

પરસ્પર વિરોધ ન આવે તેમ ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણ વર્ગને સાધવા

'અબાધિત ત્રણ વર્ગો સાધવા પૂર્ણ જે'

ધર્મ, અર્થ ને કામ એ ત્રણ વર્ગો એકબીજાને બાધ ન આવે તેવી રીતે દરેક ગૃહસ્થે પૂર્ણ રીતે સાધવાના છે.

ધર્મ એટલે દુર્ગતિમાં પડતા જીવને ધરી રાખે-દુર્ગતિમાં જવા ન આપે તે ધર્મ. ધર્મ વિશાળ અને સર્વત્ર વ્યાપક છે ધર્મમાં ભેદભાવ ન હોય ગચ્છ મતના ભેદોથી ધર્મ કલુષિત બને છે. સમભાવ હોય ત્યાં ધર્મ હોય. નિશ્ચયથી ધર્મ એક રૂપે છે; પરંતુ વ્યવહારથી એ ધર્મના દાન, શિયળ, તપ, ભાવ તેમજ ગૃહસ્થ ધર્મ તથા સાધુ ધર્મ-ત્યાગ ધર્મ વિગેરે અનેક પ્રકાર છે.

ઉદાર દિલથી, દયાળુ પણે, ધર્મ-જ્ઞાતિ વિગેરેનો ભેદભાવ વગર જેને જે જે વસ્તુની [અન્ન, પાણી, કપડાં, જગ્યા અને ઔષધ વિગેરેની] જરૂરિયાત હોય તેને તે તે વસ્તુ યથાશક્તિ કોઈપણ જાતની લાલસા-ફળની ઈચ્છા વગર આપવી તે દાન ધર્મ જાણવો.

વૃત્તિયો વશ રહે તો સર્વથા બ્રહ્મચર્ય પાળવું પરસ્ત્રી કે પરપુરૂષ સાથે વિષય ન સેવવો. પોતાની સ્ત્રી કે પોતાના પતિ સાથે પણ મર્યાદિત રહેવું. શ્વાન વૃત્તિ-અતિ વિષયવાસના ન રાખવી, વિષયના ભિખારી થઈને અતિશય વિષય ન સેવવો. અગર વૃત્તિ પવિત્ર રાખવી એ શિયળ ધર્મ જાણવો.

અકરાંતિયા થઈ અતિ ખાન-પાન ન કરવું. રાત દિવસ ખા-ખા ન કરવું. બે કે ત્રણ વખત જમવા સિવાય મોઢામાં કોઈ ચીજ ખાસ કારણ સિવાય ન નાંખવી. ચોગાની માફક ચર્યા-ખાધા ન કરવું. અર્થાત્ ખાન-પાન વિગેરેમાં નિયમિત રહેવું ધન ધાન્યાદિક કોઈ પણ વસ્તુમાં આસક્તિ-અતિ ઈચ્છા તૃષ્ણા રાખી જરૂરિયાત ઉપરાંત અતિ સંગ્રહ કરવાની ભાવના રાખવી નહિ.

સંતોષવૃત્તિ રાખવી. બ્રહ્મચર્ય પાળવું ક્રોધ, માન, માયા ને લોભાદિક કષાયો ઓછા કરવા-કાબુમાં રાખવા અને સહનશીલતાપૂર્વક એકાસન-એકટાણું, ઉપવાસાદિક વિવિધ પ્રકારની તપશ્ચર્યા કરવી વિનય વૈય્યાવૃત્ય-સેવાભક્તિ, કરેલાં પાપોનું પશ્ચાતાપપૂર્વક પ્રાયશ્ચિત તથા મન-વચન ને કાયાની સ્થિરતા-સદ્વસ્તુમાં એકાગ્રતા ઈત્યાદિક વિવિધ પ્રકારનો તપ ધર્મ જાણવો.

કોઈનું બૂરૂં ન ઈચ્છવું. દરેક પ્રાણીનું ભલુ ઈચ્છવું. સારી ભાવના ભાવવી. સારા વિચારો કરવા આત્મિક હિત ચિંતવવું. તે ચોથો ભાવ ધર્મ. તેના અનેક પ્રકાર છે તેમાં પ્રથમ ચાર ભાવના-મૈત્રી, પ્રમોદ, કરૂણા અને માધ્યસ્થ

૧. સર્વ જીવોને પોતાના આત્મા સરખા જાણવા તે મૈત્રીભાવના.
૨. સદ્ગુણી માણસ જોઈને આનંદ પામવો તે પ્રમોદ ભાવના.
૩ દુઃખી-નિરાધાર જીવોને જોઈને દયા લાવવી તે કરૂણા ભાવના.

૪ અને અવગુણી માણસને હિતેચ્છુ થઈ સમજાવવો, ન સમજે તો તેની નિંદા ન કરવી પણ દયા લાવીને 'પ્રભુ એને સદબુદ્ધિ આપે' એવું ઈચ્છવું તે માધ્યસ્થ ભાવના

એ ચાર ભાવના ભાવવી

હવે બાર ભાવનાનું સ્વરુપ આ પ્રમાણે છે

૧. આ મારૂં શરીર, ધન, ધાન્ય વિગેરે વૈભવ તથા મારો કુટુંબ-પરિવાર એ સર્વ વિનાશી છે. હું પોતે [મારો આત્મા] અવિનાશી છું. માટે વિનાશીના મોહમાં શા માટે હું મુંઝાઈ રહું? એમ ચિંતવવું તે અનિત્ય ભાવના.

૨ મરણ સમયે મારો કુટબ પરિવાર, ધન, ધાન્ય, કે વૈભવ મને બચાવવા સમર્થ નહિ થાય, તેમજ સથવારો કરાવશે નહિ. માટે અશરણ એવા મને અરિહંત, સિદ્ધ, સાધુ અને કેવળિ પરુપ્યા ધર્મનુંજ શરણું હો! એમ ચિંતવવું તે અશરણ ભાવના

૩. મેં સંસારસમૂદ્રમાં ભમતાં ઘણા ભવ-જન્મ કર્યા છે હવે હું તે ભ્રમણમાંથી કયારે છૂટીશ? એમ ચિંતવવું તે સંસાર ભાવના.

૪. આ મ્હારો આત્મા એકલો છે-એકલો આવ્યો છે, એકલો પર ભવમાં જશે અને કરેલાં સારાં-નરસાં કર્મના ફળ એકલોજ ભોગવશે. એમ ચિંતવવું તે એકત્વ ભાવના જાણવી

૫ હું કોઈનો નથી અને મ્હારો કોઈ નથી, એમ ચિંતવવું તે અન્યત્વ ભાવના

૬. શરીર અપવિત્ર છે, મળ-મૂત્રની ખાણ છે, રોગ જરાનું નિવાસ-સ્થાન છે અને હું તેથી ન્યારો છું. એમ ચિંતવવું તે અશુચિ ભાવના જાણવી

૭ મિથ્યાત્વ [સત્ય વસ્તુ સ્વરુપ ન સમજવાથી સાચાને ખોટું અને ખોટાને સાચું માનવું તે], અવ્રત [કોઈ જાતનાં વ્રત-નિયમ ન હોય તો], પ્રમાદ, કષાય [ક્રોધ, માન, માયા ને લોભ રુપ] અને અશુભ યોગ [મન,

વચન ને કાયારુપ] એ પાંચ પ્રમાદ તે (પાપને આવવાના ઝરનાળાં રુપ] આસ્રવ છે એમ ચિંતવવું તે આસ્રવ ભાવના કહી.

૮ સમકિત [સત્ય વસ્તુ સ્વરુપ યથાર્થ સમજાય એટલે સાચાને સાચું અને ખોટાને ખોટું જાણવું તે], વ્રત નિયમ, અપ્રમાદ, અકષાય અને શુભયોગ એ પાંચ આવતાં કર્મને રોકનાર કમાડ રુપ સંવર છે એમ ચિંતવવું તે સંવર ભાવના ગણાય

૯. સહનશીલતા અને સમજણપૂર્વક, કોઈ જાતની લાલસા વગર, વવિધ પ્રકારની તપશ્ચર્યા કરવાથી કર્મની નિર્જરા થાય છે એમ ચિંતવવું તે નર્જરા ભાવના જાણવી

૧૦ હું હાલ અમુક ઘરમાં રહું છું એટલે કુવાના દેડકાની માફક આડં-પદમાં રહ્યો છ. પરંતુ ચૌદ રાજલોક આગળ હું અને મ્હારૂં હાલનું રહેઠાણ કઈ બિસાતમાં છે? પગ પસારી કેડ ઉપર હાથ રાખી ઉભેલા મનુષ્યના આકારે આવી રહેલા ચૌદ રાજલોકમાં નીચે ભવનપતિ વાણવ્યંતર અને સાત નરક છે. ત્રીછા અસંખ્ય દ્વીપ સમૂદ્રો આવી રહ્યા છે ઉંચે જ્યોતિષચક્ર, બાર દેવલોક, નવ ગ્રૈવેયક, પાંચ અનુત્તર વિમાન અને તે ઉપર અનંત સુખનું પવિત્ર ધામ એવી સિદ્ધગતિરુપ સિદ્ધ શિલા છે એમ ચિંતવવું તે લોકભાવના જાણવી

૧૧. ભવભ્રમણ કરતાં કરતાં જીવને સમ્યગ જ્ઞાનમય બોધિ-સમકિતની પ્રાપ્તિ થવી એ ઘણી દુર્લભ છે, અને જેના વગર મોક્ષની પ્રાપ્તિ નથી. માટે આત્મામાં તેના માટેની યોગ્યતા મેળવવાની જરૂર છે એમ ચિંતવવું તે બોધિ-ભાવના

૧૨. ધર્મના ઉપદેશક તથા શુદ્ધ શાસ્ત્રના બોધક એવા ગુરૂની પ્રાપ્તિ અને દયામય શુદ્ધ એવા ધર્મનું સાંભળવું[શુદ્ધદેવ, ગુરૂ અને ધર્મને ઓળખવા-મેળવવા] દુર્લભ છે

ધર્મનું સત્ય સ્વરુપ સમજવા માટે સત્પુરૂષો-ધર્મોપદેશકો દ્વારા ધર્મનું શ્રવણ કરવું જોઈએ પક્ષપાત રહિત, સાર્વજનિક અને આત્મિક સદ્ગુરૂઓ

પ્રગટાવનાર એવો ઉપદેશ આપનાર ઉપદેશક ગમે તે વેષ કે સંપ્રદાયવાળો હોય છતાં ગુણગ્રાહી બની તેનો ધર્મોપદેશ સાંભળવાથી આત્માને લાભ થાય છે. સાવધાનપણે એક ચિત્તે સાંભળવાથી દેવ, ગુરૂ, ધર્મની ઓળખાણ સાથે સાચું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે એમ ચિંતવવું તે ધર્મભાવના એ બાર ભાવના ભાવવી

ત્રણ મનોરથ ચિંતવવા જેમ કે—

(૧) આરંભ-પરિગ્રહ ઓછા કરૂં, સુપાત્રે દાન દઉં, સ્વધર્મીઓની સેવા-ભક્તિ કરૂં અને લીધેલાં વ્રત નિયમોમાં અતિચારાદિક દોષ ન લગાડું

(૨) આરંભ-પરિગ્રહ સર્વથા છોડી શુદ્ધ અણગાર-ત્યાગી-સાધુ થાઉં અને

(૩) આયુષ્યના અંતે શરીર અશક્ત થતાં અનશન સંથારો [અન્ન, પાણી પ્રમુખ ચારે પ્રકારનો આહાર સર્વથા જીવું ત્યાં સુધી તજીને; અઢારે પ્રકારના પાપ ઉત્પન્ન થવાનાં કારણો દૂર કરીને; ઘરબાર, કુટુંબ પરિવાર, સ્થાવર જંગમ મિલ્કત અને શરીરનો મોહ છોડી; સર્વ જીવોને-કરેલા વૈરભાવ છોડી-ખમાવીને; અને છેવટ આયુષ્ય ટકે ત્યાં સુધી પ્રભુનું સ્મરણ કરતાં કરતાં સમાધિભાવે દેહ છૂટે તેવી દશા છે તે] કરૂં. એવો અવસર ક્યારે આવે? એ ત્રણ મનોરથ ચિંતવવા

વળી ક્યારે હું વિષય કષાયોને જીતું? તેમજ એવો અવસર ક્યારે આવે? કે સમભાવમય ધર્મની આરાધના કરી, ઉચ્ચ પરિણામની ધારા વધતાં સર્વ કર્મબંધનો તોડી હું પ્રભુસ્વરુપ બનું? ઈત્યાદિક ભાવનાઓ ભાવવી એ ચોથો ભાવ ધર્મ જાણવો

બે પ્રકારનો ધર્મ. ગૃહસ્થ ધર્મ અને ત્યાગધર્મ.

૧. સર્વથા ત્યાગી સાધુ બનવાની શક્તિ વિકાસ પામી ન હોય તો ઉપર બતાવેલ દાન શિયળ, તપ અને ઉચ્ચ ભાવના રુપ ધર્મ સ્વીકારવો સ્વાર્થ

સાથે પરમાર્થ, સ્વહિત સાથે પર હિત, છતી શક્તિએ બને તેટલો ત્યાગ અને ઉચ્ચ પરિણામની આરાધના કરવી. દયા, સત્ય, શુદ્ધ દાનત, પવિત્ર વૃત્તિ, સંતોષ, ઉદારતા, સહનશીલતા, ગુણગ્રાહીપણું, વિનય-નમ્રતા, અને સરળતા આદિ ગુણો કેળવવા. જીવન નીતિમય અને પ્રમાણિક બનાવવું. સત્સમાગમ, શાસ્ત્રશ્રવણ, પ્રભુસ્મરણ, સમજણપૂર્વક સ્વધર્માનુષ્ઠાન અને અભેદ ભાવે સર્વ પ્રાણિયોની સેવા કરવી એ શ્રેષ્ઠ ગૃહસ્થ ધર્મ છે

૨. વિષય વિકારાદિક સર્વ વાસનાઓ છૂટે અને આત્મસાધનાની તીવ્ર લગની લાગે ત્યારે કંચન, કામિની, ઘરબાર અને કુટુંબ-પરિવારનો સર્વથા ત્યાગ કરી, સદગુરૂને શરણે જઈ, શાસ્ત્રાભ્યાસ કરી, જ્ઞાન ગર્ભિત વૈરાગ્યપૂર્વક સાધુ વેષ સ્વીકારી, તપ જપ સહિત આત્મસાધનામાં મચ્યા રહેવું અને અજ્ઞાન-અબૂઝ જીવોને સદબોધ આપી સદ્ધર્મના માર્ગે ચડાવવા તે ત્યાગ ધર્મ-મુનિધર્મ છે.

એ પ્રમાણે ધર્મનું સ્વરુપ જાણી, શ્રદ્ધાપૂર્વક, યથાશક્તિ, ધર્મનું આચરણ કરવું એ માનવીની પહેલી ફરજ છે. એ અર્થ અને કામનો આધારભૂત એવો [ત્રણ વર્ગ માંહેલો] ધર્મ નામનો પહેલો વર્ગ વર્ણવી બતાવ્યો.

અર્થ એટલે ધન-પૈસો. ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેલા માણસને ધન વગર ચાલતું નથી ધન હોય તો કુટુંબનું પોષણ તથા વ્યાવહારિક કે ધાર્મિક કાર્યો-દાન-પુણ્ય વિગેરે કરી શકાય ગૃહસ્થાશ્રમી નિર્ધન હોય તો ઉપરોક્ત કોઈ પણ કાર્ય કરી શકતો નથી. આધિ, વ્યાધિ ને ઉપાધિમાં જીવન વ્યતીત થઈ જાય અને કર્મબંધન કરી દુર્ગતિમાં ચાલ્યો જાય. માટે માર્ગાનુસારીના પહેલા બોલમાં કહ્યા પ્રમાણે ન્યાય-નીતિ અને સત્ય પૂર્વક ધન મેળવવું એ માણસાઈ છે. એવું ધન એ સુરી માયા કહેવાય છે આવી માયાવાળાની બુદ્ધિ નિર્મળ રહે છે. ધર્મનાં કાર્યોમાં ધન વાપરવાની રૂચિ થાય છે જ્યારે અનીતિ-અન્યાય ને કુડકપટથી મેળવેલ ધન એ આસુરી માયા કહેવાય છે એવી માયાવાળાની બુદ્ધિભ્રષ્ટ થાય છે ધર્મકાર્યોમાં ધન વાપરવાની રૂચિ ન થાય તેના ધનનો દુરૂપયોગ થાય. વેશ્યા, વકીલ, જુગાર, નાટક-સીનેમા અને

મોજશોખમાં વપરાય ચોર, અગ્નિ, જળપ્રલય, સ્ત્રી મરણ અને રોગાદિ કારણે નાશ પામે.

નીતિ-ન્યાય ને સત્ય રીતે વ્યાપારાદિ કરવા, તે પણ અનિયમિત નહિ. ધન મેળવવા માટે અતિ તૃષ્ણા ન રાખવી. અતિ ઝંખના રાખી અનિયમિતપણે [સૂર્ય ઉગ્યા પહેલાં ધંધામાં જોડાવું અને રાતના દશ-બાર વાગ્યા સુધી ઉજાગરા કરી] ધંધાની ધમાલ કર્યા કરવાથી કંઈ અધિક ધન મળી જતું નથી. નિયમિન રીતે [આઠ કલાક ઉપરાંત નહિ] વ્યાપારાદિ કરતાં ભાગ્ય અનુસાર જરૂરિયાત પૂરતું મેળવી શકાય તેમ છે

'હુન્નર કરો હજાર પણ ભાગ્ય બિન મિલે ન કોડી'

ભાગ્યમાં લાભ લખ્યો ન હોય તો ગમે તેવો અથાગ ઉદ્યોગ કરવામાં આવે તો પણ નિષ્ફળ છે. અતિ લોભ એ પાપનું મૂળ છે. અતિ લોભને લઈ ધન મેળવવા માટે માણસ હિંસા કરે, કૂડ કપટ કરે, ચોરી કરે, પારકી ગુલામી કરે, પેટમાં પૂરૂં ખાય નહિ, ટાઢ-તડકા સહન કરે અને કુટુંબ-પરિવારનો વિયોગ સહન કરી દેશપરદેશમાં રખડે. આમ અનિયમિતપણે હદ ઉપરાંત કષ્ટ ભોગવે. શરીરની પાયમાલી થાય. આખા કુટબના પોષણ માટે ધન મેળવવા અનહદ કર્મનો સંચય કરે. આખું કુટંબ ખાય અને કરેલાં પાપકર્મોનું ફળ એકલો ભોગવે. રોગાદિક પીડા થાય ત્યારે ખાનાર કુટુંબ જોયા કરે ઉજાગરા કરે, સેવા કરે, ઔષધ-ઉપચાર કરે અને મોહ-સ્વાર્થને લઈ કદાચ અ ખમાંથી આંસુ પણ રેડે; છતાં પીડામાંથી ભાગ પડાવવા કોઈ સમર્થ થતું નથી. માટે પર ભવની બીક રાખી, કર્મનો કાયદો અચળ જાણી, કુટુંબના પોષણ માટે અતિ લોભી બની પૈસા મેળવવા અર્થે અનીતિ-અન્યાય કે કૂડ કપટ કરી ઉંઘ વેચી ઉજાગરો ન લેવો. એ અર્થ નામનો બીજો વર્ગ કહ્યો.

કામ એટલે પાંચ ઈન્દ્રિયોની તૃપ્તિ-ઈન્દ્રિયોને સંતોષવી તે. મુખ્યત્વે ખાવું, પીવું ને સૂવું; પેટા ભાગમાં પહેરવું, ઓઢવું, ન્હાવું, ધોવું, સુંઘવું,

આંજવું, ચોળવું, ચોપડવું, સાંભળવું, જોવું અને વિષય [અબ્રહ્મચર્ય] સેવવો વિગેરે કામ શબ્દમાં સમાઈ જાય છે.

ઘણા વિલાસી જીવન ગાળનાર લોકોનો સમય ઈન્દ્રિયોને પોષવામાંજ જાય છે. 'પૉ ફાટે ને મોં ફાટે' એટલે પથારીમાંથી વ્હેલા કે મોડા ઉઠે ત્યારથી માંડીને મોડી રાતે સૂએ ત્યાં સુધી ખાવાપીવામાં [ચા, બીડી સીગારેટ, સોપારી, પાનપટ્ટી, નાસ્તાપાણી, ફળમેવો, બે ત્રણ કે ચાર વખત ભોજન વિગેરેમાં] મોઢુ ચાલ્યાજ કરે બે કે ત્રણ વખત ખાધા સિવાય-ખાવાના વખત ઉપરાંત કોઈ ચીજ મોઢામાં ન નાખવી, એવું નિયમિતપણું જ્યાં ન હોય ત્યાં ગેઝ, પૈસાની બરબાદી, સમયનો દુરૂપયોગ અને કર્મબંધન સિવાય બીજો કયો લાભ ન જ થાય આવી રીતે જીવવું એ જીવન પશુતુલ્ય ગણાય ત્યાં માણસાઈ ન હોઈ શકે. ખાવું-પીવું વિગેરે પ્રવૃત્તિ બે કલાક ઉપરાંત ન થાય અને સૂવાનું છ કલાક ઉપરાંત ન થાય એ માણસાઈનો ગુણ છે

ધન મેળવવાની ધખનાવાળા અને ખાવું, પીવું ને સૂવુ વિગેરે પ્રવૃત્તિમાંજ રાચેલા માણસો ધર્મકરણી કરી શકે નહિ ધર્મકાર્યમાં ચિત્ત ચોંટે નહિ. ધર્મકાર્ય એ ત્રણેમાં [ધર્મ, અર્થ ને કામમાં] પ્રથમ દરજ્જે છે. ધર્મથીજ અર્થ ધન અને કામ-સુખનાં સાધનો મળી શકે છે

એકાંત કામ ભોગવિલાસમાંજ રાચી રહેવાથી તન, મન, ધન, યશ, કીર્તિ, ધર્મ અને પુણ્યની ખુવારી થાય છે છેવટ કર્મબંધન અને દુર્ગતિ મળે છે.

એકાંતે ધન મેળવવાની ધખનામાંજ રાચી રહેવાથી તન, મન, યશ, પુણ્ય, ધર્મ, નીતિ અને આચારવિચાર વિગેરેથી ભ્રષ્ટ થવાય છે. છેવટ કર્મબંધન ને દુર્ગતિ સામે થાય છે

જેના ઉપર કુટુંબનો બોજો હોય તેવો માણસ ઉપદેશ સાંભળી, આવેશમાં આવી, દુ:ખગર્ભિત વૈરાગ્યથી એકાંત [કુટુંબના ભરણપોષણ વિગેરેની દરકાર કર્યા સિવાય] આખો દિવસ તપ-ત્યાગ જ્ઞાન-ધ્યાન વિગેરે ધર્માનુષ્ઠાન-ધર્મ ક્રિયાજ કરવા મંડી જાય તો તે પણ મૂર્ખ-અવિવેકી ગણાય છે એકાંત

વગરસમજ્યે, લોભ-તૃષ્ણા, વિલાસિતા કે આવેશને લઈ કોઈ પણ કાર્યમાં [ધર્મમાં, ધનમાં કે કામ ભોગાદિકમાં] મચ્યા રહેવું-આગળ પાછળનો વિચાર ન કરવો એ નરી મૂર્ખતા છે ત્યાં માણસાઈની તો વાતજ શી?

રાત્રિના બે પહોર [પહેલો અને છેલ્લો પહોર] અને દિવસના મધ્યાન્હ સમયના બે કલાક એ આઠ કલાક ધર્મક્રિયા-જ્ઞાનધ્યાન, તપ, જપ, ત્યાગ વિગેરેમાં ગાળવા દિવસના આઠ કલાક ઉપરાંત વિશેષ સમય ધન કમાવામાં-વ્યાપારાદિ કાર્યમાં ન ગાળવો અને ખાવું-પીવું ને સૂવું વિગેરે શરીર સંબંધી પ્રવૃત્તિમાં પણ આઠ કલાકથી વધારે વખત ગુમાવવો નહિ આ પ્રમાણે વર્તવાથી ત્રણે વર્ગો સમાન રીતે સાધી શકાય. ત્રણે વર્ગો [ધર્મ, અર્થ ને કામ]ને સમાન રીતે [એકબીજાને પરસ્પર બાધ ન આવે તેવી રીતે] સાધનાર માણસજ ખરો માણસાઈવાળો માણસ કહેવાય આવો માણસ જ ખરો ગૃહસ્થાશ્રમી બની શકે છે.

આવી રીતે ત્રણ વર્ગની યથાર્થ સાધના ન કરનાર માણસની જીંદગી પશુની પેઠે નિષ્ફળ છે તે સાચો ગૃહસ્થાશ્રમી નથી બની શકતો. સાચા ગૃહસ્થાશ્રમી થયા વગર ધર્મની આરાધના અને સ્વર્ગ કે મોક્ષની પ્રાપ્તિ પણ ક્યાંથી કરી શકે? માટે ત્રણે વર્ગોને અબાધિત પણે સંપૂર્ણ સાધવા માટે ખંતીલા થવું એ નીતિમાર્ગાનુસારીનો અઢારમો બોલ કહ્યો

બોલ ઓગણીશમો

અતિથિ, દીન પુરૂષોનો યોગ્યતા પ્રમાણે સત્કાર કરવો

'ગુણિજનની ભક્તિ કરવી રૂડી પરે'

દયા, સત્ય, સંતોષ, સહનશીલતા, વિનય-નમ્રતા, સરળતા, ઉદારતા, પરોપકાર અને સમભાવ વિગેરે સદ્‌ગુણો સહિત એવા ત્યાગી કે ગૃહસ્થની અભેદ ભાવે ખરા જીગરથી સેવાભકિત કરવી. અન્ન, પાણી, વસ્ત્ર, પાત્ર, ઔષધ, ભેષજ, પાટ-પાટલા પ્રમુખ આસન વિગેરે આપવારૂપ સન્માન કરવું. 'આવો, પધારો' કહેવું, ઉઠીને ઉભા થવું અને હાથ જોડી પ્રણામ કે નમસ્કાર કરવારૂપ આદરસત્કાર કરવો. આપત્તિમાં તન, મન ને ધનથી સહાયતા કરવી. એ પ્રમાણે ગુણિજનની ભલી રીતે ભકિત કરવાથી તેના સદ્‌ગુણો આત્મામાં પ્રગટે છે. એ નીતિ માર્ગાનુસારીનો ઓગણીશમો ગુણ કહ્યો.

બોલ વીશમો

કોઇપણ વાતમાં કદાગ્રહ કરવો નહિં

'અસત્કદાગ્રહને ત્યજવો કરી ચૂર્ણ જો'

ઘણે ભાગે પોતાની વાત [તદ્દન ખોટી હોવા છતાં] સાચી ઠરાવવાનો મનુષ્યનો સ્વભાવ હોય છે. વાંદરાની મૂઠી અગર લોહ વણિકની પેઠે પોતાની લીધેલી વાત મરણના છેડા સુધી પકડી રાખે છે. પ્રમાણિક, તટસ્થ, હિતેચ્છુ અને નિ:સ્વાર્થી પુરૂષ સમજાવે છતાં અને પોતે પોતાની વાત ખોટી હોવાનું જાણવા છતાં પણ લીધેલી હઠ છોડે નહિ તે અસત્કદાગ્રહી કે દુરાગ્રહી કહેવાય

'મારૂં તે સારૂં' એ દુરાગ્રહ છે. અને 'સારૂં તે મારૂં' એ સત્યાગ્રહ કહેવાય. વિવેકદ્રષ્ટિ વિનાનો આગ્રહ તે દુરાગ્રહ છે અને નિ:સ્વાર્થી વૃત્તિથી, સર્વસ્વ ભોગે, જનસમાજના હિતકર કાર્યોમાં આગ્રહ તે સત્યાગ્રહ છે.

કદાગ્રહી માણસ કોઈ સાથે સંપ રાખી શકે નહિ ગુણગ્રાહીપણું તેનાથી દૂર રહે તેનો કોઈ વિશ્વાસ ન કરે બીજાની તે નિંદા કરે અને બીજા એની નિંદા કરે. પોતાની નિંદા સાંભળી કજીયા-કલેશ-કંકાસ કરે વેર-ઝેર થતાં કુસંપ વધે અને કુસંપ વધતાં લક્ષ્મી અને સુખ રીસાઈ જાય. પરંપરાએ અનેક દુ:ખો અને અવગુણો વધવાથી આર્ત્ત અને રૌદ્ર ધ્યાનપૂર્વક મરીને દુર્ગતિમાં જાય આવું સમજી સુખ અને ધર્મના ઈચ્છક માણસે કદાગ્રહ છોડી સરળતાપૂર્વક સત્યાગ્રહી-ગુણગ્રાહી બનવું. એ નીતિ માર્ગાનુસારીનો ૨૦મો ગુણ જાણવો

બોલ એકવીશમો

ગુણી જનોનો પક્ષપાત કરવો

'પક્ષપાત સૌજન્ય તણો કરવો મને'

પક્ષપાત એટલે કોઈ પણ વસ્તુ, વ્યક્તિ કે સમુદાય તરફ દિલનું ખેંચાણ થાય તે જીવ માત્ર બે પ્રકારના સ્વભાવવાળા હોય છે. સંત-સજ્જન સદ્‌ગુણી અને શઠ-દુર્જન-દુર્ગુણી. એક સદ્‌ગુણગ્રાહી અને બીજા દુર્ગુણગ્રાહી હોય છે. સુખના ઈચ્છકે આત્માને હિતકારી, આત્માની ઉન્નતિ કરનાર એવા દયા, સત્ય, વિનય, વિવેક, સંતોષ, સહનશીલતા, સરળતા અને પરોપકાર વિગેરે સજ્જનતામય સદ્‌ગુણો અને તેવા ગુણોયુકત સજ્જન સદ્‌ગુણી પુરૂષના પક્ષમાં રહેવું જોઈએ. પરંતુ દુર્ગુણી કે દુર્જન માણસ તરફ અંતરથી ખેંચાવું નહિ. તેમજ તેની નિંદા કે તેનો તિરસ્કાર પણ ન કરવો પણ તટસ્થ રહેવું

ગમે તેવા સત્તાધારી, બળવાન છતાં અનીતિના માર્ગે જનાર પુરૂષની શેહમાં દબાઈ તેનો પક્ષ ન કરવો ગુણવાનના પક્ષમાં પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરી તન, મન, ને ધનથી તેની પૂરતી સેવા સ્વિકારવી. તેનો પક્ષ પ્રાણાંતે પણ ન છોડવો. રાવણના પક્ષને છોડનાર અને રામચંદ્રજીનો પક્ષ સ્વિકારનાર બિભીષણની પેઠે યશસ્વી, ન્યાયી અને સુખી થવા સદગુણો કે સદગુણીના પક્ષમાં રહેવું

સદગુણી પુરૂષો પાણીની ટાંકી સમાન છે. સદગુણ એ પાણી રુપે છે. ગુણ ગ્રહણ કરવા રુપ નળ છે. નળ દ્વારા ટાંકીમાંથી પાણી ખેંચી માણસો પોતાનું કાર્ય [પીવાનું, ન્હાવા ધોવા વિગેરેનું] સફળ કરે છે. તેમ સદગુણી પુરૂષોમાંથી ગુણગ્રાહી બની સદગુણો લેવાથી અને તેની પ્રશંસા કરવાથી પોતે તેમજ બીજા સદગુણી બને છે. ગમે તેટલા ગુણો લેવા છતાં [ટાંકીમાંથી પાણી ખેંચતાં પાણી ઘટતું જાય છે અને ટાંકી ખાલી પણ થઈ જાય છે. પરંતુ] સદગુણી પુરૂષમાંથી ગુણો ઘટતા નથી પણ વધે છે. એક દિવામાંથી અનેક પ્રગટાવીએ છતાં મૂળ દીવાનું તેજ જરા પણ ઘટતું નથી તેમ સદગુણી પુરૂષમાંથી ગમે તેટલા ગુણો લઈએ છતાં તેના ગુણોમાં જરા પણ ઘટાડો થતો નથી. માટે સૌજન્ય, સજજનતા કે સદગુણો અને સદગુણી પુરૂષના પક્ષમાં રહેવું એ માણસાઈનો ૨૧ મો ગુણ જાણવો.

—— —

બોલ બાવીશમો

દેશ તથા કાળ વિરૂધ્ધ આચારનો ત્યાગ કરવો

'નિષિધ્ધ દેશે નવિ કરવો વિહાર જો.'

નિષેધ કરાયેલ અગર અયોગ્ય એવો દેશ-મુલક, પરગણું, પ્રદેશ, સ્થળ સ્થાન કે કાળ વિગેરે. જે દેશ નિર્દય, કપટી, ચોર, વ્યભિચારી લંપટ, ક્રોધી અને જુગારી વિગેરે અધર્મી અનાર્ય લોકોથી વસેલો હોય, જ્યાં શાસ્ત્રકારોએ જવાની મનાઈ કરેલ હોય અને જ્યાં જતાં વૃત્તિઓ અને દેહ ભ્રષ્ટ થવાનો વખત આવે તેવા દેશ, પ્રગણા કે પ્રદેશ-સ્થળમાં પોતાની ચડતી અને શાંતિના ઈચ્છક માણસે જવું ન જોઈએ

કારણ કે 'સોબત તેવી અસર' એ કહેવત અનુસાર તીક્ષ્ણ બુદ્ધિશાળી, વિવેકી, ચતુર અને તત્વના જાણ એવા મહાપુરૂષોને પણ અનાર્ય લોકોના

સહવાસથી માઠી અસર થવા પામે છે. 'કાળીયા સાથે ધોળીયો વસે તો વાન ના'વે પણ સાન આવે.' [શરીરનો વર્ણ ભલે ધોળામાંથી કાળો ન થાય પણ સાન-બુદ્ધિમાં જરૂર ફેરફાર પડી જાય.] અશુદ્ધ પુદગલોના પણ પરિચયથી શ્રવણ કઠિયારાની પેઠે સહનશીલતા-સમતા મગજનું સમતોલપણું રવાને થઈ જાય છે તો પછી દુર્ગુણી માણસના પરિચયથી બુદ્ધિ બગડે એ નવાઈ જેવું નથી.

વેશ્યાનિવાસ, જુગારના અખાડા, દારૂપીઠાં, ચંડાળ-મચ્છીમાર અને કસાઈખાનાનાં મુકામો વિગેરે અશુદ્ધ સ્થાનોમાં જવાનું કે વસવાનું શાસ્ત્રકારોએ નિષેધ્યું છે. હાવ-ભાવ ચાળા-ચેન કરનારી વેશ્યાની સોબત કરનારમાં મદિરા-દારૂપાન, ચોરી, અસત્ય, પરસ્રીગમન, જુગાર વિગેરે અનેક દુર્ગુણો પેસે છે અને લોકોમાં નિંદાને પાત્ર અને અવિશ્વાસનું સ્થાન બને છે.

જુગારીઓના અખાડે આવજાવ કરવાથી જુગાર રમવાની ઈચ્છા થાય છે અને વધતી જાય છે 'હાર્યો જુગારી બમણું રમે' જુગાર રમતાં હજારો કુટુંબો પાયમાલ થઈ ગયાં છે અને થાય છે. ખાવાને અનાજ, પહેરવાને કપડાં તથા રહેવાને જગ્યા રહે નહિ. ભીખ માંગવાનો વખત આવે છે તેમજ આપઘાત કરવા પણ તૈયાર થાય છે.

દારૂપીઠામાં આવતા જતા માણસને તેમાં આવનાર માઠા આચારવાળા માણસોની સોબતથી દારૂ પીવાની ટેવ પડે છે. અગર લોકોને વ્હેમનું કારણ તો જરૂર બને છે. દેહભ્રષ્ટ, બુદ્ધિભ્રષ્ટ, નીતિભ્રષ્ટ અને ધર્મભ્રષ્ટ થવાનો વખત આવે છે.

ચંડાળપાડો અગર કસાઈખાના તરફ વારંવાર આવજાવ કરનાર માણસનું હૃદય ધીમે ધીમે નિષ્ઠુર બનતું જાય છે. દયા કે કોમળતા ચાલી જાય છે.

આવાં દુર્ગુણનાં સ્થાનકોમાં રહેવાથી કે વિશેષ પરિચય થવાથી માણસ નાલાયક-કુપાત્ર બની જાય છે. માટે જ શાસ્ત્રકારોએ તેવાં સ્થાનોને તજવાનું ફરમાવ્યું છે.

અયોગ્ય કાળે અર્થાત રાત્રિના સમયે વગર કારણે જ્યાં ત્યાં ભટકવું નહિ. રાત્રે ભટકવાથી લોકો તેને ચોર, લંપટ કે હિંસક તરીકે ગણે છે. અણધારી આફત આવી પડે છે. માટે અયોગ્ય કાળે-રાત્રે રખડવું નહિ. તેમજ રાત્રિ સમયે ભોજન કરવું નહિ, સ્નાન કરવું નહિ, દાન દેવું નહિ, અજાણ્યા સ્થળે જવું નહિ, સંધ્યા સમયે સૂણું નહિ અને દિવસે મૈથુન સેવવું નહિ. વિગેરે અયોગ્ય કાળે ન કરવાનાં કાર્યો નુકશાનકારક જાણી શાસ્ત્રકારોએ તે કરવાની મનાઈ કરી છે.

તેમજ રાજાએ, સંઘે કે નાતે મનાઈ કરેલ હોય તેવા દેશમાં [સ્થળ કે મકાનમાં] જવાથી કે તેવું કાર્ય કરવાથી રાજા, સંઘ કે નાતનો તે [તેવા સ્થળે જનાર કે તેવું કાર્ય કરનાર] ગુન્હેગાર ગણાય છે અને શિક્ષા પામે છે. રાજા તેને દેશપાર કરે, જેલમાં નાંખે, દંડ લે કે ઘરબાર લૂંટી લે સંઘ કે નાતવાળા તેને સંઘ કે નાતબહાર કરે અગર અમૂક દંડ લે

આવું સમજી શાસ્ત્ર, રાજા, સંઘ અને નાતપ્રમુખે નિષેધ કરેલ દેશ-પ્રદેશ-સ્થાન અગર તેવા કાર્યથી દૂર રહેનાર માણસ માણસાઈવાળો ગણાય છે. તેવો માણસ જગતમાં સુખી થાય અને પ્રશંસાપાત્ર બને એ નીતિમાર્ગા-નુસારીનો ૨૨ મો ગુણ કહ્યો.

બોલ ત્રેવીશમો

કાર્યના પ્રારંભમાં પોતાના બળાબળનો વિચાર કરવો

' કાર્યારંભ સ્વશક્તિ અનુસારે કરો '

કોઈ પણ કાર્યની શરૂઆત કરવા પહેલાં પોતાની શક્તિ, સંયોગો, સાધન અને સમયનો વિચાર કરવો જોઈએ.

પોતાથી બળીયા સાથે બાથ ન ભીડવી. ગર્જના કરતા મેઘની સામે થનાર સિંહની પેઠે પાયમાલ થવાનો સમય આવે છે. પોતાની શક્તિ વિગેરેનો વિચાર કર્યા વગર વ્યાપાર, હુન્નર, ઉદ્યોગ, કળા, વિદ્યા વિગેરે વ્યાવહારિક કાર્યો કે વ્રત-નિયમ, તપ-ત્યાગ વિગેરે ધર્મ સંબંધી કાર્યો કરનાર માણસનું કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. ખેદ કરવાનો અને લોકોમાં હાંસીપાત્ર થવાનો વખત આવે. લોકો પ્રાયઃ કુતૂહળપ્રિય હોય છે.

પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા અને પરના ઘર ભાંગવાની રૂચિવાળા લોકો જે માણસ સાધારણ નબળી શકિત કે સ્થિતિવાળો હોય તેની પાસેથી પણ શગ-માવીને, ખોટો ટેકો આપીને, વખાણ કરીને કે દબાણ કરીને ગજા ઉપરાંત કામ કરાવે પરિણામે લોકોની આવી પ્રેરણાથી કામ કરનાર માણસ 'ગજા પ્રમાણે મજા' ન કરતાં ગજા ઉપરાંત કામ કર્યા પછી કે કામ કરતાં આપત્તિમાં આવી પડે, તન મન કે ધનથી ખુવાર થાય અને લાજ જવાનો વખત આવે ત્યારે પ્રેરણા કરનાર ઉંધે રસ્તે દોરનાર માણસોની મદદ માંગે એટલે તે લોકો 'તળાવની પાળે જઈ બેસી જાય, ગણકારે નહિ, ગમે તે બહાનું કાઢી છૂટી જાય

માટે તેવા લોકોને ભરોસે ન રહેવું શરીરબળ, મનોબળ, આત્મબળ, અને ધનબળ વિગેરે પોતાની શકિત, સંયોગો, સાધન અને સમય વિચારીને જે માણસ [1]મૃગાવતી રાણીની પેઠે ડહાપણથી કામ કરે તેને પાછળથી પશ્ચાતાપ કરવો ન પડે

તેમજ પારમાર્થિક કાર્યો કરવાની પોતાની શારીરિક, માનસિક, આધ્યા-ત્મિક કે આર્થિક શકિત હોય તો તે ગોપવવી નહિ સાધન અને સંયોગો વિગેરે અનુકૂળ હોવા છતાં પણ ડાહ્યા, પરોપકારી માણસની સલાહ લઈને પરોપકારનાં કામો કરવામાં પાછી પાની ન કરે તે માણસ માણસાઈવાળો ગણાય એ માર્ગા-નુસારીનો ૨૩ મો બોલ કહ્યો

---

[1] ચંડપ્રદ્યોતન રાજાએ કૌશાંબી નગરીને ઘેરી લીધી. શતાનીક રાજા મૃત્યુ પામેલા લંપટ એવા ચંડપ્રદ્યોતના સકંજામા સપડાયલા મૃગાવતી રાણીએ ડહાપણથી પોતાની શકિત વિચારી કામ લીધું કે જેથી પોતાનું શિયળ બચાવ્યું, પુત્રને રાજ્ય મળ્યુ અને રાજા ચંડપ્રદ્યોતન મહાવીર પ્રભુનો ઉપદેશ સાંભળી, મૃગાવતી રાણીને પોતાની ધર્મની બહેન ગણીને ચાલ્યો ગયો.

બોલ ચોવીસમો

વ્રત અને જ્ઞાનથી યોગ્ય પુરૂષોની સેવા કરવી

'અભ્યુત્થાન કરવું જ્ઞાનીનું ઉદાર જો.'

અભ્યુત્થાન કરવુ એટલે ઉઠીને ઉભા થવું. જ્ઞાની પુરૂષ પધારતા જોઈને ઉઠી ઉભા થવું, 'પધારો પધારો' કહીને આદરસત્કાર આપવો. બેસવા માટે આસન, ખાવા-પીવા યોગ્ય વસ્તુ આપી અને ક્ષેમકુશળ કે સુખશાંતિ પૂછવા-પૂર્વક સન્માન આપવું પોતાના સ્થાનથી, ચારિત્રથી કે નીતિથી પતિત થયેલાને ટેકો આપી-સમજાવી ઠેકાણે લાવવા કે સંકટના સમયે જે રીતે બને તે રીતે પક્ષપાતરહિત સહાયતા કરવી, વિગેરે આદરસત્કાર કરવો

ઈન્દ્રિયો અને મનને જીતનાર વૃદ્ધ કે યુવાન વ્રતધારી ત્યાગી-જ્ઞાની-સાધુ-સંત પુરૂષો કે જેઓ ગૃહસ્થોના આશ્રયથી પોતાનું સંયમી જીવન શાંતિથી પસાર કરી શકે છે; અન્ન, જળ, વસ્ત્ર, સ્થાન અને ઔષધ વિગેરે માટે

જેમને ગૃહસ્થોનો આશરો લેવો પડે છે; યાચીને જીવવાનો જેમનો આચાર છે; જેઓ આત્મસાધન પોતે કરે અને અન્ય જીવોને આત્મસાધનાનો માર્ગ બતાવે છે; એવા 'ઉપકારી સંતોને ઉપયોગમાં આવતી જરૂર જોઈતી વસ્તુ પૂરી પાડવી એ ગૃહસ્થોની ફરજ છે. તેમને દરેક જાતની મદદ કરવાથી તેઓ સંયમમાં સ્થિર રહી વિશેષ પરોપકાર કરી શકે છે વિવેકી માણસો અભેદ ભાવે જ્ઞાની વ્રતધારી સાધુસંતનો દરેક રીતે, વિનયપૂર્વક, અંતરના ઉલ્લાસથી આદરસત્કાર, બહુમાન અને સેવાભક્તિ કરી લાભ લે છે.

અશુભ કર્મના ઉદયે એવા જ્ઞાની પુરૂષો પણ પતન પામે છે પોતાના માર્ગથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે તેવા સમયે વિવેકી અને ઉદાર દિલના તેમજ કર્મના સ્વરુપને જાણનાર ગૃહસ્થો તેમનો તિરસ્કાર કે નિંદા નથી કરતા, પરંતુ માવિત્રતુલ્ય હિતેચ્છુ થઈ તેમને નમ્રતા અને સભ્યતાપૂર્વક સમજાવીને ઠેકાણે લાવે છે. અશુભ કર્મની પ્રબળતાથી કદાચ નજ સમજે તો 'પ્રભુ એમને સદ્બુદ્ધિ આપો' એવી સદભાવના ભાવવી એ વિવેકી સદગૃહસ્થોની ફરજ છે

તેમજ વ્યાધિ-રોગાદિ-ઉપાધિ વિગેરે કષ્ટના સમયે તેમને ઓષધ-ઉપચારાદિ સહાયના દ્વારા બનતી સેવાભક્તિ કરવામાં સદગૃહસ્થો ચૂકતા નથી

જેમ સંતો માટે તેમજ જ્ઞાની સદગૃહસ્થો માટે પણ—તેમને યોગ્ય તેમની સેવાભક્તિ અખંડ બજાવવી-આદરસત્કાર કરવો

તેના ચોથા ભાગમાં માત્ર અભ્યાગત-અતિથિ-અણધાર્યા ચલાવીને ઘેર આવે કે ક્યાંય પણ સમાગમમાં આવે તેનો દરેક રીતે બનતો આદરસત્કાર કરવાની ગૃહસ્થોની ફરજ છે. દેશ, જ્ઞાતિ કે ધર્મનો ભેદ રાખ્યા વગર, બદલાની આશા રાખ્યા સિવાય,પોતાની સંપત્તિ અનુસાર, માત્ર અતિથિઓનો વચનથી, આસન આપવાથી, અન્ન-પાણી-વસ્ત્ર-ઓષધ વિગેરેથી અને છેવટ નમ્રતા બતાવવાથી પણ સત્કાર કરવા ચૂકવું ન જોઈએ. એ માર્ગાનુસારી માણસાઈના ૨૪ મો બોલ જાણવો.

બોલ પચ્ચીશમો

પોષણ કરવાયોગ્ય જનોનું પોષણ કરવું

'પરિજનનું પોષણ કરવું પ્રેમે કરી'

પોતાને આશરે રહેલાં માતા, પિતા, સ્ત્રી, પુત્ર વિગેરે કુટબી અને ઉપરાંત ખાસ કરીને નોકર-ચાકર તથા પશુ, પક્ષી વિગેરેની ખાન, પાન, સ્થાન, વસ્ત્ર અને ઔષધપ્રમુખ વસ્તુ વડે પૂર્ણ પ્રેમ અને દયા પૂર્વક સારસંભાળ કરવી એ ઉપરી કાર્યવાહકની ફરજ છે. જેમ આપણામાં જીવ છે તેમ દરેક મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી વિગેરેમાં પણ તેવોજ જીવ છે. આપણે ભૂખ, તૃષા લાગે તો ખાઈએ, પીએ છીએ. ટાઢ, તડકા કે રોગાદિ ઉપદ્રવથી શરીરનું રક્ષણ કરીએ છીએ. આપણને સુખ ગમે છે, દુઃખ નથી ગમતું; તેવીજ રીતે સર્વ જીવો માટે પણ એમજ સમજવું. અર્થાત્ પ્રથમ આશ્રિતોની હાજતો પૂર્ણ કરી પછી પોતાના શરીરની સાર-સંભાળ લેવી. આશ્રિતોને રખડતા-દુઃખી સ્થિતિમાં મૂકી દીક્ષા લેનારને તેના નિઃસાસા પડે છે.

જે પરિજન-પોષણ કરવા લાયક આશ્રિત જન અભણ-અજ્ઞાની હોય તેને ભણાવી સારૂં શિક્ષણ આપીને કેળવવો, પોતાનું ગુજરાન પોતે સુખેથી ચલાવી શકે તેવા ઉદ્યોગમાં ચડાવી દેવો. વ્યસનોમાં ફસાયલાને ગમે તે રીતે સમજાવી ઠેકાણે લાવવો. કોઈ પણ નિરાધાર હોય તેને આશરો આપવો. દુઃખીને દિલાસો આપવો. આમ જેનું જે રીતે પોષણ કરવું ઘટે તેને તે રીતે પોષીને તેની ઉન્નતિ કરવી એ ઉપરી-પોષકની ફરજ છે. પોષ્ય પરિજન વર્ગને પોષતાં તે આળસુ-હરામખાઉ બની અવળે રસ્તે ચડી ન જાય તેની પૂરતી તપાસ-કાળજી રાખવી. આ રીતે પરિજનનું પોષણ પોતાની ફરજ સમજીને કરવું, પરંતુ હું જ બધાને નભાવી શકું છું એવી બડાઈ ન કરવી.

-

બોલ છવ્વીશમો

દીર્ઘદર્શી થવું

'વિશાળ દૃષ્ટિએ પૂર્વાપર વિચાર જો.'

પશુ કરતાં મનુષ્ય ઉંચો છે. પશુમાં વિચારશક્તિ ઓછી હોય છે. જ્યારે મનુષ્યને બુદ્ધિ વિશેષ મળી છે. બુદ્ધિથી સારાસારનો વિચાર કરી શકે છે. વિચાર વગરનો માણસ મંદ બુદ્ધિવાળો હોઈ પશુતૂલ્ય ગણાય છે. લાંબી નજર પહોંચાડી, આગળપાછળનો વિચાર કરી, સારાસાર સમજી, કર્તવ્ય [જે કાળે જે કાર્ય કરવાયોગ્ય હોય તે] કરી અકર્તવ્ય [પરિણામે હાની કરનાર કાર્યને] છોડી, નીતિ અને ધર્મને ધક્કો ન લાગે તેવી રીતે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ ને ભાવનો વિચાર કરી વર્તનાર માણસ વિવેકી ગણાય છે.

તેનામાં માણસાઈ હોય છે તેથી તેનામાં સદગૂણોની વૃદ્ધિ થાય છે. તેની યશઃ કીર્તિ ફેલાય છે તે પંચમાં પૂછાય છે ને લોકમાં પૂજાય છે. તેમજ પોતાનો અને પરનો ઉદ્ધાર કરી શકે છે. તેવો માણસ દીર્ઘદ્રષ્ટિવાળો ગણાય છે એનાથી ઉલટી રીતે વર્તનાર ટુંક બુદ્ધિ વાળો અને અપયશીઓ ગણાય છે.

શરીર બળ, મનોબળ આત્મબળ, સમય અને સંયોગો વિગેરેનો આગળ-પાછળનો વિચાર કર્યા વગર ઉતાવળે કાર્ય કરનાર પાછો પડે છે આગ લાગ્યા પછી કુવો ખોદાવ્યે શું વળે? 'કણબી કતીસરે ડાહ્યો થાય' એ ન્યાયે 'આમ કર્યું હોત તો ઠીક થાત' એમ વિચારવાથી કે પછી કળાવતીના કર છેદાવનાર શંખરાજની પેઠે પાછળથી પશ્ચાતાપ કરવાથી શું વળે? માટે પ્રથમથી દીર્ઘદ્રષ્ટિ રાખી પાણી પહેલાં પાળ બાંધનાર, પરિણામ વિચારી કાર્ય કરનાર માણસ યશ કીર્તિ, સુખ અને સંપત્તિ મેળવી શકે અને તે માણસાઈવાળો ગણાય છે

બોલ સત્યાવીશમો

કૃત્યાકૃત્યના તફાવતના વિશેષ પ્રકારે જ્ઞાતા થવું

'સ્વ પર કૃત્યાકૃત્યનો અંતર જાણવો.'

સ્વ એટલે પોતાનું-આત્મા સંબંધી અને પર એટલે પારકુ-પુદગળ સંબંધી. કૃત્ય એટલે કરવા યોગ્ય અને અકૃત્ય એટલે ન કરવા યોગ્ય. અર્થાત આત્માનું કર્ત્તવ્ય અને અકર્તવ્ય શું છે? તથા પુદગળનું કાર્ય અને અકાર્ય શું છે? તેનો વિચાર કરી અંતર-ભેદ જાણવો જોઈએ

જ્ઞાન-આત્મિક જ્ઞાન-આત્માની ઓળખાણ કરવા રુપ, દર્શન-આત્માની કે પરમાત્માની પ્રતીતિ-શુદ્ધ શ્રદ્ધા વિશ્વાસ થવા રુપ અને ચારિત્ર-આત્મામાં રહેલા અહિંસા, સત્ય, પવિત્રતા, ક્ષમા, નિર્મમતા, વિશ્વપ્રેમ કે સમભાવ આદિ સદગુણોમાં અખંડ ઉપયોગ રુપ, એ ત્રણ જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્રરુપ મહાન ગુણોને વિકસાવવા તે સ્વકર્તવ્ય છે

તથા શબ્દાદિ પંચ વિષયો, ક્રોધાદિ કષાયો, હિંસા, અસત્ય, ચોરી, તૃષ્ણા, વેર વિરોધ વિગેરે દુર્ગુણો વધારવા તે આત્માનું અકર્ત્તવ્ય છે-અકાર્ય છે.

ઉપરોક્ત વિષય કષાયાદિ દુર્ગુણો સેવનારને દુર્ગતિમાં ધકેલવો એ આત્માથી પર એવા પુદગળનું કૃત્ય-કર્તવ્ય છે. તથા ઉપર કહેલા વિષયાદિક દુર્ગુણો સેવનારને મોક્ષ માર્ગ રૂપ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રાદિ ગુણો પ્રકટાવવામાં સહાયક થવું એ પુદગળનું કૃત્ય-કર્ત્તવ્ય નથી-અકૃત્ય-અકર્ત્તવ્ય છે

એ રીતે આત્માના કર્તવ્ય અને અકર્તવ્ય વચ્ચે, પુદગળના કર્ત્તવ્ય ને અકર્ત્તવ્ય વચ્ચે, આત્માના કર્ત્તવ્ય અને પુદગળના કર્ત્તવ્ય વચ્ચે, આત્મા સંબંધી અકર્ત્તવ્ય અને પુદગળ સંબંધી અકર્ત્તવ્ય વચ્ચે આત્મા સંબંધી કર્ત્તવ્ય અને પુદગળ સંબંધી અકર્ત્તવ્ય વચ્ચે તથા આત્મા સંબંધી અકર્ત્તવ્ય અને પુદગળ સંબંધી કર્ત્તવ્ય વચ્ચે શો અંતર-ભેદ છે? તે જાણીને આત્માને હિતકર હોય તેનો સ્વીકાર અને અહિતકરનો ત્યાગ કરનાર વિશેષજ્ઞ કહેવાય છે.

અથવા વિશેષજ્ઞ=સારા નરસાનો અંતર-તફાવત જાણનાર સારૂં કે નઠારૂં, સજીવ કે નિર્જીવ, હિતકારી કે અહિતકારી, યોગ્ય કે અયોગ્ય, સદગુણ કે દુર્ગુણ, કર્ત્તવ્ય કે અકર્ત્તવ્ય ઈત્યાદિક અનેક બાબતો આ દુનિયામાં રહેલી છે. તેના પરસ્પર ગુણ કે અવગુણને ઓછા કે અધિક પ્રમાણમાં સ્થૂળિભદ્રજીની પેઠે જાણનાર વિશેષજ્ઞ કહેવાય છે

સ્વાભાવિક રીતે મનુષ્યને સારૂં ગમે છે, એટલે સારા તરફ જેનું વલણ થાય છે અને અણગમતું-નઠારૂં હોય તેના તરફ જેનું વલણ થતું નથી. તેના દુર્ગુણો નાશ પામે છે અને ગુણોની વૃદ્ધિ થાય છે.

ઓછા કે અધિક ગુણ કે દોષવાળી સારી કે નઠારી એક એક સજાતીય વસ્તુ વચ્ચે રહેલા તફાવતની શોધ કરવાની ટેવ મનુષ્યે રાખવી જોઈએ. દાખલા તરીકે-ગાયનું દૂધ, ભેંસનું દૂધ, બકરીનું દૂધ, ગધેડીનું દૂધ, ઉંટડીનું દૂધ, થોરનું દૂધ, આકડાનું દૂધ, વડનું દૂધ અને મનુષ્ય સ્ત્રીનું દધ આ બધાં જેમ શ્વેતવર્ણ એકજ દૂધના નામે ઓળખાયા છતાં બધાંના ગુણ, દોષ, સ્વાદ વિગેરેમાં પણ

તફાવત છે; તેમ મનુષ્ય મનુષ્ય વચ્ચે આચારવિચાર અને સ્વભાવ વિગેરેના તફાવતનો વિચાર-શોધ કરનાર વિશેષજ્ઞ ગણાય છે.

રાજા રાજામાં, પ્રધાન પ્રધાનમાં, શેઠ શેઠમાં, નોકર નોકરમાં, પિતા પિતામાં, પુત્ર પુત્રમાં, માતા માતામાં, ભાઈ ભાઈમાં, બહેન બહેનમાં, સ્ત્રી સ્ત્રીમાં આ બધાં મનુષ્ય જાતિ (સજાતીય) હોવા છતાં તેમનામાં ગુણ દોષ સરખા હોતા નથી. તેમજ સિંહ, વાઘ, હાથી, ઘોડા, બળદ, ગાય, ભેંસ વિગેરે તમામ પશુ પશુ વચ્ચે અને સજાતીય પશુ વચ્ચે ગુણદોષ અને સ્વભાવ વચ્ચે મહાન અંતર હોય છે. એજ પ્રમાણે બીજા જંતુઓ, પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ ઈત્યાદિકમાં પણ પરસ્પર ગુણદોષ સંબંધી મોટું અંતર રહેલું છે.

વિશેષજ્ઞ મનુષ્યજ આ સર્વમાં ગુણદોષની પરીક્ષા કરી શકે છે-પરસ્પરના તફાવતને બારીક દીર્ઘ-દષ્ટિથી શોધી કાઢે છે. તે તફાવત સમજાયા પછીજ ગુણોની વૃદ્ધિ અને દોષોનો ત્યાગ કરવામાં સમર્થ થવાય છે

ઉત્તમ, સદ્ગુણી કે કિમતી જડ કે ચૈતન્ય પદાર્થો પરીક્ષકોના હાથે ચડતાં તેનું મહત્વ કે કિંમત અંકાય-છે યોગ્યતા પામે છે અને અજ્ઞાનીના હાથે ચડે તો તેની કિંમત ત્રણ કોડી નીચે થવા નથી પામતી-અયોગ્યતા પામે છે. વસ્તુમાત્રમાં ગુણ હોય છે, પરંતુ તે વિશેષજ્ઞ ગુણ-દોષ શોધક મનુષ્ય સિવાય કોઈ જોઈ-શોધી શકતો નથી. ફલિહોદક ખાઈના દુર્ગંધી પાણીને સુગંધી, સરસ બનાવી જિતશત્રુ રાજાને પ્રતિબોધ પમાડનાર સુબુદ્ધિ પ્રધાન જેવા શોધક મનુષ્ય જ વિશેષજ્ઞ કહેવાય

ગુરૂ ગુરૂમાં, દેવ દેવમાં અને ધર્મ ધર્મમાં પણ કેટલો મહાન અંતર હોય છે?, તેની વિશેષતાને જાણનાર, સુદેવ, સુગુરૂ અને સદ્ધર્મને સ્વીકારનાર તથા કુગુરૂ, કુદેવ અને કુધર્મને છોડનાર વિશેષજ્ઞ કહેવાય છે. એ માર્ગાનુસારીનો માણસાઈનો ૨૭ મો ગુણ જાણવો

———

બોલ અઠયાવીશમો

કરેલા ગુણને (ઉપકારને) જાણવો
કૃતજ્ઞ થવું

'ભૂલવો નહિ અન્ય જનનો કૃત ઉપકાર જો.'

ભય કટોકટીના પ્રસંગે આપણને કોઈએ સહાયતા કરી હોય દુઃખના સમયે તન, મન ને ધનથી હિંમત આપી હોય-દરિદ્રતાના સમયે ધનની, રોગાદિક કારણે ઔષધ-ઉપચારની, ભૂખ વખતે ભોજનની, તૃષા વખતે જળની, ટાઢ વખતે જગ્યા અને કપડાંની, અજ્ઞાન ટાળવા જ્ઞાનની, જ્ઞાનનાં સાધનોની, ઉન્માર્ગે જતાં ઉપદેશ-હિત શિખામણની, કોઈ શિકારી પશુ કે નિર્દય મનુષ્ય થકી આવેલા પ્રાણાંત કષ્ટ સમયે અભયદાન-રક્ષણની, માર્ગ ભૂલેલાને માર્ગ દેખાડવાની, મહાન અપરાધ સમયે ક્ષમા-માફીની, બળાત્કાર સમયે શિયળ રક્ષણની અને દુર્ગતિ જતાં સદ્‌ગતિ પમાડવાની, ઇત્યાદિક કંઈ પણ મદદ કોઈએ કરી હોય તો તેનો ઉપકાર જીવનપર્યંત ન ભૂલવો એ કૃતજ્ઞપણું ગણાય છે

થોડો પણ ઉપકાર કરનારને ઉપકારી ગણવો જોઈએ અને તેનું બહુમાન કરવું જોઈએ, એ ઉન્નતિનો ઉત્તમ ઉપાય છે.

ઉપર બતાવેલ પ્રસંગોમાંથી કોઈ પણ પ્રસંગથી ઉપકારી પોતે ઘેરાયલો જણાય કે તરત તે પ્રસંગમાંથી, પ્રતિકૂળ સંયોગમાંથી ઉપકારીને તન, મન ને ધનના ભોગે મુકત કરી પોતા ઉપર રહેલો ઉપકારનો બોજો ઉતારવો. એવો કોઈપણ ઉપકાર વાળવાનો પ્રસંગ ન આવે તો છેવટ 'એવો અવસર કયારે આવે કે ઉપકારી આત્માએ કરેલા ઉપકારનું ઋણ વાળું?' એવી ભાવના તો જરૂર ભાવવી જ જોઈએ.

કરેલા ઉપકારને જાણવા રુપ કે ન જાણવા રુપ ચોભંગી ઠાણાંગ સૂત્રના ચોથે ઠાણે બતાવી છે. જેમ કે

૧ ગુણ ઉપર ગુણ કરનાર,

૨. ગુણ ઉપર અવગુણ કરનાર,

૩. અવગુણ ઉપર ગુણ કરનાર અને

૪. અવગુણ ઉપર અવગુણ કરનાર

એમ ચાર પ્રકારના માણસો દુનિયામાં હોય છે.

તેમાં કરેલા મહાન ઉપકારનો બદલો ઉપકારરુપે વાળનાર ઉત્તમ, ઉપકારી ઉપર અપકાર કરનાર અધમમાં અધમ, અવગુણ કરનાર ઉપર ગુણ કરનાર ઉત્તમમાં ઉત્તમ અને અવગુણ કરનાર ઉપર બદલો વાળવા સામે અવગુણ કરનાર અધમ કોટિનો ગણાય છે. અધમાધમ માણસો વિશેષ પ્રમાણમાં હોય છે. અધમ માણસો પણ ઘણા હોય છે ઉત્તમ માણસો થોડાજ હોય છે અને ઉત્તમોઉત્તમ તો બે ચાર ભાગ્યેજ મળી શકે

કરેલા ગુણને ભૂલી જનાર કે ગુણ ઉપર અવગુણ કરનાર માણસ કુતરા કરતાં પણ હલકો-ઉતરતો છે. કટકો રોટલો આપનાર ધણીની દિલોજાનથી અનેક રીતે સેવા બજાવનાર કુતરો તેવા માણસથી હજાર દરજ્જે શ્રેષ્ઠ છે.

સિંહ જેવા ક્રૂર પ્રાણિઓ પણ ઉપકારીનો ઉપકાર સંભારી બદલો વાળવા-ગુણ કરવા ચૂકતા નથી. પૃથ્વીને પર્વતો અને સમૂદ્રોના બોજા કરતાં પણ કરેલા ઉપકારને ભૂલી જનાર તથા ઉપકાર ઉપર અપકાર-કરનાર મનુષ્યોનો બહુજ ભાર જણાય છે; પરંતુ ઉપકારીનો બદલો ઉપકાર કે સેવા કરીને વાળનાર અગર અપકાર ઉપર ઉપકાર કરનાર પુરૂષોનો ભાર બિલકુલ જણાતો નથી

અરે! અવ્યક્ત ચૈતન્યવાળાં ઝાડો પણ પત્થર ફેંકનાર-અવગુણ કરનાર-દુ:ખ આપનાર માણસને ફળ આપવા રુપ ગુણ કરે છે.જ્યારે મનુષ્ય જેવો ઉચ્ચ અવતાર પામીને અવગુણ કરનાર ઉપર અગર કંઈ પણ અવગુણ ન કરનાર દુ:ખી નિરાધાર ઉપર ગુણ કરવો તો દૂર રહ્યો પણ ધર્મનો-આત્મ-કલ્યાણનો માર્ગ બતાવી ગુણ કરનાર ગુરૂ આદિકના ઉપકારનો બદલો તેમની આજ્ઞા ઉઠાવી કે સેવાભક્તિ કરીને ન વાળી શકે તો એના જેવો બીજો અધમ કોણ?

અગર બાળપણથી પાણી પાનાર કે ઉછેરનાર મનુષ્યને ઝાડ પણ [નારી એળ વિગેરે] ટાઢ, તડકા, છેદન, ભેદન ભાર વિગેરે સહન કરી ઉપકાર કરનારને અમૃત સમાન પાણી અને ફળ વિગેરે આપી શાંતિ ઉપજાવે છે-ગુણ કરે છે-કરેલા ઉપકારનો બદલો વાળે છે. એક અધમાધમ માણસ સો વાર ઉપકાર કરનારને એકાદ વખત ફક્ત અપરાધ થઈ જાય તો પણ બધા ગુણો ભૂલી જઈને અપરાધની શિક્ષા કરે છે, જ્યારે ઉત્તમોત્તમ પુરૂષ સેંકડો અપરાધ કરનારને એકાદ વખતના ઉપકારથી બધા અપરાધોની માફી આપે છે

ઉપકાર કરનાર કે બીજાએ કરેલો ઉપકાર ન ભૂલનારનો અભ્યુદય થાય છે અને અપકાર કરનારને કે કોઈએ કરેલા ઉપકારને ઓળવનારને તેનું માઠું ફળ પણ અવશ્ય મળે છે. વ્યવહારમાં પણ ઉપકારીનો ઉપકાર નજ ભૂલવો જોઈએ; તો પછી ધર્મ પમાડનાર ધર્મગુરૂ પ્રમુખનો ઉપકાર તો નજ ભૂલી શકાય એ નીતિમાર્ગાનુસારી-માણસાઈનો ૨૮ મો ગુણ ગનાય્યો.

બોલ ઓગણત્રીશમો

લોકોની પ્રીતિ મેળવવી

'જન વલ્લભ થવાના સદ્દગુણ આદરો.'

માણસાઈવાળો માણસ સૌને વલ્લભ-વ્હાલો-પ્રિય બને છે. બધા લોકો તેને ચહાય છે. લોક-પ્રિય થનારમાં કેવા સદગુણો હોવા જોઈએ? સરળ સ્વભાવી હોય [આ એક ગુણ અનેક ગુણોને ઉત્પન્ન કરનાર છે.] સત્ય બોલનાર હોય. દયાળુ હોય. કોઈ જીવને દુઃખ થાય તેવું વચન ન બોલે અને તેવું વર્તન ન રાખે.

માણસઈવાળો માણસ પર સ્ત્રી કે પર પુરૂષ તરફ ખરાબ નજર ન કરે. દાનત શુદ્ધ હોય-હરામની વૃત્તિ ન રાખે. દાનેશ્વરી-ઉદાર દિલનો હોય. પર-કાજુ-પરોપકારી હોય. વિનયવાન હોય. સહનશીલ હોય. મોઢામાંથી અપશબ્દ-ગાળ ગંધ ન નીકળે, પરંતુ હિતકર અને પ્રિયવચન રૂપ અમૃત ઝરે કોઈને છેતરે નહિ અને સંતોષ, સમભાવ તથા પ્રેમપૂર્વક સત્સમાગમ કરે.

બિનસ્વાર્થે, નમ્રભાવે પરોપકાર કરનાર જો કે યશકીર્તિ અને લોક-પ્રિય થવાની ઈચ્છા ન રાખે છતાં ફૂલની સુગંધની પેઠે તેની સુવાસ યશ કીર્તિ પોતાની મેળે ફેલાય છે અને સર્વ સ્થળે પ્રિય થવા પામે છે.

પૂર્વકાળમાં ભામાશાહ, જગડુશાહ, શિવાજી, મહારાણા પ્રતાપ, લોકમાન્ય તિલક, દાદા નવરોજજી, ગાંધીજી વિગેરે કર્મયોગી પુરૂષો જનસમાજનું હિત કરી લોકપ્રિય થયા અને વર્તમાનકાળે પંડિત જવાહિરલાલ નહેરૂ અને વલ્લભભાઈ પટેલ વિગેરે લોકહિત માટે તનતોડ મહેનત કરી લોકપ્રેમ મેળવી રહ્યા છે.

એથી ઉલટા દુર્ગુણી-વક્રસ્વભાવ, અસત્ય વચન, નિર્દયતા, કઠોરતા, અશુદ્ધ દાનત, લંપટપણું, લોભ-કંજુસાઈ, અવિનય, ક્રોધ, અહંકાર, કપટ ઈર્ષ્યા, અને નિંદા વિગેરે ધરાવનાર લોકોમાં અપ્રિય થાય છે. પોતે દુનિયામાં નિંદાપાત્ર બને છે તેમજ પોતાના જાતિ, કુળ, કુટુંબ, ગુરૂ અને ધર્મ વિગેરેને નિંદાવે છે.

વિનય-નમ્રતા ગુણથી માણસ સર્વને પ્રિય થાય છે. 'ગુરૂઆદિક ગુણી પુરૂષોને વિનય કરવો. એટલે નમસ્કાર કરવો, બહારથી આવતા જોઈ ઉઠીને ઉભા થવું, સામા જવું, આવો-પધારો કહી સત્કાર કરવો, બેસવા આસન આપવું, જોઈતી વસ્તુ લાવી આપવી, તેમણે બતાવેલું કાર્ય કરી આપવું, તેમની પાસે સભ્યતાથી બેસવું-બોલવું, મધુર વચન બોલવું, દરેકને બે નામે બોલાવવા, ક્યાં પધાર્યા હતા? ક્યાં પધારશો? કેમ, મારા જેવું કંઈ કામકાજ છે.' હોય તો કૃપા કરીને ફરમાવો. ઈત્યાદિ વિનય કહેવાય છે.

વિનયથી ગુણોની વૃદ્ધિ થાય છે. લોકોની લાગણી વધે છે અને ધારેલું કાર્ય નિર્વિઘ્ને પાર પહોંચે છે લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ અને સુખના સાધનોની સુલભતા થાય છે.

એટલું ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે ખોટું બોલીને પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટે કોઈની ખોટી ખુશામત કરવી નહિ કારણ કે એમાં સરળતા ન હોવાથી પોતાનો સ્વાર્થ ન સધાય એટલે વિનય-નમ્રતા ચાલ્યાં જાય છે અને લોકોમાં અપ્રિય થવાનો સમય આવે છે. માટે આવા સદ્‌ગુણોને ધરનાર માણસ સહુને વહાલો લાગે છે એ માર્ગાનુસારીનો ૨૯ મો ગુણ જાણવો.

બોલ ત્રીશમો

લજ્જાવાન થવું

'લજ્જાવંત બનો મતિવંત સુસંત જો.'

લાજે કપડાં પહેરીએ, લાજે દીજે દાન;
લાજ વિહૂણા માનવી, તેના લાંબા લાંબા કાન.

લજ્જા હોય ત્યાં મર્યાદા માઝા હોય, માઝા હોય ત્યાં નીતિ હોય અને નીતિ હોય તોજ ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. ધર્મ વગર કર્મની મુક્તિ-મોક્ષ નથી. માટે મોક્ષની ઈચ્છાવાળા મનુષ્યને લજ્જાની જરૂર છે. લજ્જા, મર્યાદા અને નીતિવાળો માણસ સુસંત-સુસાધુ ભલે ત્યાગી ન હોય છતાં સારો પ્રમાણિક લાયકાતવાળો અને વિશ્વાસપાત્ર બને છે.

લજ્જાવાન મનુષ્ય પ્રાણ જતાં પણ અંગીકાર કરેલાં સારાં કાર્યોનો ત્યાગ ન કરે. લજ્જાળુ માણસ ચાલે ત્યાં સુધી ખરાબ કામમાં પ્રવૃત્તિ કરે નહિ. કર્મની પ્રબળતાને લઈ કદાચ તેવા કામમાં પ્રવૃત્તિ કરવાની ઈચ્છા

થાય તો તેને મનમાંજ દબાવી દે. કોઈ અનિવાર્ય કારણથી ખરાબ કામમાં પ્રવૃત્તિ કરે પણ ખરો છતાં તેવી નિર્લજ્જતા વાળી બેહદ ખરાબ પ્રવૃત્તિ તો ન જ કરે. સંકોચાતા મને તેવી પ્રવૃત્તિ કરીને તત્કાળજ તેનાથી પાછો હટે. 'તમારા જેવા સારા માણસ આવું કામ કરે તે શું વ્યાજબી ગણાય?' આટલો ટકોર તે લજ્જાવાન માણસને મરણથી પણ અધિક થઈ પડે.

શરીરની મર્યાદા જાળવવા માણસ કપડાં પહેરે છે. તે કપડાં જાડાં હોય તો અંગ ઢંકાય-મર્યાદા જળવાય, પરંતુ તે અંગ દેખાય તેવાં ઝીણાં, દેખાવમાં ભભકાવાળાં હોય તો મર્યાદા જળવાય નહિ. મર્યાદા જાળવવાનો હેતુ ન જળવાય તો એ કપડાં પહેરવાં માત્ર શોભા માટેજ છે એમ કહી શકાય. ત્યાં લજ્જાને સ્થાન નથી. કુલીનતા ન હોય ત્યાં લજ્જા ન હોય લજ્જા ન હોય ત્યાં શિયળ પણ ક્યાં સચવાય ?.

નિર્લજ્જ મનુષ્ય પશુ કરતાં પણ હલકો છે. કારણ કે પશુઓને તો મૂળથી અજ્ઞાન દશા છે. કર્ત્તવ્ય અકર્ત્તવ્ય સંબંધી વિચારશકિત હોતીજ નથી જ્યારે મનુષ્યને વિચાર શકિત સારાસારનો વિવેક છે છતાં નિર્લજ પ્રવૃત્તિ કરે તો તેની દુનિયામાં આબરૂ રહેતી નથી. અકાર્યમાં પ્રવૃત્તિવાળો હોવાથી આ ભવ અને આવતો ભવ સુખરુપ નીવડતો નથી માટે અનેક સદગુણ પ્રાપ્તિની ખાણ સમાન લજ્જા ગુણને હે ભવ્યાત્માઓ! ધારણ કરો.

લજ્જા ગુણ પુરૂષો અને સ્ત્રીઓનો અમૂલ્ય અલંકાર-શણગાર છે. લજ્જા હોય ત્યાં કુલીનતા હોય અને કુલીનતા હોય ત્યાં દયા પણ આવે છે અને દયાળુ માણસ દાન કરી શકે છે. લજ્જા હોય તો શિયળ પાળી શકાય. લજ્જા હોય તો વચન વિચારીને બોલાય, કજીઓ-કલેશ ન થાય, અપશબ્દ-ગાળ ગંધ ન બોલાય પરંતુ કાર્ય પુરતુંજ બોલાય

દુર્ગુણોમાં સપડાઈ અધઃસ્થિતિએ પહોંચેલ માણસ પણ લજ્જાથી પાછો સુધરી શકે છે. માટે લજ્જા-મર્યાદાથી બોલવું, ચાલવું અને કામકાજ કરવું. લજ્જા વગરનો દુર્ગુણી માણસ કોઈપણ ઉપાયે સુધરી શકતો નથી લજ્જા ન હોય તો મનુષ્ય પશુ સરખો ગણાય.

મતિવંત બુદ્ધિશાળી માણસે લજ્જા ક્યાં અને કેવી રીતે કરવી? કે ન કરવી? તેનો વિચાર કરવો જોઈએ. ખાવાની શરમ કરતાં ભૂખ્યા રહેવું પડે ઝાડો-પેશાબ દૂર કરવા-નિવારણ કરવાની શરમથી શરીરમાં રોગ ઉત્પન્ન થાય. પૂજ્ય વર્ગનો વિનય કરવાની શરમથી તેમના અવિશ્વાસી થવાય. તેમ થતાં વ્યવહારમાં ધનાદિક સંબંધી લાભ મળતો અટકે અને પૂજ્ય પુરૂષોની દ્રષ્ટિએ અભિમાની, અવિવેકી કે ઉદ્ધત ગણાવાનો સમય આવે

ધર્મગુરૂ પાસે જવાની શરમથી આપણા આત્માના ભલા માટે હિતોપદેશ કે ધર્મોપદેશ સાંભળવાનો પ્રસંગ ન આવે અને તેથી આપણા આત્માનો કલ્યાણ માર્ગ સદાને માટે બંધ થઈ જાય. રોગને છૂપાવવાથી તે રોગ ઉંડાં મૂળ ઘાલે અને છેવટ રોગ અસાધ્ય થઈ જતાં પ્રાણ છોડવાનો પ્રસંગ આવે. યોગ્ય-પૂજ્ય ગુરૂ આદિક પાસે પોતાનાં પાપ છૂપાવવાથી આપણા દુર્ગુણોમાં વધારો થાય અને સદગુણો ઘટવા પામે સાચી સલાહ ન મળે. પાપ નિવારણ પ્રાયશ્ચિતાદિક ઉપાયો તેઓ તરફથી મળવા ન પામે. માટે યોગ્ય કામમાં શરમ-લજ્જા રાખવાની જરૂર નથી.

દેવ ગુરૂના દર્શન કરવામાં લાજ ન કરાય. ધર્મક્રિયા કરવામાં લજ્જા ન થવી જોઈએ. સેવા-ભકિત વૈયાવચ્ચ કરવામાં ને પરોપકાર કરવામાં, દેશ સેવા કરવામાં, શ્રીમાન છતાં પરોપકાર માટે યાચવામાં, સાચું કહેવામાં, મોટી ઉમરે વિદ્યાભ્યાસ કરવામાં શરમ કરવી ન પરવડે

'મરૂં પણ માગું નહિ, અપને તનકે કાજ;
પરમારથ કે કારણે, માંગત ના'વે લાજ.'

પોતાનું કે પારકું ભલું થાય તેવાં કાર્યોમાં લજ્જાને દૂર રાખવી પરંતુ જેથી પોતાના કે બીજાના આત્માને અહિત-નુકશાન થાય, રાજા દંડે કે લોકો ભંડે તેવાં કાર્યો-ચોરી, વ્યભિચાર, જુગાર, હિંસા, ઈર્ષ્યા, નિંદા અને કજીયા કલેશ-કંકાશ વિગેરેમાં અવશ્ય લજ્જાવાન થવું જોઈએ. એ નીતિ માર્ગાનુસારી-માણસાઈનો ૩૦મો બોલ કહ્યો.

બોલ એકત્રીશમો

દયાળુ થવું

'દયાવંત થઈ આર્ય કાર્ય કરવાં સદા.'

જ્યાં દયા, સત્ય, શુદ્ધ દાનત, લજ્જા-મર્યાદા, નમ્રતા, સંતોષ, સરળતા, સમતા, નીતિ, પરોપકાર વિગેરે સદ્‌ગુણો હોય ત્યાં આર્યપણું હોય અને એ ગુણો જ્યાં ન હોય ત્યાં અનાર્યપણું કહી શકાય. આર્યતા એ અહિંસા અને અનાર્યતા એ હિંસા છે.

વગર કારણે પશુ કે મનુષ્યોને ગાઢ પ્રહારો કરવા, પશુ કે મનુષ્યને મજબૂત અને ટૂંકા બંધને બાંધવાં દ્વેષ કે ઈર્ષ્યાથી અન્નપાણી ન આપવાં. કોઈને દ્વેષબુદ્ધિથી ઝેર વિગેરે સાધનથી ઠાર મારી નાખવું, લગ્નાદિ પ્રસંગે શોખની ખાતર બળદો, ઉંટ, ઘોડા વિગેરે પશુઓને દોડાવવાં, કન્યા વિક્રય કરવો કે કરાવવો, અસત્ય આચરણ કરવું, ખોટી સાક્ષી ભરવી, અધિક લેવું, ઓછું આપવું, તેમજ—

ખોટા લેખ લખવા, ઠરાવ્યા કરતાં બમણાં કે ત્રણગણાં દામ ચોપડે ચડાવવાં, ભેળસેળ કરી એક બતાવી બીજો માલ આપવો, ખોટાનું સાચું અને સાચાનું ખોટું કરવું, સટ્ટા ધાનના વ્યાપાર કરવા, ચોરી કરવી, પરસ્ત્રી કે પરપુરુષ સાથે ગમન કરવું, કુચેષ્ટાઓ કરવી, ગાળો આપવી, કજીઆકલેશ કુસંપ કરવા કે વધારવા, તેમજ—

હાંસી-મશ્કરીઓ કરવી, કોઈની આજીવિકા તોડવી, ઈર્ષ્યાપૂર્વક કોઈની પણ પારકી નિંદા કરવી, શિકાર કરવો, કોઈના ઉપર બળાત્કાર કરવો-ઈજ્જત પાડવી, જુગાર રમત કરવી, દારૂ-મદિરા-માંસ વિગેરે અભક્ષ્યનું ભક્ષણ કરવું અને જરૂરીયાત કરતાં અધિક લોભ કરવો, શોખ કે મોટાઈના કારણે આરંભ સમારંભનાં-પાપનાં, પર જીવોને પીડવાનાં કાર્યો કે ધંધા કરવા ઈત્યાદિક અનાર્ય કાર્યો માણસાઈવાળો માણસ કદિ પણ ન કરે. કારણ કે નિર્દય, લોભી કે એકાંત અધર્મી માણસનાં એ કામ છે.

કષ્ટમાં આવી પડેલાં કે મરતાં પ્રાણીઓને દયા લાવી જે રીતે બચાવાય તે રીતે બચાવવાં. દીન-દુઃખી-નિરાધારને આશ્રય આપવો. ભૂખ્યાને અન્ન, તરસ્યાને પાણી, ટાઢે ઠરતાને વસ્ત્ર, રોગીને ઔષધ, રખડતાને રહેવા સ્થાન જગ્યા અને નિર્ધનને ધન વિગેરેની સહાયતા કરવી. અભણ સ્ત્રી-પુરૂષ નાનાં-મોટાંને વિદ્યા-જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાનાં સાધનો કરી આપવાં. દરેક પ્રકારનાં વ્યસનોથી પોતે બચવું અને બીજાને બચાવવાં. ઉન્માર્ગે ચડેલાને સન્માર્ગે ચડાવવા. બાળક-બાળિકાઓને સારા સંસ્કાર રેડવા. અર્થાત્ જે કાર્યોથી પોતાના આત્માને પુણ્ય-હિત વિગેરે લાભ થાય અને અનેક આત્માઓને શાંતિ તથા જ્ઞાન-પ્રાપ્તિ થાય અને તેમની ચડતી તેમજ વળી સદગતિ થાય તેવાં કાર્યો એ આર્ય કાર્યો કહેવાય. દયા અને સદબુદ્ધિપૂર્વક તેવાં આર્ય કાર્યો કરવાં.

પોતાના ક્ષણિક સુખ માટે બીજા તરફ નિર્દયતા ન વાપરવી કારણ કે બધા જીવોને આપણી માફક સુખનીજ ઈચ્છા હોય છે. આપણે કોઈને મદદ કરી હોય તો આપણને પણ સંકટના સમયે મદદ આપનાર મળી જાય. બીજાનું દુઃખ ટાળવાની શકિત ન હોય તો હરકત નહિ, પરંતુ કોઈને દુઃખ તો ન જ આપવું, એ દયાળુ આર્ય માણસનું કર્ત્તવ્ય છે. દયાળુ મનુષ્યને નિરોગી શરીર અને દીર્ઘાયુષ્ય મળે છે. અને ધર્મને લાયક બની શકે છે. માટે દયા દિલમાં રાખીને આર્ય-ઉત્તમ પરોપકારનાં કાર્યો હમેશાં કરવાં એ નીતિમાર્ગાનુસારીનો ૩૧ મો ગુણ જાણવો.

બોલ બત્રીશમો

શાંત સ્વભાવવાળા થવું

'સૌમ્ય પ્રકૃતિ રાખવી હૃદયે અનંત જો.'

સૌમ્ય એટલે શાંત અને સુંદર, પ્રકૃતિ એટલે સ્વભાવ. એટલે માણસે હમેશાં સ્વભાવ અત્યંત આનંદી અને શાંત રાખવો જોઈએ. સહજ વાતમાં ચીડાઈ ન જવું જોઈએ. ગંભીરતા રાખવી જોઈએ સ્વભાવ શાંત હોય તો આકૃતિ પણ શાંત-આનંદી હોઈ શકે. જેના હૃદયમાં ક્રૂરતા, દ્વેષ, ઈર્ષા કે ક્રોધાદિ કષાયો ભરેલા હોય તેનો ચહેરો સર્પ, સિંહની પેઠે (શાંત સહનશીલતા કે સમતાયુક્ત ન હોવાથી) ભયંકર હોય.

आकृति गुणान् कथयति અર્થાત્ કયા માણસમાં કેવા ગુણો છે? તે તેની આકૃતિ-ચહેરો કહી આપે છે. જે માણસ સરળ, દયાળુ, નમ્ર, ગુણગ્રાહી અને સમભાવી હોય તેનો ચહેરો પણ હાથીની પેઠે શાંત, અને આનંદી હોય છે. એવી શાંત આકૃતિવાળો મનુષ્ય કે પશુ અન્ય મનુષ્ય કે પશુ શુદ્ધાંને પણ આકર્ષી ખેંચી શકે છે, વિશ્વાસ ઉપજાવી શકે અને શાંતિ પમાડી શકે છે

કોઈએ કંઈ પણ કારણે ઠપકો આપ્યો કે કઠોન શબ્દો કહ્યા હોય તે અવસરે તેના ઉપર ક્રોધ કરવો નહિ પણ વિચાર કરવો કે આ જે કંઈ કહે છે તેમાં

મારું પોતાનું હિત સમાયલું છે. મારા દોષો બતાવી મને સુધારવા ઈચ્છે છે. ફરીથી દોષો ન સેવાય તેના માટે ચેતવણી આપે છે. અથવા પોતાની ભૂલ ન હોય ને સામો માણસ ઠપકો આપતો હોય તો વિચારવું કે એમાં એનો દોષ નથી. મ્હારાં પૂર્વનાં કરેલાં અશુભ કર્મોનું પરિણામ છે, એમ ધારી પોતાનો સ્વભાવ શાંત રાખવો. ક્રોધી, ઈર્ષ્યાળુ કે અભિમાની ન થવું.

કોઈ વખતે કોઈના હાથે કંઈ નુકશાન થાય-હાથમાંની વસ્તુ પડી જતાં ઢોળાઈ જાય કે તૂટી જાય ત્યારે એકદમ ક્રોધી બની સામાને મારવાથી, ગાળો આપવાથી, કજીયો કરવાથી કે ધમાલ કરવાથી થયું ન થયું થતું નથી. તુટી ગયેલી વસ્તુ સાજી થતી નથી. ઢોળાઈ ગયેલી વસ્તુ પાછી હાથમાં આવતી નથી. બગડેલી બાજી પાછી સુધરતી નથી. માટે બગાડ કરનારને હસતે ચ્હેરે સાવચેતી આપવી કે 'ભાઈ! હરકત નહિ, થયું તે થયું. ફરીથી આમ બગાડ કે નુકશાન ન થાય તેમ સાચવી રાખવી.' આવા મીઠા શબ્દે, હસતે ચ્હેરે કહેવાથી સામાને લડવા, ગાળો દેવા કે મારવા કરતાં પણ વધારે ઉંડી અને મજબૂત અસર થાય છે અને ફરીથી તે સાવચેત રહે છે. કહેવા કહેવામાં કેટલો ફેર છે? કઠોર શબ્દો કહેવાથી સામાને અત્યંત દુ:ખ થાય છે. છતાં તેનું પરિણામ સારું આવતું નથી. જ્યારે મીઠા શબ્દોની અસર સારી થાય છે.

શાંત સ્વભાવવાળો હાથી મોટા પરિવાર સહિત આનંદથી રહી શકે છે. જ્યારે ક્રુર સ્વભાવવાળા સિંહ કે સર્પ એકલાજ રહે છે અને તેઓ કોઈને ભલે દુ:ખ ન આપે છતાં તેમનો કોઈ વિશ્વાસ કરતું નથી.

વૃક્ષના મૂળમાં કે પોલાણમાં અગ્નિ સળગતો હોય તો તે વૃક્ષ-ઝાડ નવપલ્લવ ક્યાંથી બને? તેમ જેના હૃદયમાં ક્રોધરુપ અગ્નિ સળગતો હોય તેના ચ્હેરા ઉપર શીતળતા-શાંતિ ક્યાંથી હોય? અંદર શીતળતા હોય તોજ બહાર પણ ચ્હેરા ઉપર શાંતિ હોય શાંત પ્રકૃતિ એ કાંઈ ઉપર ઉપરનો ઢોંગ કે દેખાવ નથી હોતો કારણકે તેવો દેખાવ લાંબો વખત ટકી શકતો નથી માટે પોતાને અને પરને અત્યંત લાભદાયક-શાંતિકારક એવો શાંત અને આનંદી સ્વભાવ રાખવો એ માણસાઈ છે. એ નીતિમાર્ગાનુસારીનો ૩૨ મો ગુણ કહ્યો.

બોલ તેત્રીશમો

પરોપકાર કરવામાં તત્પર રહેવું

પર ઉપકારમાં સત્વર અંતર જોડવું.

પોતાનાં સ્ત્રી, પુત્ર, માતા, પિતા, ભાઈ, બહેન વિગેરે કુટુંબી કે સગા-સંબંધીની સેવા કરવાની તો દરેકની ફરજ હોય છે. તેમાં પરસ્પર સ્વાર્થ પણ હોય છે. આપણે તેની સેવા સાર-સંભાળ કરીએ તો તે આપણી પણ સેવા કરે. એટલે એ પરોપકાર ન કહેવાય પરંતુ જેમાં પોતાને કોઈ જાતનો સ્વાર્થ ન હોય તેવા પર-બીજા જીવોની દયા લાવીને સેવા કરવી કે તેને સહાયતા કરવી અને દરેક રીતે તેમનાં દુઃખ ટાળવાં તે પરોપકાર કહેવાય.

સ્વાર્થવૃત્તિ વાળો માણસ પરોપકાર કરવાને અસમર્થ હોય છે. કદાચ પરોપકાર કરવાની ભાવના થાય છતાં સ્વાર્થ-પરાયણ હોવાથી તેવી ભાવના પણ ભાગે ઓસરી જાય છે. જ્યારે કેટલાકને તો [મોજશોખમાં પડેલા હોવાથી]

પરાયાં દુ:ખ જાણવાની કે પરોપકાર કરવાની દરકાર પણ હોતી નથી. જેની રગેરગમાં પ્રાણી-માત્ર તરફ દયા, પ્રેમ, મૈત્રી અને સમભાવના પૂર વહેતાં હોય; સત્ય, સંયમ, સંતોષ, ક્ષમા, ગંભીરતા, સરળતા, નમ્રતા અને ઉદારતા વિગેરે સદગુણો જેના આત્માને ઉજ્જવળ બનાવતા હોય; તેવો માણસ પરોપકાર કરી શકે છે.

પરોપકાર કરનાર માણસ દિવસ કે રાત જુવે નહિ. ભૂખ, તૃષા, ટાઢ, તાપ વિગેરે અગવડો વેઠે છે. શરીરના કષ્ટોને કે ધનના ક્ષયને જોતો નથી. સ્વજ્ઞાતિ કે પર જ્ઞાતિ, સ્વદેશ કે પરદેશ, સ્વધર્મ કે અન્ય ધર્મ તેમજ સ્વકુટુંબ કે પર કુટુંબ વિગેરેનો ભેદ પરોપકાર કરનાર ન જુવે. પરોપકારી માણસ પ્રત્યક્ષ દેખાતા દુ:ખી કે કષ્ટમાં આવી પડેલા કોઈ પણ પ્રાણીને પોતાથી અપરિચિત હોઈ, અગર આબરૂદાર કે ખાનદાન કુટુંબ-કુળ કે નાતનો હોઈ, મદદ ન માંગે છતાં ભૂત-ભવિષ્યનો વિચાર ન કરતાં વર્તમાન સ્થિતિનો અનુભવ કરી દુ:ખમાંથી કે કષ્ટમાંથી બચાવવા તન, મન, વચન ને ધનથી બનતો પ્રયાસ કરે છે.

પરોપકારી માણસ દ.ખમાં-ખરા કટોકટીના પ્રસંગમાં આવી પડેલા કે નિરાધાર જીવને કોઈ જાતના બદલાની આશા વગર હિમત આપી દરેક રીતે સહાયતા કરે છે. દરિદ્રીને ધન, રોગીને દવા, ભૂખ્યાને ભોજન, તરસ્યાને પાણી, નગ્ન—વસ્ત્ર વગરના કે ટાઢે ઠરતાને કપડું, રખડતાને આશ્રયસ્થાન-જગ્યા, અજ્ઞાની કે અભણને જ્ઞાન કે વિદ્યા પ્રાપ્તિનાં સાધનો, કોઈ શિકારી પશુ કે નિર્દય મનુષ્ય થકી પ્રાણાંત કષ્ટમાં આવી પડેલા જીવને અભયદાન, ભૂલા પડેલાને માર્ગદર્શન, ઉન્માર્ગે [વ્યસન કે દુર્ગુણના માર્ગે] ચડેલાને ઉપદેશ-હિતશિખામણ આપીને સુમાર્ગે-સદગુણના માર્ગે ચડાવવાની સહાયતા આપવી. કોઈ અબળા-સ્ત્રી ઉપર બળાત્કાર કરનાર થકી શીયળરક્ષણ રુપ દાન આપવું. દુર્ગતિ જતાને સદગતિ અપાવવી અને મહાન અપરાધીને પણ ક્ષમા-માફી આપવી. ઈત્યાદિક ઉપકાર ઉપકારી માણસ કરે છે.

ઉપકાર કરવાનો અર્થ એવો નથી કે જેના ઉપર ઉપકાર કરવામાં આવે તે માણસ આળસુ કે નિરૂદ્યમી બની બાહુ બાંધીને બેસી રહે અને ઉપકારીની મદદ ઉપર જ નભ્યા કરે

લૂલા-લંગડા, આંધળા, અશકત કે નિરાધાર [ભલે અખંડ, અંગવાળા હોય તેવા કોઈ પણ] પ્રાણીને તેની જરૂરિયાત પૂરતી મદદ કરી તેને [જેનાથી જે જે બની શકે તેવા] હુન્નર-ઉદ્યોગમાં જોડી દઈ પોતાનું ગુજરાન પોતે ચલાવી શકે તેવા સ્વાશ્રયી બનાવવા. જેઓ કોઈ રીતે કંઈ પણ ઉદ્યમ કરી પોતાનું ગુજરાન ચલાવી ન જ શકે તેવા અશકતને હમેશાં મદદ કરવી એ પરોપકારી માણસની ફરજ છે.

જે માણસો ધનના અભાવે ધનની મદદ નથી કરી શકતા તેઓએ મન, વચન અને કાયાથી સેવા બજાવવી-સહાયતા કરવી. પરોપકાર કરનારની અનુમોદના કરવી 'મારી પાસે ધન હોય તો હું પણ ધનથી પરોપકારનાં કામ કરૂં" એવું મનથી ચિંતવવું. વચનથી ધનવાનોને પરોપકાર કરવાની પ્રેરણા કરવી. પરોપકારની મહત્તા સમજાવવી નિરાધાર જીવોને તેને ત્યાં લઈ જવા અને કાયાથી પોતે જાતે દુઃખી જીવની સેવા શુશ્રૂષા કરવી.

ધનાઢય સ્ત્રીઓએ ગરીબ સ્ત્રીઓની દરેક રીતે સેવા બજાવવી. દુઃખી નિરાધાર હોય, રોગથી પીડાતી હોય કે સુવાવડનું કષ્ટ ભોગવતી હોય તો તેમને યોગ્ય સહાયતા કરવી, સાર સંભાળ કરવી. અન્ન, ધન, વસ્ત્ર વિગેરેની મદદ પોતે કરવી કે બીજા પાસે કરાવવી. આમ શ્રીમંત સ્ત્રીઓને પોતે જાતે સેવા કરતી જોઈ તેની અસર બીજી સ્ત્રીઓ ઉપર પણ પડે બીજી સ્ત્રીઓ પણ સેવા-પરોપકારના કામમાં જોડાય

વિધવા સ્ત્રીઓએ બની શકે તેટલો વખત પરોપકાર કરવામાં જ ગાળવો જોઈએ કે જેથી પોતાનું જીવન શાંતિથી પસાર થાય અને પરોપકારનો લાભ લેવાય

આમ પરોપકારી મનુષ્ય દેશના મનુષ્યોનો, ધર્મનો અને અંતે પોતાના આત્માનો પણ ઉપકાર-ઉદ્ધાર કરી શકે છે.

પરને શરીરરક્ષણ સંબંધી જે મદદ કરવી તે દ્રવ્ય ઉપકાર અને પરને આત્માનું ભાન કરાવી આત્મસાધનાના માર્ગે ચડાવવા-સ્થિર કરવા તે ભાવ ઉપકાર. એમ બે પ્રકારે પરોપકાર બની શકે છે.

ક્ષેત્રમાં ધાન્યના પાકનું રક્ષણ કરવામાં પુરૂષના આકાર જેવા ઉભા કરેલા ઓળા, અનાજ-ધાન્યનું રક્ષણ કરવામાં રાખ અને માણસનું શત્રુ થકી રક્ષણ કરવામાં મોઢામાં લીધેલું તણખલું-તરણું મદદગાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તમ મનુષ્ય જન્મ પામ્યા છતાં પરનું રક્ષણ નહિ કરનાર મનુષ્ય ઓળા, રાખ અને તણખલા કરતાં પણ હલકી કોટીનો ગણાય. પરોપકાર નહિ કરનાર મનુષ્ય પૃથ્વીને ભારભૂત ગણાય. સ્વાર્થી મનુષ્યો તો જગતમાં સંખ્યાબંધ હોય છે, પર તુ પર ઉપકાર કરનાર ઉત્તમ પુરૂષો તો વિરલાજ હોય છે. પરોપકાર કરનાર પુરૂષ ચંદ્ર, સૂર્ય, વૃક્ષ અને વૃષ્ટિની પેઠે કોઈના રોક્યા રોકાતા નથી. માટે આ પ્રમાણે જે પોતાનાં સો કામ છોડીને પણ વગર વિલંબે ઉત્સાહથી પર ઉપકાર કરે છે તે માણસ માણસાઈવાળો ગણાય છે. એ નીતિમાર્ગાનુસારીનો તેત્રીસમો ગુણ સમજવો.

બોલ ચોત્રીશમો

કામ ક્રોધ આદિ છ આંતર શત્રુઓને જીતવા

'અંતરંગ છ શત્રુ કરવા દૂર જો.'

શત્રુ બે પ્રકારના છે. બાહ્ય અને અભ્યંતર. બાહ્ય શત્રુ ત્રણ પ્રકારના છે. જાતિ વૈરી, પૂર્વ ભવ વૈરી અને આ ભવ વૈરી. જાતિ વૈરી ઉંદર ને બિલાડી, સાપ ને નોળીયા, સિંહ ને બકરાં વિગેરે.

પૂર્વ જન્મમાં કોઈ જીવે કોઈ જીવને મારેલ હોય અગર તેની સાથે કોઈ પણ કારણે વિરોધ કરેલ હોય જેથી પરસ્પર એક બીજા સાથે અંટસ ઘૂંટી રહી જવાથી બીજા ભવમાં તે વેરભાવ ઉદયમાં આવતાં, એકબીજાને મળવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે એક બીજાની આંખો એક બીજાને જોતાં લાલ થઈ ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય તે પૂર્વ વૈરી.

આ ભવનો વૈરી ખાન-પાન, ઠામ-વાસણ, કપડાંલત્તાં, કામકાજ, ક્ષેત્ર-વાડી, ધન-ધાન્ય, સ્ત્રી-પુત્રાદિ કુટુંબ તથા હાના વિગેરે કારણે પોતાને અણગમતું થયું કે ગુસ્સો ચડી જાય, અભિમાનના ચક ચડે અને ગાળો વરસાવે કે મારફાડ કરે; એટલે દુશ્મનાવટ ઉભી થાય. ધીરે ધીરે મન ફાટયાં કે વૈર વધતું જાય એકબીજાના પડછાયા કાપે દુનિયાદારીના વિવિધ પ્રસંગોમાં વિઘ્ન ઉભાં કરે કજીયા-કલેશ-કુસંપ જગાડે પૈસા અને શરીરને હાની પહોંચાડે ઈજ્જત ઘટાડવાના ઉપાયો શોધે અને ખૂના-મરકી જેવી લડાઈયો જાગે આ બધો પ્રભાવ આ ભવમાં ઉત્પન્ન કરેલા બાહ્ય શત્રુઓનો છે.

કોઈ સાથે બાહ્ય શત્રુતા કરવી એ સજ્જનતા નથી. જેમ બને તેમ સર્વ પ્રાણિયો સાથે એક ચિત્તવાળા બની નિર્મળ હૃદયથી મૈત્રી, મિત્રતા રાખવી એ સજ્જન પુરૂષનું લક્ષણ છે. જેમ જેમ મિત્રતા વધે છે તેમ તેમ દેશ, જાતિ કે ધર્મનો ઉદય થાય છે. બાહ્ય શત્રુતાના અભાવે આ સંસાર સ્વર્ગ-રૂપ બને

અભ્યંતર શત્રુઓ

આ રીતે જાતિ વૈરી, પૂર્વભવ વૈરી અને આ ભવ વૈરી એ ત્રણ પ્રકારના બાહ્ય [શરીરથી બહારના] શત્રુઓ એક એક જીવને અનેક હોય છે એ બધો પ્રભાવ અભ્યંતર શત્રુઓનો છે અભ્યંતર-શરીર કે આત્મામાં રહેલા મોટા દુશ્મનો છ છે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ અને દ્વેષ. વ્યવહાર અને પરમાર્થ એ બંને માર્ગમાં જીવોને નુકશાન કરનાર આ છ પ્રકારની મનની વૃત્તિઓ-પરિણતિઓને શત્રુ તરીકે ગણવામાં આવી છે. એ છ શત્રુઓ અંતરની વિચારદ્રષ્ટિથી યા જ્ઞાનદ્રષ્ટિથી ઓળખી શકાય છે આ છ શત્રુઓ જગતના છદ્મસ્થ પ્રાણીમાત્રની પાછળ પડેલા છે.

એ અંતરના શત્રુઓજ બહારના શત્રુઓને ઉત્પન્ન કરે છે. બહારના શત્રુઓને મનુષ્યો ઓળખે છે, તેની સાથે લડે છે, વૈરની પરંપરા વધારે છે અને નિકાચિત-ચિકણાં કર્મ બાંધીને અનેક પ્રકારનાં દુઃખનું સ્થાન એવી દુર્ગતિ

મેળવે છે પરંતુ અંતરના શત્રુઓને ઓળખનાર વિરલાજ હોય છે ઓળખવા છતાં તે દુશ્મનોને વશ નહિ થનાર-તેમને જીતનાર તો કોઈ આત્માર્થી જીવ ભાગ્યેજ મળી શકે જ્યાં સુધી અંતરના દુશ્મનોને મનુષ્ય દબાવતો-વશ કરતો નથી ત્યાં સુધી માણસાઈ આવી શકતી નથી. માણસાઈ વગરના માણસની કિંમત શી?

લોભ એ સર્વ પાપોનો બાપ છે લોભ હોય ત્યા સ્વાર્થીપણું અધિક હોય સ્વાર્થમાં અંધ બનેલો આત્મા પોતાનો સ્વાર્થ સાધતાં હિંસા, અસત્ય, ચોરી, કજીયો-કલેશ કે મારફાડ કરતાં ડરતો નથી બીજાને છેતરે છે માયા-કપટ કરે છે બીજાની આજીવિકાઓ તોડે છે પોતાના સ્વાર્થને આડે આવનાર ઉપર ક્રોધ કરે છે અભિમાનના આવેશમાં આવી ન કરવાનું કરે છે ગમતી વસ્તુમાં [સ્ત્રી-પુત્ર-તન-ધન વિગેરેમાં] રાગાંધ [કામરાગ, મોહરાગ કે દ્રષ્ટિરાગ વિગેરેમાં છતી આંખે આંધળો] બની જાય છે. જેને લઈને વિવેક વગરનો બની અનેક અનર્થ-પાપના કામ કરે છે અને અણગમતી વસ્તુ ઉપર ઈર્ષા-દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે રાગ-દ્વેષ એ કર્મના બીજ છે રાગ-દ્વેષ થકી ચાર કષાયો-ક્રોધ, માન, માયા ને લોભ ઉત્પન્ન થાય છે.

અથવા અંતરંગ છ શત્રુઓ બીજી રીતે આ પ્રમાણે છે કામ, ક્રોધ, લોભ, માન, મદ અને હર્ષ

કામ

કામ એટલે વિકારી વૃત્તિ. પરસ્ત્રીનો સર્વથા ત્યાગ કરવો પોતાની સ્ત્રી સાથે પણ જેમ રોગી માણસને ઔષધ ખાવાની જરૂર પડે છે તેમ ઋતુસ્નાન પછી ફક્ત નિસ્તની આતુરતા ટાળવા ઉપરાંત વિષય સેવવો નહિ ભાવના તો સર્વથા બ્રહ્મચર્ય પાળવાનીજ રાખવી. શ્વાનવૃત્તિ [નિરંતર હમેશાં વિષય સેવવાની વૃત્તિ] ન રાખવી એક રાત્રિમાં ઘણી વખત સ્ત્રી સંગ કરવો એ ઉત્તમ પુરૂષોનું લક્ષણ નથી

નિત્ય વિષય સેવવાથી પોતાનું તથા સ્ત્રીનું શરીર નિર્બળ બનતું જાય. ક્ષય, ભગંદર, પાંડુ વિગેરે રોગો લાગુ પડે છે. પોતાને અને કુટુંબીઓને ચિંતા અને ઉપાધિઓ જાગે છે. જીવન અકારૂં થઈ પડે છે. દિવસે વિષય સેવવા એ સૃષ્ટિ યા નીતિ વિરૂદ્ધ છે. અતિ આસક્તિ રાખવાથી સ્ત્રીના વિરહ સમયે પરસ્ત્રી સેવવાની ભાવના થઈ જાય. પરસ્ત્રીનો સમાગમ કરતાં દુનિયામાં લઘુતા થાય પરસ્ત્રીલંપટ બનેલા રાવણ, પદ્મોત્તર વિગેરે આજ લગી વગોવાય કોઈ વિશ્વાસ કરે નહિ. રાજા જાણે તો દંડ કરે અને આવતા ભવમાં નરકનાં દુઃખો ભોગવવાં પડે. માટે જેમ બને તેમ કામવાસના-વિષય સેવવાની ઈચ્છાને કાબૂમાં રાખવી-રોકવી

અતિ વિષયવાસના વડે વિવેકાદિ ગુણોનો નાશ થાય છે કામરુપ અગ્નિ હૃદયમાં પ્રજવળિત થતાંજ મોટાઈ, પંડિતાઈ, કુલીનતા, ડહાપણ અને વિવેકાદિ ગુણો બળી જાય છે. નાશ પામે છે. આંધળો માણસ સામે રહેલી વસ્તુ જોઈ શકતો નથી જયારે કામાંધ માણસ તેથી પણ વધારે આંધળો છે ખોટી વસ્તુને સાચી માનીને સેવે છે. લંપટ બનેલાં અનેક સ્ત્રી-પુરૂષો પૂર્વ કાળે દુઃખી થયાં છે, વર્ત્તમાન કાળે થાય છે અને ભવિષ્યમાં દુઃખી થશે.

ક્રોધ

પોતાનું ધાર્યું ન થાય, 'હા'ની 'ના' થાય, કોઈ કંઈ વસ્તુ ખોઈ નાંખે, ખાઈ જાય, બગાડી નાંખે, ફોડી તોડી નાખે કે અણગમતું કંઈ પણ થાય તો ગુસ્સો કરવો તે ક્રોધ. એ ક્રોધને સહનશીલતા વડે દૂર કરવો કોઈ કારણ બની જાય તો ક્રોધ કરવાથી કંઈ સુધરતું નથી

'ક્રોધ પાંચ અવગુન કરે, તજે પ્રીત ઔર અન્ન,
કર્મબંધ લોહી બળે, ચૂકે સત્ય વચન'

આવાં અનેક અનર્થો ક્રોધ કરનારને થાય છે. ક્રોધ વિનયનો નાશ કરે છે મિત્રાઈ તોડાવે છે સંતાપ કરે છે અસત્ય બોલાવે છે ક્લેશ કરાવે

છે. કીર્તિનો નાશ કરે છે. અસદગતિ આપે છે અને પુણ્યરૂપ પૂંજીને ખલાસ કરી નાંખે છે. ક્રોડ પૂર્વનું કરેલું તપ એક ક્ષણવારના કરેલા ક્રોધથી નિષ્ફળ બને છે ખાધેલું હળાહળ ઝેર એકજ વખત મરણ નિપજાવે છે, પણ ક્રોધ રુપી ઝેર આ જન્મમાં વેરઝેર કરાવી અહિત કરવાની સાથે અનંત જન્મ-મરણ કરાવે છે

વૈદકના નિયમ પ્રમાણે ક્રોધના આવેશથી લોહી તપી જાય છે જેથી લોહીમાં વિકાર થવા પામે અને તાવ વિગેરે રોગો પ્રગટ થાય છે સર્વને પ્રત્યક્ષ અનુભવ હોય છે કે જ્યારે ક્રોધનો આવેશ આવે છે ત્યારે આખું શરીર ધ્રુજી ઉઠે છે. ચ્હેરો લાલચોળ બની જાય છે અને હૃદયમાં એકદમ આઘાત થાય છે એ વખતે બોલવા ચાલવા કે વિચારવાનું કશું ભાન રહેતું નથી કોઈ વખતે લોહી મગજમાં ચડી જવાથી પ્રાણાંત કષ્ટ-હાર્ટફેલ થવાનો વખત આવી જાય છે.

માટે કદાચ અનીતિ કે અકાર્ય કરનાર વ્યકિતને સન્માર્ગે ચડાવવા-તેના હિતની ખાતર ક્રોધ કરવાની જરૂર પડે તો પણ તે ક્રોધ પોતાના આત્મામાં ઉંડી અસર થવા ન પામે તેવા કૃત્રિમરુપે કરવો કે જેથી પોતાને કે સામાને નુકશાન ન થાય કિંતુ લાભ થાય સ્વાર્થમાં રાચેલા ગૃહસ્થો, સત્તાધારી, રાજ-મહારાજા કે ખુદ ત્યાગીઓ શુદ્ધાં પોતાનું કાર્ય સાધવા સામા માણસને ક્રોધ થવાનાં કારણો ઉભાં કરે છે તેવે વખતે ખાસ ક્ષમા રાખવાની જરૂર છે માટે સુખના ઈચ્છક પુરૂષે ક્રોધ ટાળી ક્ષમા, સહનશીલતા, સમતા અને સમભાવ ધારણ કરવો જોઈએ

માન

માન—અભિમાન રાખનાર માણસ અભિમાની ગણાય છે માન દશા વાળો માણસ બાવળના ઠુંઠા જેવો અક્કડ હોય છે. તેનામાં વિનય-નમ્રતા, સરળતા, કોમળતા વિગેરે ગુણોનો અભાવ હોય છે. અભિમાની માણસ જેમ તેવું લોકવિરૂદ્ધ કાર્ય કરતાં ડરતો નથી 'મને કોણ કહેનાર કે પૂછનાર છે?' એવો અહંકાર રાખે છે. હિતેચ્છુ મનુષ્યનાં હિતકર વચનોને ગણકારતો નથી. 'મારૂં તે સાચું' માને છે, પરંતુ 'સાચું તે મારૂં' ન માનવાથી દુરાગ્રહી હોય છે

અભિમાની માણસ ગમે તે રીતે પ્રપંચ કરીને પોતાનું વચન મનાવવા પ્રયત્ન કરે છે. લાલચથી બીજાને પોતાને વશ કરી પોતાનો કક્કો ખરો કરે છે. પોતાના મનમાં શાસ્ત્ર સંબંધી કોઈ પણ શંકા હોય તો પણ માનભંગના ભયથી કોઈને પૂછી શકતો નથી. ગુરૂ કે વડિલોનો વિનય કરી શકતો નથી. તેમણે કરેલા ઉપકારને ભૂલી જાય છે. દુનિયામાં વગોવાય-નિંદાય છે. વિનય ન હોવાથી વિદ્યા કે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. તો પછી ત્યાગ-તપ વિગેરે શુદ્ધ યથાર્થ ધર્મક્રિયાનું આચરણ તો કરીજ ક્યાંથી શકે?. માટે વિશેષ સમ્યગજ્ઞાન મેળવી આવા માનને આત્મહિતેચ્છુએ તજીને વિનય-નમ્રતાવાળા બનવું જોઈએ

મદ

માન અને મદ કેટલીક રીતે સમાન છે, છતાં વસ્તુ સ્વરુપે બંને જૂદાં છે. અમુક અમુક બાબતોની સર્વમાન્ય ઉત્કૃષ્ટતા પ્રાપ્ત થતાં જે થાય તે મદ અને પોતાની તથા અમુક અંશે બીજાની દ્રષ્ટિએ કોઈ પણ બાબત પોતામાં શ્રેષ્ઠતા માનવી તે માન દાખલા તરીકે જાતિ, કુળ, બળ, રુપ લાભ, પ્રજ્ઞા-બુધ્ધિ યા શાસ્ત્ર અને ઠકુરાઈ-મોટાઈ-શ્રીમંતાઈ વિગેરે બાબતો ઉત્કૃષ્ટ મળતાં માણસ મોહના છાકને લઈને ફૂલાઈ જાય તે મદ કહેવાય છે.

જ્યારે કોઈ માણસના મુખથી પોતાની પ્રશંસા સાંભળવાથી પોતામાં મનથી માની લીધેલા ડહાપણને લઈ, નિર્ભયતા, વાચાલતા અને ઉદ્ધતાઈને લઈ; રાજ્યસત્તાવાળી દરેક વ્યકિતને પણ જવાબ દેવાની હિંમત હોવાથી તેમજ, ગુણ હોય કે ન હોય છતાં કોઈએ ચડાવવાથી, વિગેરે કારણોથી ફૂલાવું-છાતી કાઢીને ચાલવું, પોતાનું દીઠું કરવું, ગુરૂ-વડિલાદિકને પણ ન ગણકારવું-તેમનું અપમાન કરવું તે અભિમાન ગણાય છે. અભિમાની માણસ ગમે તેવાં બૂરાં કામો કરે છતાં પોતાની આબરૂ સાચવવાની કે પોતાનો બચાવ કરવાની મુઆના છેડા સુધી પણ કોશિષ કરે છે માન અને મદ બંને જ્યારે પોતાના સ્વરુપમાં હોય ત્યારે ત્યાં વિનય કે મર્યાદાનો અભાવ હોય છે

પોતાની જાતિ બ્રાહ્મણ વિગેરેનો-મદ કરનારને બીજા જન્મમાં નીચ જાતિ ચંડાળ વિગેરે પ્રાપ્ત થાય છે. કૂળ ઉચ્ચ-કૂળનો મદ કરનારને નીચ ગોત્રકુળ સાંપડે છે. બળ શરીર સંબંધીનો મદ કરનાર નિર્બળ બને છે રુપનો મદ કરનાર રુપ, સૌભાગ્ય, સુન્દરતા વગરનો થાય છે. તપશ્ચર્યાનો મદ કરનારનું તપ નિષ્ફળ જાય છે અને બીજા ભવમાં તપ કરવાની શકિત મળતી નથી.લાભ અથવા ધન [બંદા જયાં હાથ નાંખે ત્યાં ફાવી જાય કોઈ દાવ નિષ્ફળ ન જાય. અવળા પાસા નાખું તો પણ સવળાજ પડે વિગેરે]નો મદ કરનારને કોઈ વખતે એવો ધક્કો લાગે છે કે આગળનું કમાવેલું અને ઘરમાં રહેલું બધું દ્રવ્ય મૂળમાંથી ચાલ્યું જાય છે, નિર્ધન બની જાય છે પછી શરમથી માથું ઉંચું કરીને ફરવું ભારે પડે છે.

પ્રજ્ઞા-બુધ્ધિ કે વિદ્યાનો મદ કરનાર પોતાથી અધિક વિદ્વાન માણસને માન-આદરસત્કાર આપી શકતો નથી, પરંતુ તેનું અપમાન-અનાદર કરે છે પોતે વિશેષ જ્ઞાન મેળવી શકતો નથી. ગર્વિષ્ઠ હોવાથી શંકા પડવા છતાં તે બીજાને પૂછી શકતો નથી એમ ધીમે ધીમે પોતાની વિદ્યા કે જ્ઞાન ખોઈ બેસે ઉંડી ને આવતા ભવમાં નિરક્ષર-અજ્ઞાની-બુધ્ધિ વગરનો ઠોઠ બને છે

ઠકુરાઈ, મોટાઈ, શ્રીમંતાઈ કે સત્તાનો મદ કરનાર અનીતિના માર્ગે ચડી આ ભવ કે પર ભવમાં દરિદ્રી, દીન-દુઃખી કે નિરાધાર બને છે. આવુ સમજી કઈ વસ્તુનો મદ-ગર્વ કરવો?, શા માટે મદ કરવો? મદ કોનો ટકી રહ્યો છે?, રાવણ જેવા શકિતમાન રાજાઓ મદ કરવાથી મરણને શરણ થયા તો અલ્પ શકિતવાળા પામર જીવોનો ગર્વ કયાં સુધી ટકવાનો છે? તેનો વિચાર કરી વિવેકી માણસે આઠે પ્રકારના મદથી દૂર રહેવું જોઈએ.

લોભ

જરૂરીયાત ઉપરાંત સંગ્રહ કરવાની વૃત્તિ તે લોભ દાન દેવા-યોગ્ય મનુષ્યોને દાન ન આપવું અને વગર કારણે ધનનો સંચય કરવા તૈયાર થવું તે લોભ કહેવાય છે પોતાની પાસે પોતાની જીંદગીની જરૂરિયાતથી પણ

અધિક સંપત્તિ હોવા છતાં જરૂરિયાતવાળા જીવોને દયાની લાગણીથી, પરોપકારની ભાવનાથી કે પુણ્ય નિમિત્તે યોગ્ય જીવોને જે માણસ કંઈ પણ આપતો નથી તે લોભી ગણાય છે.

ઈચ્છાઓ કોની પૂરી થઈ છે? ધનના પોટલા બાંધી પરભવમાં સાથે કોણ લઈ ગયેલ છે?, મરતા માણસને બચાવવાને તે ધન કોઈને ઉપયોગી થયું છે? વિગેરે વિચાર લોભી માણસને આવતો નથી દ્રવ્યનો વ્યય થવાના ભયથી મિત્રોથી દૂર રહે છે લોભી માણસ ધર્મ કાર્યમાં ભાગ લેતો નથી જ્ઞાતિ સેવા કે દેશ સેવાના કાર્યથી પણ દૂરજ નાશે છે

લોભી માણસની ચિત્તવૃત્તિ હમેશાં ધન કે ઈચ્છિત વસ્તુ મેળવવાની અને મેળવેલાનું રક્ષણ કરવાની ફિકરમાં ફર્યા કરે છે તેને કોઈ પણ પ્રકારે સંતોષ વળતો નથી કહ્યું છે કે

જો દશવીશ પચ્ચાશ ભયે,
શત હોય હજાર તો લાખ મગેગી,
કોડી અરબ ખરબ મિલે હિ,
ધરાપતિ હોનેકી ચાહ જગેગી
સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાલકા રાજ્ય,
કરો તૃષ્ણા અતિ આગ લગેગી,
સુંદર એક સંતોષ બિના,
શઠ! તેરી તો ભૂખ કબુ ન ભગેગી

ઈચ્છા અનંતી છે, તેટલી સામગ્રી એક જીવને મળી શકતી નથી. લોભને થોભ હોય જ નહિ

'લોભે લક્ષણ જાય' એ કહેવત પ્રમાણે પેટમાં પૂરું ખાય નહિ હલકું, બગડેલું કે સસ્તું લઈને ખાય. કપડાં સારાં પહેરે નહિ ફાટેલાં તૂટેલાં કે અનેક થીગડાં વાળાં પહેરે કોઈને ચણું પણ ચખાડે નહિ. દેવું ને મરવું સરખું સમજે. ધન માટે ટાઢ, તડકા, ભૂખ, તરસ, કષ્ટ, પારકી ગુલામી અને

કુટુંબીનો વિયોગ વિગેરે સહન કરે છતાં તપ ત્યાગ વિગેરે ધર્માનુષ્ઠાન કરવાની ભાવના ન થાય

અતિ લોભ એ પાપનું મૂળ છે લોભને વશ થઈ ન કરવાનાં કામ-હિંસા, જૂઠ-કૂડ કપટ, ચોરી, જુગાર, વ્યભિચાર વિગેરે કરે છે. આ લોકમાં નિંદાને પાત્ર બને છે અને પરભવમાં પણ દુર્ગતિનાં દુઃખ ભોગવવાં પડે છે. માટે પૌદગલિક સુખનાં સાધનોમાં સંતોષ ધારણ કરવાની જરૂર છે પરંતુ સ્વપરને હિતકારી કાર્યોમાં વિશેષ અભિલાષા રાખવી એ અસંતોષ યા લોભ ન કહી શકાય.

જેમ બને તેમ થોડા સાધનથી જીવનનિર્વાહ કરવા તરફ કાળજી રાખવી એ સહુ કોઈની ફરજ છે પરંતુ નિરૂદ્યમી બની પારકા વૈભવ ઉપર તાગડધિન્ના કરવા એ સંતોષવૃત્તિ ન ગણાય. માટે નીતિપૂર્વક, કોઈની આજીવિકાને ધક્કો ન લાગે તે રીતે ઉદ્યમ કરતાં પૂર્વ કર્મના [પુણ્યના] યોગે જે મળે તેમાં સંતોષ રાખવો. ઘણી હાય વોય કે ઝંખના કરવાથી કંઈ અધિક મળી જતું નથી એવું સમજી સંતોષ ધારણ કરવો સંતોષથીજ લોભ જીતાય છે

હર્ષ

કોઈપણ પૌદગલિક સુખના લાભાદિ પ્રસંગે અજ્ઞાની માણસો અત્યંત હર્ષ ધારણ કરે છે કોઈ પણ માણસ બૂરી હાલતમાં આવી પડ્યો હોય તથા પોતાનો દુશ્મન દુઃખી થયો કે મરણ પામ્યો જુએ યા સાંભળે અથવા વગર કારણે બીજાને દુઃખ ઉપજાવી, જુગાર રમી, શિકાર કરી કે વેશ્યાગમન વિગેરે વ્યસનો સેવીને રાજી થવું, મલકાવું તે પણ હર્ષ ગણાય છે મલીન વાસનાનાં સંસ્કારવાળા અને રૌદ્ર પરિણામવાળા નિર્દય જીવોજ બીજાને દુઃખી કરીને હર્ષ પામે છે, એ રૌદ્ર ધ્યાનનું પરિણામ છે.

કોઈઓ માણસ જેમ માખીઓથી કંટાળીને સૂર્યનો અસ્ત થવાની રાહ જુવે છે, તેમ નીચ મનુષ્યો પોતાના સ્વલ્પ સ્વાર્થની ખાતર મહાન પુરૂષોને પણ વિપત્તિમાં ઘેરાયલા જોવાને ઇચ્છે છે. મનુષ્યોના કર્તવ્યો ઉપરથી ઉત્તમ મધ્યમ અને અધમપણાનો નિર્ણય કરી શકાય છે

અન્યને સુખી કરવા માટે સ્વાર્થનો ભોગ આપનારા ઉત્તમ પુરૂષો કહેવાય છે. પોતાના સ્વાર્થને હાની ન પહોંચે તેવી રીતે બીજાને મદદ કરવા તૈયાર રહેનારા મધ્યમ પુરૂષો ગણાય છે અને પોતાના સ્વાર્થની ખાતર એક પાઈના લાભની ખાતર પરને નુકશાન કરનારા અધમ કોટીના લેખાય છે. જ્યારે પોતાનું કંઈ પણ નુકશાન ન કરનાર, પરંતુ ઉપકાર કરનારનો વગર કારણે અપકાર કરી નુકશાન કરી રાજી થનાર માણસ કઈ કોટીના ગણવા? તેના માટે એવી કોઈ ઉપમા આપવા લાયક વસ્તુ નથી તેવા માણસને અધમમાં અધમ રાક્ષસ જેવા ગણી શકાય.

ઉત્તમ મનુષ્યો બીજાને સુખી દેખીને કે સુખી કરીને હર્ષ પામે છે. અન્યને દુ:ખ આપે તો નહિજ, પરંતુ દુ:ખી દેખીને દુ:ખી થાય છે અને તેને સુખી કરવાની કોશીષ કરે છે, સર્વ જીવો ઉપર દયા રાખે છે, સર્વનું ભલું ઈચ્છે છે અને પોતાની ભૂલનો પશ્ચાતાપ કરી ફરી તેવી ભૂલ કરતાં અટકે છે આવા મનુષ્યો ઘણી સહેલાઈથી ઉત્તમ ગુણો મેળવી શકે છે

માટે પૌદગલિક વસ્તુના લાભથી અને કોઈને દુ:ખી કરી કે દુ:ખી દેખીને હર્ષ ન પામવો, પરંતુ બીજાને સુખી દેખી કે સુખી કરીને અને આત્મિક સુખના લાભથીજ હર્ષ પામવો-રાજી થવું

પૌદગલિક સુખનાં સાધનો મળતાં અત્યંત હર્ષ પામવાથી-ખુશ થવાથી ગર્વના પગથીએ ચડી જવાય છે આ સંસારમાં સર્વ વસ્તુ ક્ષણિક છે. શરીર આજે સુખી દેખાય છે અને કાલે અનેક વ્યાધિઓથી વીંટાઈ જતાં વાર નહિ લાગે. લક્ષ્મી ચંચળ છે આજે જે ઘરમાં લક્ષ્મી લીલા કરે છે તે ઘરમાં બીજેજ દિવસે ભૂત-પ્રેતનો વાસો થાય છે માટે આ અસ્થિર પદાર્થો પૂર્વકૃત પુણ્યના યોગે પ્રાપ્ત થયા હોય તો તેનો ધર્મના માર્ગે સદુપયોગ કરી લેવો એજ પોતાનું છે પરંતુ તેની પ્રાપ્તિથી હર્ષઘેલા થઈ-ફૂલાઈ જઈને કર્મબંધન કરતાં અટકવું

એ અંતરંગ છ શત્રુઓનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. અથવા કામ, ક્રોધ, મદ, લોભ, હર્ષ ને શોક એ પણ છ શત્રુઓ કહેવાય છે. તેમાં પાંચનું વર્ણન ઉપર પ્રમાણે જાણવું

શોક

શોક એટલે ખેદ, ગ્લાનિ, અરતિ કે ચિંતા. કોઈ વસ્તુ [જેના ઉપર અતિશય મોહ હોય તે] ધન, ધામ, ઠામ, વસ્ત્ર વિગેરે ખોવાઈ જાય, ભાંગી તૂટી જાય; કોઈ ઉપાડી જાય; કોઈ વ્હાલા સગા સંબંધીનું મરણ કે પરદેશગમન થાય; પોતાના કે સંબંધીના શરીરે રોગાદિક વ્યાધિ થાય; કે કોઈ દુશ્મન કનડગત કરતો હોય ત્યારે ચિંતા, શોક, ગ્લાનિ, ખેદ, અરતિ કે આર્ત્તધ્યાન થાય છે અને એ રીતે જીવ કર્મબંધન કરે છે

પરંતુ વિવેકી માણસે તેવા પ્રસંગે વિચાર કરવો કે ચિંતા કરવાથી ધાર્યું કંઈ પણ કામ થતું નથી. ચિંતા કરવાથી ભાંગી ગયેલી, જતી રહેલી કે બગડી ગયેલી વસ્તુ પાછી આવતી નથી કે સુધરતી નથી મરણ પામેલ કે પરદેશ ગયેલ સંબંધીનો વિયોગ ચિંતા કરવાથી ટળતો નથી. ચિંતા કરવાથી રોગાદિક વ્યાધિ મટતો નથી અને ચિંતા કરવાથી દુશ્મન ચાલ્યો જતો નથી એ બધા માટે બનતી કોશીષ કરવા છતાં જો ધાર્યું નજ થાય તો ચિંતા ન કરતાં સંતોષ ધારણ કરવો કારણ કે ભાવી ભાવ ટાળવાને કોઈ પણ સમર્થ નથી

ઉપરોક્ત-વર્ણવેલા અંતરંગ છ શત્રુઓ આત્માને અવળે રસ્તે દોરી, કર્મબંધન કરાવી દુર્ગતિમાં ધકેલે છે. આજ ભવમાં દુઃખકર્તા એવા બાહ્ય શત્રુઓ તો કોઈ વખતે શત્રુ મટીને મિત્ર પણ બની જાય છે, તેમને જીતવા સહેલા છે, પરંતુ અંતરના શત્રુઓ કામ, ક્રોધાદિક તેમના કરતાં ઘણાજ બળવાન છે અને જન્મોજન્મ સાથે રહી વિવિધ દુઃખસંતાપ ઉપજાવે છે.

એ શત્રુઓને જીતવાથી મૈત્રીભાવના વિશ્વપ્રેમ પ્રગટે છે અને સર્વ પ્રાણિઓ સાથે મિત્રતા વધારવી એ મનુષ્ય જીવનની સાર્થકતા છે. એ મૈત્રીભાવનાથી જગતમાં કોઈ બાહ્ય દુશ્મન રહેવા ન પામે, તેમજ હિંસક પ્રાણિઓ પણ મિત્રતાને ભજે છે-શાંત થઈ જાય છે. માટે મોક્ષ સુખ ઈચ્છક-આત્મિક સુખ ઈચ્છક માણસે બાહ્ય શત્રુઓ ઉત્પન્ન કરનાર એ અંતરંગ છ શત્રુઓને દૂર કરવા સતત પ્રયત્નશીલ બનવું જોઈએ. એ નીતિ માર્ગાનુસારીનો ૩૪ મો ગુણ કહ્યો

\- -

બોલ પાંત્રીશમો

ઇન્દ્રિયોને વશ રાખવી

'વિજય મેળવો ઇન્દ્રિય ઉપર સર્વદા'

ઈન્દ્રિયો ઉપર વિજય મેળવનાર માણસાઈવાળો ગણાય. પાંચ ઈન્દ્રિયો સાથે મન પણ વશ કરવું જોઈએ. મનને વશ કરે તે પાંચ ઈન્દ્રિયોને વશ કરી શકે.

શ્રોત્રેન્દ્રિય

પાંચ ઈન્દ્રિયોમાં પ્રથમ શ્રોત્રેન્દ્રિય-કાન કાન શા માટે છે અને તેનાથી શું કરવાનું છે? કાન સાંભળવા માટે છે દુનિયામાં સાંભળવાનું પણ ઘણું છે કાનથી ગાળો સંભળાય, પોતાની કે પારકાની નિંદા સંભળાય, કજીયો સંભળાય, વિકથાઓ અને ગપ્પા પણ સંભળાય. તેમજ વ્યાખ્યાન સંભળાય, સારી શિખામણ સંભળાય અને પ્રભુ, ગુરૂ તથા સારા-ઉત્તમ પુરૂષોના ગુણગાન પણ સંભળાય.

શું સાંભળવું અને કેવું સાંભળવું?, જે સાંભળવાથી દિલને સંતોષ થાય, આત્મામાં રહેલા અવગુણો જણાય, સન્માર્ગે ચડાય, કર્મ બંધન ન થાય અને રાગદ્વેષ ઘટે તેવું સાંભળવું. કદાચ આત્માને અશાંતિ થાય તેવું સાંભળવાનો પ્રસંગ આવે તો કાન બંધ કરી દેવા અગર ત્યાંથી ચાલ્યા જવું, પરંતુ તેવા શબ્દો લક્ષ્યમાં ન રાખવા રાગ દ્વેષને દબાવી, બોલનારની અજ્ઞાનતા જાણી સમભાવ રાખવો. રાગરંગ સાંભળવાના રસીયા ન થવું કારણ કે તેથી મૃગલાની પેઠે પાયમાલી થાય છે

ચક્ષુરિન્દ્રિય

ચક્ષુરિન્દ્રિય-આંખ. આંખથી જોઈ શકાય છે સાધુપુરૂષોનાં દર્શન કરી શકાય છે જીવદયા પાળી શકાય છે. સારાં નીતિ કે ધર્મના પુસ્તકોનાં અભ્યાસ તથા વાંચન કરી આત્માને સન્માર્ગે ચડાવી શકાય છે અને આંખ દ્વારા આત્માની મુક્તિ પણ થાય છે. બીજી રીતે એ આંખો દુર્ગતિનું કારણ પણ બને છે.

નાટક ચેટક જોવાથી, સ્ત્રીઓને વિષય બુદ્ધિએ નિરખવાથી, ગુન્હેગારને અપાતી ફાંસી શૂળી વિગેરે જોવાથી, ક્રૂર માણસો વડે કરાતી પંચેન્દ્રિય જીવોની ઘાત જોવાથી, કજીયા-યુદ્ધ વિગેરે જોવાથી અને મનુષ્ય કે પશુઓથી સેવાતી વિષય-ક્રીડા જોવાથી આત્મા ઉન્માર્ગે દોરાય છે કર્મબંધન થાય છે. વેર વિરોધ વધે છે ચિત્ત ચગડોળે ચડે છે અને છેવટ દુર્ગતિને વરે છે

આંખ એ જ્ઞાની છે માણસને જોઈને તેનાં સારાં-નરસાં લક્ષણો જાણી શકે છે. શત્રુ-મિત્રને ઓળખી શકે છે. પૂર્વભવના સંબંધીને [જે આ ભવમાં તદન અપરિચિત હોય તેને] જોતાં અત્યંત પ્રેમ જાગે છે અને પૂર્વભવના દુશ્મનને જોતાં તેના ઉપર ક્રોધ આવે છે, તેમજ તેને જોવું પણ ગમતું નથી. આમ જોવાથી સદગુણ અને દુર્ગુણ બંને વધે છે માટે ડાહ્યા માણસે સદગુણ વધે તેવી રીતે આંખનો સદુપયોગ કરવો, પણ પતંગીયાની પેઠે દુરૂપયોગ ન કરવો.

ઘ્રાણેન્દ્રિય

ઘ્રાણેન્દ્રિય નાક. દુનિયામાં સુગંધી અને દુર્ગંધી એવા બે જાતના પદાર્થો છે. સુગંધી પદાર્થો ચિત્તને ગમે છે. જ્યારે દુર્ગંધી પદાર્થો તરફે અણગમો [દુગંછા] ઉપજે છે. સુગંધ જાણવાનું કે દુર્ગંધ જાણવાનું કામ નાકનું છે. સુગંધ કે દુર્ગંધ એ પુદગલોનું પરિણામ [સ્વભાવ] છે. સુગંધી પદાર્થ દુર્ગંધી બને છે અને દુર્ગંધી એ સુગંધી બની શકે છે સુગંધી અને સરસ ભોજન પણ ગળા હેઠે ઉતર્યું એટલે [ખાતાં માખી આવી જાય અને વમન થતાં ખાધેલું પાછુ નીકળે એટલે] તે દુર્ગંધી અને ન જોવાલાયક બની જાય છે.

ફલિહોદક ખાઈનું પાણી દુર્ગંધી અને ન પીવા યોગ્ય હતું છતાં સુબુદ્ધિ પ્રધાને તેને સુગંધી અને સરસ પીવા યોગ્ય મિષ્ટ બનાવેલું હતું આમ સુગંધી અને દુર્ગંધી એવા પુદગળોનું સ્વરુપ જાણી ડાહ્યા માણસે સુગંધી કે દુર્ગંધી પદાર્થ ઉપર રાગ કે દ્વેષ ન કરવો શ્રીકૃષ્ણે જેમ ગંધાતા કુતરાના મડદાને જોઈ દુગંછા ન કરતાં ઉલટો તેની બત્રીશીને વખાણવા રુપ ગુણ લીધો તેમ આપણે પણ ગ્રાહી થવું જોઈએ.

સુગંધમાં આસકત થનારની દશા ભમરા અને સર્પની પેઠે બૂરી થાય છે. બીજો અર્થ લઈએ તો સુગંધ એટલે સુવાસ યાને યશઃ કીર્તિ અને દુર્ગંધ એટલે કુવાસ યાને અપકીર્તિ થાય જેમ દુનિયામાં સુવાસ-યશ કીર્તિ થાય તેવી રીતે વર્ત્તવું એ વિવેકી પુરૂષોનો સ્વભાવ છે અને કુવાસના-અપકીર્તિ થાય તેવી રીતે વર્ત્તવું એ અવિવેકી મૂર્ખ માણસોનું લક્ષણ છે માટે સુવાસ અને કુવાસનું સ્વરુપ સમજીને જે શ્રેય લાગે તે માર્ગે ચાલવુ

રસેન્દ્રિય

રસેન્દ્રિય-જીભ જીભનાં બે કામ છે, સ્વાદ લેવો અને વચન બોલવું. પાંચે ઈન્દ્રિયોમાં જીભને જોખમ ઘણું છે, તેમજ જોખમદારી પણ ઘણીજ છે બત્રીશ દાંતની ખુલ્લી ચોકી-હેઠળ રહીને બે કામ સંભાળવાની કાળજી

રાખવી પડે છે. ખાવામાં સંભાળ ન રાખે તો આખા શરીરને રોગાદિક પીડાનું કારણ બને બોલવામાં વિવેક ન રહે તો માર ખવરાવે. કજીયા, કલેશ, કુસંપ, વૈર-વિરોધ અને કર્મ-બંધન કરાવે.

એ જીભને ખાવા પીવા અને બોલવામાં વશ ન કરવાથી-ન રાખવાથી મરણને શરણ પણ કરાવે રસના સ્વાદમાં રસિયા થનારાં માછલાંની જુઓ કેવી દશા થાય છે? એવું સમજી બોલવામાં હિતકર, નમ્ર અને વિચારપૂર્વક કાર્ય પૂરતાંજ વચનો કહાડવાથી જીભ ઉપર કાબુ મેળવાય છે અને ખાવામાં 'ખાવા માટે જીવવું નથી પણ જીવવા માટે ખાવાનું છે' એમ સમજી સાદો ભૂખ કરતાં ઓછો અને નિયમિત ખોરાક લેવાથી દ્રવ્યે અને ભાવે લાભ થાય છે. રસગૃદ્ધિપણું વધતું નથી અને કર્મબંધન પણ ન થાય આવું સ્વરુપ સમજી ડાહ્યા માણસે જીભ ઉપર ખાવા અને બોલવામાં કાબુ રાખવો

બે કે ત્રણ વખત જમવા ઉપરાંત વચ્ચમાં કંઈ પણ ખાવાની ટેવ ન રાખવી કાચું કોરું, હરતાં ફરતાં જે આવે તે ખાવું એ તો જનાવરની રીત છે ખાવાયોગ્ય અને પાચન થાય તેવું જરૂરિયાત પૂરતું નિયમિત ખાવાથી પાચન બરાબર થાય અને રોગાદિ ઉપાધિ ન થાય. દવાઓના ખર્ચા ન કરવા પડે અને શાંતિ રહે.

કોઈ પણ વખતે મોઢામાંથી દુર્ગંધ વચન-ગાળગંધ ન કહાડવાં અને સહુને પ્રિયપણું ઉપજે તેવું બોલવું અસત્ય બોલવાની મશ્કરીમાં પણ ટેવ ન રાખવી "હું આમ કરીશ, તેમ કરીશ, અમુક સ્થળે જઈશ" વિગેરે નિશ્ચયકારી ભાષા પણ ન બોલવી શું કરવું કે શું થવું? એ છદ્મસ્થ ન જાણી શકે. ત્રિકાળ જ્ઞાની અથવા વચનસિદ્ધિ પુરૂષનુંજ વચન પળી શકે માટે જીભ ઉપર બોલવા તથા ખાવાપીવામાં બહુજ સાવધાનતા રાખવી

સ્પર્શેન્દ્રિય

સ્પર્શેન્દ્રિય-શરીર સ્પર્શેન્દ્રિય એટલે ઉપર બતાવેલ ચાર ઈન્દ્રિયો સિવાય શરીરનો ભાગ હાથ, પગ, પેટ, છાતી, માથું વિગેરે શરીર સમજવું

શરીરથી ટાઢા ઉન્હાનો, લૂખા કે ચીકણાનો, ભારે કે હળવાનો અને ખરબચડા કે સુંવાળા સ્પર્શનો અનુભવ થાય છે. હાથ, પગ અને માથું એ સારાનરસા કામમાં મદદગાર બને છે. જેમ કે હાથથી દાન દેવાય, દયા પાળી શકાય, જીવોને બચાવી શકાય, સારા કામમાં કોઈને મદદ આપી શકાય, કોઈની સેવા-ભક્તિ કરી શકાય અને બંને હાથ જોડી મસ્તકે ચડાવી સાધુપુરૂષોને તથા વડીલ વિગેરે પૂજ્ય પુરૂષોને સદભાવે વંદન-નમન કરી શકાય છે. તેમજ હાથથી હિંસા થાય, કોઈને મરાય અને દરેક વસ્તુ ઉપાડવા-મૂકવામાં મદદ મળે

પગથી પગલાં ભરી સારાં યા નરસાં કાર્યો કરાય છે. ચોરી, હિંસા, વ્યભિચાર અને એવાં બીજા બૂરાં કામોમાં પગ મદદ કરે છે તેમજ ગુરૂ આદિકનાં દર્શન કરવામાં, જીવોની દયા પાળવામાં, જીવોને બચાવવામાં અને તેવાં બીજા પરોપકારાદિ સત્કાર્યો કરવામાં પણ પગની સહાયતા જોઈએ

માથું પોતાના વૈરીને જોઈને ફરી જાય, ધન વિગેરેના મદથી અક્કડ બની જાય તેમજ ગુરૂ અને વડિલ પ્રમુખને જોઈને નમે છે આમ શરીરનાં દરેક અંગો કોઈને કોઈ શુભાશુભ કાર્યમાં પ્રવૃત્ત રહ્યાં હોય છે. એ દરેક અંગોને ક્યે માર્ગે પ્રવર્ત્તાવવાં? તે સમજુ જને સમજીને જેમ બને તેમ શુભ કાર્યોમાં પ્રવર્ત્તાવવાં

શરીરથી દરેક જીવોની ગુરૂ, વડિલ, નાના-મ્હોટાં, સ્ત્રીઓ તેમજ પુરૂષો, પોતાનાં કે પારકાં, મનુષ્ય કે પશુ પક્ષી વિગેરેની અભેદ ભાવે યોગ્ય સેવા બજાવવી એ મનુષ્યમાત્રની ફરજ છે "કરે સેવા તો મળે મેવા." અથવા "પ્રાણિયોની સેવા એજ મહાવીરની સેવા." દરેક રીતે જેને જેવી જરૂરિયાત હોય તેને તેવી સહાયતા કરવી એ શરીરની શોભા છે. અનુકૂળ સ્પર્શના યોગે રાગ અને પ્રતિકૂળ સ્પર્શના યોગે દ્વેષ ન કરતાં શારીરિક કષ્ટ પડતાં સમભાવ રાખી સહન કરવું કે જેથી પૂર્વે બાંધેલા વૈરાદિક નિમિત્તનાં કર્મો નાશ પામે અને શાન્તિ મળે

નોઇન્દ્રિય

નોઇન્દ્રિય-મન. પાંચે ઈન્દ્રિયોનો નાયક મન છે. મન ઈન્દ્રિયોને જે રસ્તે દોરે તે રસ્તે દોરાય છે મન એટલે સારાનરસા વિષયો કે કામો તરફ ઈન્દ્રિયોને પ્રેરણા કરનાર વૃત્તિ. મન એ કર્મ બંધ અને કર્મ મુક્તિનો હેતુ છે. એ મન જીતાય તોજ મોક્ષમાર્ગે પ્રગતિ કરી શકાય પણ મનને જીતવું બહુ મુશ્કેલ છે. મન એ પવનવેગી છે. ધ્વજા, વાંદરૂં, હાથીનો કાન અને અશ્વની ગતિ કરતાં પણ મન વિશેષ ચપળ છે ધ્વજા, પવન બંધ થાય એટલે સ્થિર થઈ જાય હાથી, વાંદરૂ કે ઘોડો બેભાન બને તોજ તેના સંબંધી ક્રિયા અટકે તેમ મનને આત્મિક હિત-સાધક ક્રિયા-સાધન વડેજ વશ-સ્થિર કરી શકાય

જ્યારે માણસો નફા કે નુકશાનનું વાર્ષિક સરવૈયું કહાડતા હોય, નાણાં ગણતા હોય, કોઈ મનપસંદ પુસ્તકનું વાચન કરતા હોય કે પ્રિય વસ્તુનું નિરીક્ષણ કરતા હોય તેવે પ્રસંગે ચાલતી ક્રિયામાંજ માણસોનું મન તલ્લીન બની જાય છે મરણના ભયથી તેલથી ટમોટમ ભરેલા વાટકામાંજ દ્રષ્ટિ સ્થિર કરી ચૌરાશી ચૌટામાં અનેક પ્રકારની રચનાઓની વચ્ચેથી પસાર થનાર પ્રધાનનું મન માત્ર વાટકામાંજ સ્થિર રહ્યું કારણ કે જો ચિત્ત ચળાયમાન થાય, દ્રષ્ટિ અને તેલનું એક પણ ટીપું જો નીચે પડે તો બન્ને બાજુ બે ઉઘાડી તલવાર તૈયાર હતી, એટલે ડોકુ ઉતરી જવાનો ભય હતો આવા પ્રસંગે પણ મન સ્થિર થઈ જાય છે છતાં એથી આત્માને કશો લાભ નથી

મન કેમ જીતાય ?

૧. જો આત્મા ચાર ગતિ-દુર્ગતિનાં જન્મ જરા ને મરણાદિક દુઃખથી ડરે; અનાદિ કાળથી આત્માની સાથે રહેલાં દુઃખદાયક કર્મોના સંગથી કંટાળે; તથા પૌદ્‌ગલિક સુખો એ ક્ષણિક, આત્મિક ગુણોના ઘાતક અને પરિણામે ઝેર સમાન દુઃખકર્તા છે એમ સમજાય તોજ આવતાં કર્મોને અટકાવનાર સંયમ, વ્રત-પચ્ચક્ખાણાદિક ત્યાગ વૃત્તિરૂપ સંવર ભાવમાં પોતાની ચિત્તવૃત્તિને રોકી શકે.

૨. વળી જેને પોતાનાં લીધેલાં વ્રત નિયમો ભાંગવાનું-ખંડિત થવાનો ભય હોય; પ્રભુ અને ગુરૂની આજ્ઞા પાળવાની જેને ધગશ હોય અને જે હમેશાં પોતાની ટેક પાળવામાં સાવધાન હોય તેજ પોતાનું મન કબજામાં રાખી શકે.

૩. સામાયિક વિગેરે કરાતી ક્રિયાઓ શા માટે અને શી રીતે કરવાની છે?, એ કરવાનો હેતુ શો છે?, બોલાતા પાઠોના અર્થો શા છે?, એનો જે વિચાર કરે તે પોતાનું મન કબજે રાખી શકે

૪. ચાલતો અને સાંભળાતો ઉપદેશકોનો ઉપદેશ છિદ્ર-ગવેષી ન થતાં સાર લઈ જે પોતાના આત્મા ઉપર જ ઉતારે છે તે મનને વશ કરી શકે.

૫ લાકડા વિગેરેની માળા બાજોઠ કે પથરણા ઉપર ગોળાકારે સ્થાપી તેના ઉપરજ દ્રષ્ટિ રાખી નવકાર ૧૦૮ ગણે તે મનને સ્થિર કરી શકે

૬. જે અનુપૂર્વી ચોપડીમાંથી અગર મોઢેથી નિત્ય ગણે તે ચિત્ત સ્થિર કરી શકે. જે દેવ, ગુરૂ કે પોતાને રૂચિકર, ઉપકારી પ્રિય હોય તેનું નિરંતર ઉઠતાં, બેસતાં, હાલતાં ચાલતાં નામ સ્મરણ-રટણ કરે તેનું મન સ્થિર થાય

૭. જે પોતાની ઈન્દ્રિયોને સન્માર્ગે દોરવે તેનું મન વશ થાય. પોતાના કાનને સદુપદેશ સાંભળવામાં, ઉત્તમ પુરૂષોના ગુણગ્રામ સાંભળવામાં અને આત્મિક હિતશિક્ષા સાંભળવા વિગેરેમાં રોકે આંખને ગુરૂ આદિક સત્પુરૂષોનાં દર્શન કરવામાં, આત્માને હિતકર સદ્ગુણવર્દ્ધક અને પ્રભુની વાણીથી ભરપૂર એવાં શાસ્ત્રો-પુસ્તકો વાંચવામાં, ભણવામાં અને જીવદયા પાળવામાં રોકે

૮. નાસિકાથી સારા નરસા ગંધમાં રાગદ્વેષ ન આણતા પુદગળના પરિણામનો વિચાર કરી સમભાવે વિચરે જીભનો ખાવા-પીવા અને બોલવામાં પરિણામનો વિચાર કરી ખાવા-પીવા અને બોલવાનો રસિયો ન થતાં જીભને કાબુમાં રાખે સ્પર્શેન્દ્રિય શરીરને ગમતા અણગમતા સ્પર્શ વખતે—

છેદન ભેદન તાડના, વધ બંધન દાહ,
પુદગળને પુદગળ કરે, તું તો અમર અગાહ.
રે જીવો સાહસ આદરો.

આ ભાવના ભાવે. અશુદ્ધ ખોરાક, પોષાક અને પીણાથી શરીરને ન પોષતાં જીવદયા, સેવાભક્તિ વિગેરે શુભ કાર્યોમાં પ્રવર્ત્તાવે તે પોતાનું મન વશ કરી શકે.

૯. ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ અને દ્વેષને સંસાર ભ્રમણના હેતુ જાણી, ક્ષમા, વિનય, સરળતા, સંતોષ અને સમભાવથી હઠાવે પારકી નિંદા એ પુણ્યના ખજાનાને લૂંટનાર છે જાણીને ત્યજે અને જે સદા પોતાના આત્માને ઉચ્ચ રથે લઈ જન્મને શાસ્ત્રાભ્યાસ, સ્વાધ્યાય, શાસ્ત્રાર્થ વિગેરેનું ચિંતન કરવાદિક પ્રવૃત્તિમાં વિચરે તે મન વશ કરી શકે.

૧૦. વેરઝેર મૂકી, કજીયા-કલેશ, કુસંપ વિગેરે દૂર કરી, જે દરેકની સાથે પ્રેમ ભાવથી, નમ્રતાથી, વિવેકથી અને બંધુભાવથી જીવન ગુજારે તેજ પોતાના મનને વશ કરી શકે છે.

૧૧. જો કે સર્વથા તો તેરમે ગુણઠાણે પહોંચેલા કેવળીઓજ મનને જીતી શકે છે, છતાં પણ એ સ્થિતિએ ન પહોંચાય ત્યાં સુધી તે કેવળ જ્ઞાન અને કેવળ દર્શનવાળી સ્થિતિને પહોંચી વળવા માટે ઉપરોક્ત સાધનો ગ્રહણ કરી જેટલે અંશે તે પ્રમાણે વર્તી મનને સાધી શકાશે તેટલું પણ કામનું છે.

એક ભવમાં એકાદ વાર પણ જો મનની સ્થિરતા થાય, આત્મિક લીનતા કે અપૂર્વ આનંદ ઉદ્ભવશે તો પણ અનંત સંસાર કપાઈ જશે. ઉચ્ચ માર્ગે થોડું થોડું પણ નિરંતર ચાલતાં ધારેલે સ્થળે પહોંચી શકાશે. દરેક ધાર્મિક કે વ્યાવહારિક ક્રિયાઓમાં પ્રવૃત્તિ કરતાં નિશાન ચૂકવું ન જોઈએ. હું કોણ છું? ક્યાંથી આવ્યો છું? અહિંજ શા માટે ઉત્પન્ન થયો? આજ જાતિ, વેષ કે સંયોગો શા માટે મળ્યા? કઈ સ્થિતિ-દશામાં હાલ રહું છું? અને તે શા માટે? મારી ફરજ શી છે? મારો મિત્ર કે શત્રુ કોણ છે અને તે શા કારણથી?. આ વિગેરે બાબતોનો વિચાર કરવો એ પણ મન સ્થિર કરવાનું સાધન છે.

જેનું મન વશ ન હોય-અસ્થિર હોય તે ઈન્દ્રિયોને વશ ન રાખી શકે. ઈન્દ્રિયોના પ્રબળ વિકારને વશ થઈ મહા અનર્થ થાય તેથી ચેતે ઈન્દ્રિયોના

વિષયમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવી, તે ઈન્દ્રિયવિજય ગૃહસ્થ માટે કહેવાય છે. સ્વચ્છંદ-પણે ઈન્દ્રિયોને પ્રવર્ત્તવા ન દેવી, વિકારોનો નિરોધ કરવો અમુક મર્યાદામાં ઈન્દ્રિયોના વિકારોને લાવી મૂકવા તે ઈન્દ્રિય નિરોધ છે. નહિ રોકવામાં આવેલી એક એક ઈન્દ્રિય પણ મહાન અનર્થના માટે થાય છે. ઈન્દ્રિયોને આધિન થવાથી રાવણની માફક કૂળનો ઘાત થાય છે. અધિકારથી પતિત થવાય છે. અને પ્રાણનો પણ નાશ થાય છે.

ઈન્દ્રિયોને સર્વથા નજ પ્રવર્ત્તાવવી એટલે આંખો બંધ રાખવી, કાનમાં પૂંમડાં ભરાવી દેવાં, મોઢું બંધ રાખવું, નાકનાં છિદ્રો બંધ કરી દેવાં અને શરીરથી હાલવું ચાલવું બંધ રાખવું; તેનું નામ ઈન્દ્રિય વિજય કહેવાય નહિ એમ બનવુંજ અશકય છે. ઈન્દ્રિયો પાસે આવેલા વિષયોના પદાર્થોને ઈન્દ્રિયો લીધા-અનુભવ્યા વિના રહેવાનીજ નથી.

આંખો ખુલ્લી હશે તો પદાર્થો દેખાશેજ કાનથી શબ્દો સંભળાશેજ. નાકથી સુંઘાશેજ જીભથી બોલાશે કે સ્વાદ લેવાશેજ અને શરીર દ્વારા શુભાશુભ સ્પર્શ અનુભવાશેજ. ઈત્યાદિક વિષયોનો સંબંધ થશેજ. પરંતુ તે તે વિષયો મળવાથી તેમાં કોઈ અનુકૂળ વિષય મળતાં ખુશી થવું અને પ્રતિકૂળ વિષય મળતાં નારાજ થવું ઈત્યાદિક રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરવો એટલુંજ મનુષ્યના હાથમાં છે અને તેનેજ ઈન્દ્રિયનો જય કર્યો કહેવાય.

ઈન્દ્રિયોનો જય કરનાર મનુષ્ય સર્વકાર્ય સિદ્ધ કરી શકે છે અને ઈન્દ્રિ-યોનો જય નહિ કરનાર ઈન્દ્રિયોને આધીન થયેલો મનુષ્ય કોઈપણ ધારેલાં ઉત્તમ કાર્યોસિદ્ધ કરી શકતો નથી કારણ કે તે પોતાની શકિતનો બધો વ્યય ઈન્દ્રિ-યોના વિષયોમાંજ કરે છે તેથી બીજા કાર્યો સિદ્ધ કરવાનું તેનું બળ નાશ પામેલું હોય છે. એવો કોઈ પણ વિષય ઈન્દ્રિયોનો બાકી નહિ હોય કે આ જીવે અનેક-વાર તે ભોગવ્યો ન હોય

આ જીંદગીમાં જ તેવા વિષયો અનેક વખત ભોગવ્યા છતાં તેના

નથી, ઈચ્છાઓ ઘટતી નથી, અગ્નિમાં જેમ જેમ લાકડાં વધારે નાંખીએ તેમ તેમ અગ્નિ વધારે પ્રદીપ્ત થશે અગ્નિ બૂઝાવવાનો તે રસ્તો નથી. અગ્નિ તો લાકડાં ઓછાં નાખવાથી કે નાખેલાં લાકડાં કાઢી નાખવાથીજ શાંત થાય છે તેમ ઈન્દ્રિયોનો વિજય વિષયોને પોષણ આપવાથી થતો નથી, પરંતુ વિષયોને મર્યાદામાં-હદમાં લાવી મૂકવાથી, વિષયોની ઈચ્છા ઓછી કરવાથીજ તેનો વિજય થઈ શકે છે.

સુંદરતા ધારણ કરનારા શુભ વિષયો કોઈ નિમિત્ત યોગે અસુંદરતાવાળા અશુભ બની જાય છે અને અશુભતા ધારણ કરનારા વિષયો નિમિત્ત યોગે સુંદર કે શુભ બની શકે છે. તો કોના ઉપર રાગ કરવો અને કોના ઉપર દ્વેષ કરવો?

તત્ત્વથી વિચાર કરીએ તો પદાર્થોમાં શુભાશુભપણું નથી, પણ આપણા મનમાંજ શુભાશુભ-સારૂંનરસું વિગેરે રહ્યું છે. કેમકે એકનો એકજ વિષય કોઈ કારણથી આપણને સારો લાગતો હતો તે નો તેજ વિષય કાળાંતરે કે રુપાંતર થતાં કારણવશાત ઘણોજ અપ્રિય થઈ પડે છે અને જેના ઉપર આપણને અણગમો હતો, જેની આપણે ઈચ્છા પણ કરતા ન હતા, તેજ વિષય કોઈ પ્રસંગે એટલો બધો પ્રિય થઈ પડે છે કે તેનો ત્યાગ કરવો પણ ગમતો નથી.

પદાર્થો તો પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે પોતાનું સ્વરુપ બતાવીને ઉભા રહેશે. તેમાં રાગદ્વેષ કરવો કે ન કરવો તે આપણા પોતાનાજ હાથમાં છે મનને સુધારવાની કે સમજાવવાની જરૂર છે. પદાર્થો કાંઈ પોતાનો સ્વભાવ બદલાવીને સુધરી શકવાના નથી કે આપણે તેને સુધારી શકવાના નથી ઈન્દ્રિયોને કાબુમાં ન રાખવી તેજ આપત્તિનો-દુઃખનો માર્ગ છે અને તેનો જય કરવો તે સંપત્તિનો માર્ગ છે.

ઈન્દ્રિયોનો જય કરવો તે સ્વર્ગ છે અને ઈન્દ્રિયોને આધીન થવું તે નરક છે. અર્થાત ઈન્દ્રિયોનો જય કરનારને સ્વર્ગ જેવાં શાંતિ દાયક સુખ મળે છે. અને ઈન્દ્રિયોના ગુલામ-આધીન થનારને નરક જેવાં અશાંતિ ઉપજાવનારાં દુઃખો મળે છે.

શરીર એ રથ સમાન છે ઈન્દ્રિયો એ ઘોડા સમાન છે. મન એ સારથી સમાન છે. આત્મા દેહ રુપી રથમાં રહેનાર-મુસાફરી કરનાર માલીક સરખો છે ઈન્દ્રિયો રુપી ઘોડાઓને કાબુમાં રાખવાથી આ દેહ રુપી રથ ધારેલે સ્થળે પહોંચાડી શકે છે નહિતર તોફાની ઘોડાઓ ઉન્માર્ગે ઘસડી જઈ રથનો નાશ કરે છે. ગૃહસ્થ ધર્મને લાયક થવા માટે ઈન્દ્રિયોના પ્રબળ વિષયોને મર્યાદિત કરવા-નિયમમાં રાખવા ઈન્દ્રિયોને આધીન-ગુલામ બનેલો મનુષ્ય ધર્મનો અધિકારી નથી

આ પ્રમાણે પાંચ ઈન્દ્રિયો અને મનને વશ ન થતાં તેને કબજે કરવા માટે પ્રયાસ કરવો એ જીંદગીને સફળ કરવાનો ઉપાય છે. વાંચી સાંભળી કે વિચાર કરીને એક બાબતને પણ પડતી મૂકવાથી કશો લાભ થતો નથી પરંતુ જે આત્માને લાભકરતા જણાય તે બાબતને હમેશાં વાંચવાથી, સાંભળવાથી, વિચારવાથી અને વિચારીને આમલમાં-વર્ત્તનમાં મૂકવાથીજ લાભદાયક થાય છે ઈન્દ્રિયો અને મનને વશ કરનાર માણસ માણસાઈવાળો ગણાય છે એ નીતિ-માર્ગાનુસારીનો ૩૫ મો અને છેલ્લો બોલ વર્ણવી બતાવ્યો

આ પ્રમાણે પાંત્રીશ બોલ રુપ નીતિમય જીવન ગાળનાર-જીવનને ધારણ કરનાર મનુષ્ય સમ્યગદર્શન [સમકિત] પૂર્વક ગૃહસ્થ ધર્મના કે સાધુ ધર્મના વ્રતો ધારણ કરવાને યોગ્ય બને છે

જૈન સૂત્રો

— ઈતિહાસ અને સમીક્ષા —

ભાગ ૧ લો—૧૯ પ્રકરણો.

હાલનાં સૂત્રો. કાળચક્ર, કાળની ગણત્રી, કાળનું માપ. જૈન ધર્મની પ્રાચીનતા, સૂત્રોની ઉત્પત્તિથી પુસ્તકારૂઢ થયા સુધીનો ઈતિહાસ. સૂત્રોનું વર્ગીકરણ, સૂત્રો કોણે રચ્યા, સૂત્ર કે આગમ, માન્યતા ભેદનું કારણ વિગેરે ૧૯ વિષયો ઉપર ઈતિહાસ, સમીક્ષા, માહિતી આપેલી છે.

ભાગ ૨ જો.

જૈનેતરોએ કરેલાં ખોટાં ભાષાંતરો તથા રેવતી દાન સમાલોચના,

ભાગ ૩ જો.

નંદી સૂત્ર પ્રમાણે સૂત્રોના નામો, જુદા જુદા વર્ગ પ્રમાણે નામો. અલગ અલગ સંપ્રદાયની માન્યતા પ્રમાણેની વર્ગવાર ટીપો, સૂત્રોનાં પદ વિગેરેની હકીકત, સૂત્રો અને તેના અધ્યયનોમાંના વિષયોની વિગત.

છુટક કિંમત રૂ. ૩—૮—૦

જૈન સિદ્ધાંત માસિકના નવા ગ્રાહકોને ફક્ત રૂ. ૨-૦-૦માં આપવામાં આવે છે